

Dansend door het vmbo-examen

Uitleg bij het examenprogramma dans2 vmbo

S | L | O

Voortgezet
onderwijs

Dansend door het vmbo-examen

Uitleg bij het examenprogramma dans2 vmbo

Colofon

Auteurs

Wieneke van Breukelen
Chantal Storchi
Ina van Iwaarden
Paul Rooyackers

Adviezen

Marjolijn Breuring

Redactie

Wieneke van Breukelen

Eindredactie en projectcoördinatie

Astrid Rass

© SLO 2002

SLO

Afdeling kunstvakken VO

postbus 2041, 7500 CA Enschede

telefoonnummer: 053-4840274

Deze publicatie is te downloaden via www.slo.nl.

Voorwoord

Sinds de invoering van het vmbo is dans eindexamenvak in het vmbo. Voor het vak dans is dit een nieuwe situatie. Op enkele scholen wordt het vak dans al gegeven en de verwachting is dat dit aantal onder invloed van CKV zal toenemen. De aanpak en de inhoud van dans als eindexamenvak is voor de dansdocenten een nieuw gegeven.

Deze publicatie is geschreven in opdracht van de Nederlandse Beroepsvereniging voor Dans Kunstenaars (NBDK) en geeft een uitleg bij het examenprogramma van dans in het vmbo. Het doel is dansdocenten inzicht te geven in de inhoud van het nieuwe eindexamenvak binnen het vmbo en daarbij op weg te helpen bij de voorbereiding. Naast de uitleg van de eindtermen worden praktijkvoorbeelden gegeven. Deze dragen bij aan het concretiseren van de eindtermen en beschrijven hoe de verschillende eindtermen, wat betreft inhoud en eindniveau, in de praktijk kunnen worden ingezet. Hierbij worden geen uitgebreide lesprogramma's beschreven maar ideeën aangedragen die in de praktijk verder kunnen worden uitgewerkt.

Informatie over het opzetten van een sectorwerkstuk vindt u in bijlage IV. Ook een voorbeeld van een in de praktijk ontwikkelde Programma van Toetsing en Afsluiting (PTA) is bijgevoegd en natuurlijk een overzicht van de eindtermen en kerndoelen vmbo dans.

'Dansend door het vmbo-examen' is een publicatie die gebruikt kan worden als handboek om eindtermen duidelijker voor ogen te krijgen en ideeën op te doen voor danslessen in het vmbo. We hopen dat we met deze publicatie dansdocenten een handvat bieden voor verdere invulling en vormgeving van het eindexamenvak dans2 in de praktijk.

Astrid Rass
November 2002

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inhoudsopgave	4
1 Inleiding	5
1.1 Het examen	6
1.2 Aansluiting basisvorming dans met dans2 vmbo	6
1.3 Dans in het vmbo en intercultureel onderwijs	8
2 Eindtermen kerndeel, uitleg en voorbeelden	9
DA/K/1 Oriëntatie op leren en werken	9
DA/K/2 Basisvaardigheden	10
DA/K/3 Leervaardigheden in het vak dans	11
DA/K/4 Dansen	13
DA/K/4.1	13
DA/K/4.2	14
DA/K/4.3	17
DA/K/4.4	19
DA/K/4.5	20
DA/K/4.6	23
DA/K/4.7	25
DA/K/5 Vormgeven	26
DA/K/5.1	26
DA/K/5.2	28
DA/K/6 Presenteren	31
DA/K/6.1	31
DA/K/7 Beschouwen	32
DA/K/7.1	32
DA/K/7.2	34
DA/K/8 Dans en maatschappij	36
DA/K/8.1	36
DA/K/8.2	37
DA/K/8.3	41
DA/K/9 Dans en andere kunsten	43
DA/K/9.1	43
DA/K/9.2	45
DA/K/9.3	47
DA/K/9.4	49
3 Eindtermen verrijksdeel, uitleg en voorbeelden	50
DA/V/1 Eindopdracht	50
DA/V/2 Verwerven, verwerken en verstrekken van informatie.	51
DA/V/3 Vaardigheden in samenhang	52
Literatuurlijst	53
Bijlagen	
Bijlage I Programma van Toetsing en Afsluiting (PTA)	54
Bijlage II Examenprogramma dans2 vmbo	59
Bijlage III Kerndoelen dans voor de basisvorming	72
Bijlage IV Sectorwerkstuk	74
Bijlage V Verbindingen tussen eindtermen	85
Bijlage VI Tips en adressen	87

1 Inleiding

Dans als examenvak is in het Nederlandse onderwijs een nieuw fenomeen. In het schooljaar 2001-2002 zijn leerlingen gestart, in 2003 vindt voor de eerste maal het vmbo-examen dans2 plaats. Het vmbo-examenprogramma dans2 (zie bijlage II) bevat richtlijnen voor dansdocenten en leerlingen in hun voorbereiding op het examen.

Deze publicatie geeft dansdocenten, door middel van een uitleg en een praktijkvoorbeeld bij ieder eindtermonderdeel, duidelijker zicht op de inhoud en het niveau van het examenprogramma vmbo dans2.

Het examenprogramma is opgesteld volgens het format dat geldt voor alle vmbo-examenvakken.

'Het beschrijft de kwaliteiten op het gebied van kennis, inzicht en vaardigheden, waarop elke kandidaat in een periode van examinering wordt beoordeeld. De exameneisen sluiten aan bij de drie hoofdkenmerken van het totale voortgezet onderwijs:

- *het bieden van een brede persoonlijke en maatschappelijke vorming aan elke leerling*
- *het centraal stellen van een actieve, zo zelfstandig mogelijk lerende leerling*
- *het recht doen aan en benutten van verschillen tussen leerlingen*

Voor de leerwegen vmbo is dit op schoolniveau van vakken en sectoren vertaald in een aantal algemene onderwijsdoelen en in exameneisen per vak en sector. Daarbij wordt voortgebouwd op de kerndoelen basisvorming, en tegelijk voorbereid op de kwalificatiestructuur van het BVE-velde.' (Toelichting examenprogramma vmbo)

De titels van de zes algemene onderwijsdoelen zijn;

1. Werken aan vakoverstijgende thema's
2. Leren uitvoeren
3. Leren werken
4. Leren communiceren
5. Leren reflecteren op het leer-en werkproces
6. Leren reflecteren op de toekomst.

De exameneisen van het vak dans staan beschreven in het kerndeel (eindtermen DA/K/1 tot en met DA/K/9) en in het verrijkingsdeel (DA/V1 tot en met DA/V3).

DA/K/1 (Oriëntatie op leren en werken) en DA/K/2 (Basisvaardigheden) zijn een vertaling van de zes algemene onderwijsdoelen. Dit onderdeel van het examenprogramma is voor alle vakken hetzelfde.

DA/K/3 beschrijft de basale leervaardigheden van het vak dans. De volgende vier eindtermen beschrijven achtereenvolgens de eindtermen voor de domeinen Dansen (DA/K/4), Vormgeven (DA/K/5), Presenteren (DA/K/6) en Beschouwen (DA/K/7). DA/K/8 beschrijft Dans en Maatschappij en komt ook voor bij de andere kunstvakken, maar is hier specifiek op dans gericht. DA/K/9 (Dans en andere kunsten) is voor alle kunstvakken identiek, in die zin dat het bij ieder kunstvak vanuit het eigen perspectief benaderd wordt.

Omdat voor dans alleen een examenprogramma is vastgesteld voor de Gemengde leerweg en de Theoretische leerweg, is het Verrijkingsdeel voor alle leerlingen, die het vak dans als examenvak hebben. Eindterm DA/V/1 beschrijft de Eindopdracht die de leerlingen dienen uit te voeren. DA/V/2 (Verwerven, verwerken en verstrekken van informatie) betreft de inhoud van het sectorwerkstuk (zie ook bijlage IV). Deze eindterm is een vakoverstijgend deel van het examen en dus voor alle vakken gelijk en hoeft in het geheel slechts eenmaal uitgevoerd te worden. De leerling kan kiezen in het kader van welk vak hij dit wil uitvoeren. In de algemene examenbeschrijving, van het examenprogramma dans2 (zie bijlage II), wordt hierover nadere informatie gegeven. DA/V/3 betreft het toepassen van de samenhang tussen alle eindtermen van het kerndeel.

1.1 HET EXAMEN

Het examen bestaat uit een schoolexamen en een centraal examen. Wettelijk vastgelegd welk deel van de exameneisen binnen het centraal schriftelijk examen getoetst moet worden en welk deel in het schoolexamen aan bod moet komen. Voor het centraal examen is door CEVO en Citogroep een voorbeeldexamen dans2 ontwikkeld op CD-rom (zie bijlage VI, Tips en adressen). Het ondervraagt de kandidaat aan de hand van dansfragmenten die de kandidaat zelf kan laten verschijnen. Ook is er een ontwerp opdracht in het examen opgenomen. De antwoorden worden geschreven op het antwoordpapier. De beoordeling vindt plaats aan de hand van een bindend correctievoorschrift. Een gecommitteerde voert een tweede correctie uit.

Het schoolexamen overlapt voor een deel de exameneisen die in het centraal examen geëxamineerd worden. De onderdelen van de eindtermen die gericht zijn op het zelf dansen komen alleen in het schoolexamen aan bod.

Het schoolexamen kan bestaan uit de onderdelen:

a) *schriftelijke en mondelinge toetsen*

De docent kan voor het afnemen van schriftelijke toetsen, naast eigen materiaal, ook gebruik maken van het voorbeeldexamen vmbo dans2 en van delen uit toetsen voor de afsluiting van de basisvorming (Citogroep)

b) *praktische opdrachten*

Het dansexamen zal voor een groot deel uit praktische opdrachten bestaan. Bij de praktische opdrachten wordt zowel proces als product beoordeeld. De beoordeling vindt plaats aan de hand van vooraf aan de kandidaat bekend gemaakte criteria. Elke kandidaat dient twee praktische opdrachten van ten minste 10 uur te hebben uitgevoerd. Er staan bij de betreffende eindtermen in het kerndeel en in het verrijksdeel verschillende praktijkvoorbeelden genoemd die als praktische opdracht kunnen voltooien. Zie daarvoor ook het voorbeeld PTA (bijlage I).

c) *handelingsdeel.*

In het handelingsdeel gaat het om opdrachten waarvan per kandidaat door de examinator moet worden vastgesteld of deze naar behoren zijn uitgevoerd. De uitvoering van de opdracht die tot het handelingsdeel behoort, blijkt uit een notitie van de kandidaat waarin aandacht besteed is aan de ervaring met de opdracht. Deze notitie maakt deel uit van het handelingsdeel. Per leerling bestaat het handelingsdeel uit de verschillende vakspecifieke delen (DA/K/8.2) en uit een vakoverstijgend deel. Het vakoverstijgende deel bevat ten minste een opdracht in het kader van oriëntatie op leren en werken. Bij het sectorwerkstuk gaat het om een vakoverstijgende thematiek die past binnen de sector. De kandidaat dient aan het sectorwerkstuk ten minste 20 uur te besteden (zie ook bijlage IV, Sectorwerkstuk). Het schoolexamen heeft de vorm van een examendossier. Dit dossier bevat:

- een overzicht van de afgelegde toetsen en uitgevoerde opdrachten
- een overzicht van de behandelde resultaten en vorderingen
- informatie over het handelingsdeel

Het examendossier kan gespreid over het derde en vierde jaar worden opgebouwd.

Hoe het geheel van schoolexamen en centraal examen kan worden voorbereid en ingedeeld wordt aangegeven in een voorbeeld Programma van Toetsing en Afsluiting (zie bijlage I).

1.2 AANSLUITING BASISVORMING DANS MET DANS2 VMBO

De toelichting van het examenprogramma vermeldt dat in de exameneisen van dans2 wordt voortgebouwd op de kerndoelen van de basisvorming. Het is een doorlopende leerlijn.

De leerinhoud en het niveau van dans in de basisvorming is uitgebreid beschreven in twee publicaties uitgegeven door de SLO. De publicatie *Leerlijn dans voor de basisvorming* (SLO, 2000) beschrijft de volledige opbouw van eerste les tot aan het eind van de basisvorming (100 uur dansles) in de vorm van periode-doelen.

Dans in uitvoering (SLO, 2002) is een methode die de leerinhouden voor dans in de basisvorming beschrijft en daarbij gebruik maakt van de genoemde leerlijn. Deze leerinhouden overlappen in zekere mate de leerinhouden van het examenprogramma vmbo. Dat komt omdat de methode *Dans in uitvoering* een methode is die gericht is op de maximale tijd (drie jaar) die aan het vak dans in de

basisvorming besteed zou kunnen worden. Het beslaat 10 perioden, elk met lesstof voor 10 lessen. Omdat de methode gericht is op alle niveaus van leren in de basisvorming is het mogelijk dat in het vmbo méér dan 10 lessen besteed worden aan één methode-periode. Dat kan betekenen dat de vmbo-leerlingen aan het eind van de basisvorming (na twee jaar) ongeveer 6 van de 10 perioden uit de methode behandeld hebben. Om die reden wordt er bij het beschrijven van het eindniveau en leerinhoud van dans2 vmbo regelmatig verwezen naar de twee genoemde publicaties. Er wordt hierbij van uitgegaan dat het eindexamenniveau voor dans2 vmbo overeenkomt met de leerstof in de methode van de perioden 7, 8, 9 en 10. Dus in een aantal gevallen zal dat wat beschreven staat in de genoemde methode al voldoen als eindniveau voor het vmbo. In de uitleg van de eindtermen vmbo en in de praktijkvoorbeelden zijn de auteurs echter in alle gevallen een ‘stapje’ verder gegaan.

Relaties tussen de eindtermen dans2 onderling

De aansluiting tussen de eindtermen dans2 en de kerndoelen van dans in de basisvorming wordt in het onderstaande overzicht geconcretiseerd. Het gaat met name over de eindtermen die behoren tot de domeinen: Dansen, Vormgeven, Presenteren en Beschouwen. Eindterm DA/K/8 en DA/K/9 beslaan nieuwe domeinen waarvan de leerstof zeker al is aangereikt in de basisvorming, maar dit is nergens expliciet gesteld. Daarom wordt verwezen naar de verwantschap. De docent kan de leerstof die in de publicatie *Leerlijn voor dans in de basisvorming* en in de methode *Dans in uitvoering* bij betreffende kerndoelen uitgewerkt zijn in relatie brengen met de leerstof van de ernaast genoemde vmbo-eindtermen.

Tabel 1.1 De aansluiting tussen de eindtermen dans2 en de kerndoelen van dans in de basisvorming.

Eindtermen vmbo	Kerndoelen basisvorming
Dansen	
DA/K/4.1	kerndoel 1
DA/K/4.2	kerndoel 2 en 12
DA/K/4.3	kerndoel 4
DA/K/4.4	kerndoel 4 en 12
DA/K/4.5	kerndoel 1 en 6
DA/K/4.6	kerndoel 3
DA/K/4.7	kerndoel 7
Vormgeven	
DA/K/5.1	kerndoel 5, in combinatie met 1,2 en 3
DA/K/5.2	kerndoel 6 en 7, in combinatie met 3 en 5
Presenteren	
DA/K/6 kerndoel 8	
Beschouwen	
DA/K/7.1	kerndoel 11
DA/K/7.2	kerndoel 13 en 14, in combinatie met 11 en 12
Dans en Maatschappij	
DA/K/8.1	kerndoel 10
DA/K/8.2	
DA/K/8.3	verwantschap met kerndoel 9
Dans en andere kunsten	
DA/K/9.1	verwantschap met kerndoel 6
DA/K/9.2	
DA/K/9.3	
DA/K/9.4	verwantschap met kerndoel 14

In het bovenstaande schema ontbreken de eindtermen DA/K/1, DA/K/2 en DA/K/3. Zij nemen in het geheel van het examenprogramma een aparte plaats in. DA/K/1, DA/K/2 omdat zij, zoals hierboven gesteld is, een bewerking zijn van de algemene onderwijsdoelen van het vmbo, en DA/K/3 omdat het de leervaardigheden van het vak dans benoemt. Drie eindtermen waarvan de leerstof niet op zich staat, maar altijd aangeboden wordt binnen de verwerking van vakleerstof uit de overige eindtermen. In deze publicatie zullen bij alle uitwerkingen van de eindtermonderdelen DA/K/4 tot en met DA/K/9 inhoudelijke linken worden genoemd met de eindtermen DA/K/1, DA/K/2 en DA/K/3 (zie ook bijlage V). Het is de bedoeling dat de docent op deze manier inzicht krijgt in hoe hij aan de onderdelen van deze eerste eindtermen kan werken.

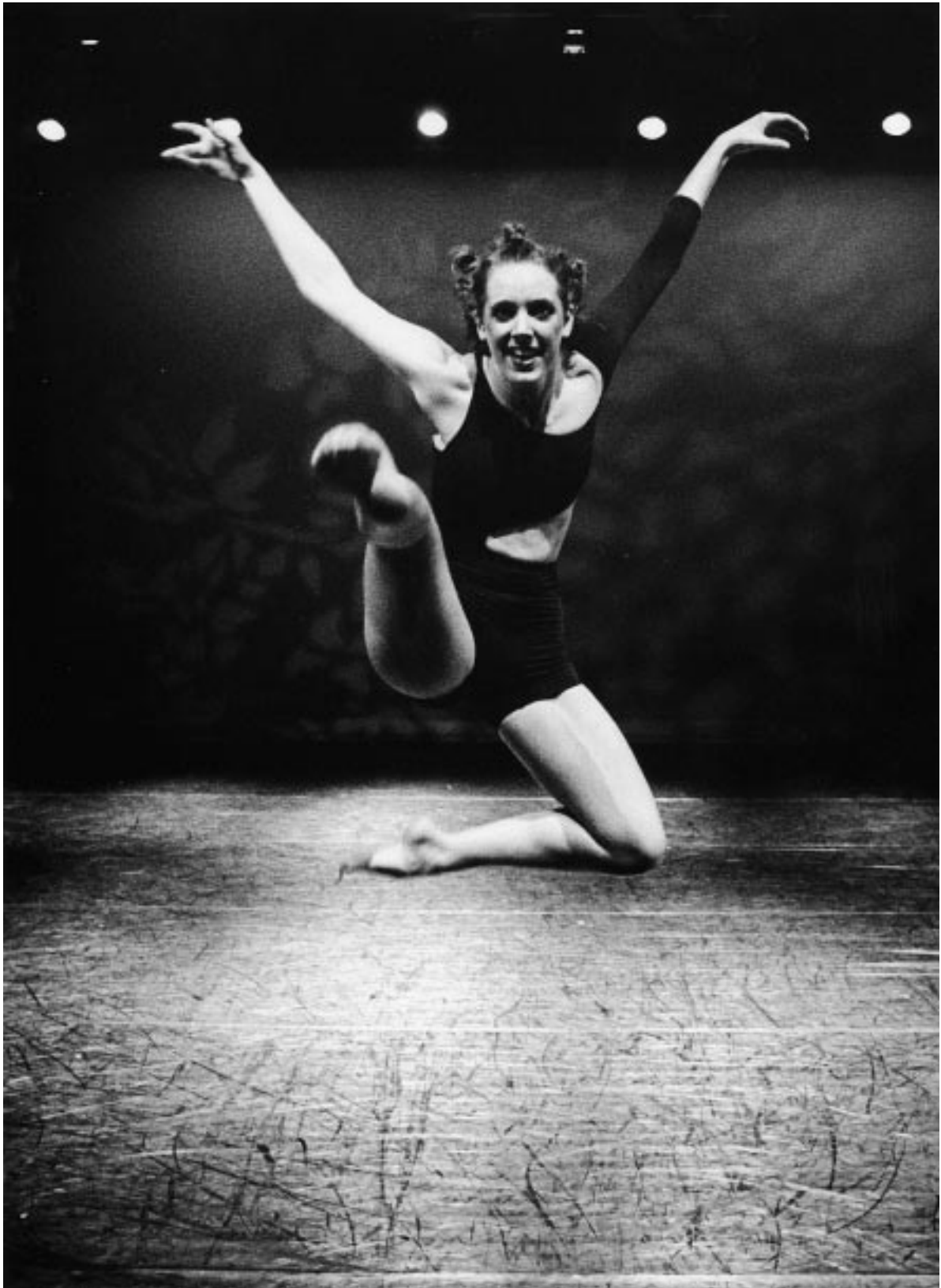
1.3 DANS IN HET VMBO EN INTERCULTUREEL ONDERWIJS

Dans is van nature een cultuurgevoelig medium. Het verwerkt als vanzelfsprekend culturele invloeden in zijn vorm. Er ontstaan verschillende stijlen in dans als gevolg van verschillende culturen, de uitdrukingskracht is afhankelijk van de cultuur waaruit de dans stamt. Dit is van origine zo, en het gebeurt nog steeds, in iedere dansontmoeting, zelfs binnen iedere school.

Omdat vmbo-leerlingen binnen één klas vaak uit verschillende culturen komen zal ook binnen de dansles de diversiteit aan de orde komen. Eindterm DA/K/4.7 is daar speciaal op gericht omdat daar expliciet gevraagd wordt 'dans' te ontwerpen waarin kenmerken uit de eigen cultuur toegepast worden. Maar ook in de andere onderdelen van het examenprogramma zal de brede culturele variatie van de leerlingen zelf en van hun leefwereld een rol spelen. Zowel in de ideeën die de leerlingen aandragen om in hun dans te verwerken, als in de dansvoorstellingen die door de leerlingen bekeken worden. In deze publicatie wordt uitgegaan van een aanpak van de leerstof die gericht is op de leerling. Vanzelfsprekend spelen hierin verschillende culturen, wensen en ideeën een rol en wordt daar rekening mee gehouden

(Voor meer informatie over intercultureel onderwijs en CKV verwijzen wij u naar de publicatie Kleur in cultuur van de SLO (2002), zie Literatuurlijst).

2 Eindtermen, uitleg en voorbeelden

Eindtermen vmbo

De toelichting van het examenprogramma vermeldt dat in de exameneisen van dans2 wordt voortgebouwd op de kerndoelen van de basisvorming. In feite is het een doorlopende leerlijn. De kerndoelen van de basisvorming zijn zoals kerndoelen betaamd heel ruim opgesteld, waarbij de kern van het vak is aangegeven. Deze kern van het vak is ook in het examenprogramma dans vmbo genoemd. Het heeft een indeling in dezelfde domeinen als de basisvorming, maar is uitgebreid met vakoverstijgende eindtermen. Ook voor dans2 zijn de eindtermen zodanig geformuleerd dat de kern van het vak genoemd wordt, maar dat ten aanzien van het eindniveau verschillende interpretaties mogelijk zijn. In het navolgende wordt de inhoud van de eindtermen, zoals beschreven in het eindexamenprogramma, uitgelegd. Bij de uitleg van eindtermen waarvan de leerinhoud erg ruim geformuleerd is, is gekozen voor een leerstofafbakening (bv DA/K/8.1). Bij andere eindtermen gaat het voornamelijk om een leerstofbeschrijving. Er wordt bij ieder onderdeel van een eindterm een praktijkvoorbeeld gegeven dat het eindniveau aangeeft. Dit eindniveau kan natuurlijk ook worden toegepast in andere voorbeelden, de praktijkvoorbeelden zijn een richtlijn voor het niveau. Bij alle uitwerkingen van de eindterm-onderdelen DA/K/4 tot en met DA/K/9 worden inhoudelijke linken genoemd met de eindtermen DA/K/1, DA/K/2 en DA/K/3 (zie ook bijlage V).

DA/K/1 ORIËNTATIE OP LEREN EN WERKEN

De kandidaat kan zich oriënteren op de eigen loopbaan

DA/K/1.1 : De kandidaat kan zich bewust worden van de eigen achtergrond, interesses, motivatie, sterke en zwakke punten door terug te kijken op eigen ervaringen en deze schriftelijk, mondeling en/of beeldend weer te geven

DA/K/1.2 de eigen mogelijkheden en interesses in dans verwoorden in het licht van vervolgstudie, beroepen en maatschappelijk functioneren

DA/K/1.3 de rol en het belang van dans aangeven voor een zinvolle invulling van de vrije tijd

DA/K/1.4 de rol en het belang van kennis en vaardigheden op het terrein van dans aangeven en verschillende arbeidsgebieden en werksoorten

DA/K/1.5 de eigen interesse en affiniteit verwoorden met bepaalde arbeidsgebieden, werksoorten, functies en opleidingen

DA/K/1.6 onderzoeksvaardigheden, keuzevaardigheden, reflectievaardigheden en sociaal communicatieve vaardigheden inzetten ten behoeve van het eigen keuzeproces

DA/K/1.7 eigen waarden en normen verwoorden ten aanzien van betaalde en onbetaalde arbeid en zorgtaken

DA/K/1.8 de betekenis verwoorden van een mogelijke arbeidsrol voor zichzelf en anderen

De eerste en tweede eindterm van het kerndeel van het vak dans zijn eindtermen die voor alle examenvakken vmbo hetzelfde zijn.

Uitleg

In eindterm DA/K/1 wordt in acht onderdelen een opbouw gemaakt waarbij de leerling zich bewust wordt van eigen interesses in het algemeen tot en met het inzicht in de betekenis van een mogelijke arbeidsrol voor zichzelf en anderen. Daarbij speelt bij het vak dans het inzicht in dans als beroep een rol. In de danslessen wordt deze oriëntatie op leren en werken ingebouwd in het leerprogramma. Het wordt niet als leerstof op zich aangeboden. Daarom worden in deze uitleg van het examenprogramma hiervan geen expliciete voorbeelden van aanpak beschreven. Wel speelt de leerstof van een deel van de onderdelen van eindterm DA/K/1 een rol in de uitwerkingen van de andere eindtermen. Met

name het eerste onderdeel, DA/K/1.1 : *De kandidaat kan zich bewust worden van de eigen achtergrond, interesses, motivatie, sterke en zwakke punten door terug te kijken op eigen ervaringen en deze schriftelijk, mondeling en/of beeldend weer te geven*, komt in heel veel danslessen impliciet aan de orde. Om dit herkenbaar te maken wordt na elk praktijkvoorbeeld bij de eindtermen DA/K/4 tot en met DA/K/9 verwezen naar de link met eindterm DA/K/1 met vermelding van het accent dat hierbij aan de orde komt.

De onderdelen van deze eindterm die gericht zijn op inzicht in beroepsmogelijkheden en interesses in dans als vrijetijdsbesteding en als beroep (DA/K/1.2 , DA/K/1.3 en DA/K/1.4) komen met name in relatie met eindterm DA/K/8 aan de orde. Zie de linken aldaar. DA/K/1.6 komt vooral naar voren in het kader van het ontwikkelen van onderzoeks-, keuze-, reflectie- en sociaal communicatieve vaardigheden.

De onderdelen die meer in het algemeen gericht zijn op beroepskeuze komen in deze uitleg nergens herkenbaar aan bod. Omdat het een algemeen deel is van het examenprogramma en het niet zozeer om het aanleren van vaardigheden gaat hoeft het niet bij alle vakken aan de orde komen.

Afstemming met andere vakken hierover is aan te raden.

DA/K/2 BASISVAARDIGHEDEN

De kandidaat beheerst een aantal basisvaardigheden

DA/K/2.1 zelfstandig leren en werken

- een aanpak kiezen voor het uitvoeren van een opdracht
- een planning maken
- het eigen werk organiseren en op methodische wijze uitvoeren
- de voortgang van het eigen werk bewaken
- een eenvoudige product- en procesevaluatie maken

DA/K/2.2 werken met informatie- en communicatietechnologie

- teksten maken en bewerken
- gegevens opslaan
- berekeningen uitvoeren
- zoeksystemen gebruiken
- communiceren via e-mail

DA/K/2.3 verantwoord omgaan met apparatuur en instrumenten

- gereedschap, apparatuur en instrumenten goed gebruiken
  - . gereedschap maken/aansluiten
  - . bedienen
  - . opruimen
- veiligheid in acht nemen
- belasting van het milieu in acht nemen
- ergonomie in acht nemen

DA/K/2.4 de Nederlandse taal functioneel gebruiken

- teksten begrijpend lezen en beluisteren
- eenvoudige schriftelijke teksten produceren in correct Nederlands
- in gesprekken passende verbale en non-verbale middelen kiezen
- zich in uiteenlopende taalsituaties gepast presenteren

DA/K/2.5 vaardig omgaan met verbale en cijfermatige informatie

- bronnen gebruiken
  - . vraaggesprekken
  - . boeken en ander schriftelijk materiaal
  - . audiovisuele bronnen
  - . geautomatiseerde gegevensbestanden
- informatie op waarde schatten, kiezen en ordenen

- informatie bewerken
    - . samenvatten
    - . tabel opstellen
    - . grafiek tekenen
- DA/K/2.6 in het leer- en werkproces adequaat omgaan met zichzelf en anderen
- sociale conventies in acht nemen
  - overleggen en onderhandelen met anderen
  - taken verdelen
  - zich aan afspraken houden
  - rekening houden met anderen
  - kritiek geven en incasseren
  - een eigen standpunt innemen en verdedigen
  - samen met anderen werk uitvoeren en presenteren

Uitleg

Deze eindterm is voor alle vakken exact hetzelfde. Afhankelijk van het soort vak zullen binnen de lessen bepaalde basisvaardigheden wel of niet aan de orde komen.

De onderdelen die in het vak dans als vanzelf regelmatig aangesproken worden zijn de inhouden van DA/K/2.1, DA/K/2.4, DA/K/2.5 en DA/K/2.6. Zelfstandig leren werken (DA/K/2.1) is een basisvaardigheid waar in het dansonderwijs vanaf de basisvorming aan wordt gewerkt en wat tijdens de gehele opleiding wordt gestimuleerd. Ook het adequaat omgaan met zichzelf en anderen én de sociale processen (DA/K/2.6) worden voortdurend aangesproken. Vaardig omgaan met informatie doet in het geval van dans een beroep op het kunnen opzoeken van informatie, maar ook met het gericht kijken naar voorstellingen en daar de gevraagde informatie uit kunnen halen. Bij al deze vaardigheden is functionele taalgebruik en het verbale en non-verbale communiceren (DA/K/2.4) een middel dat vanzelfsprekend geoefend wordt.

De onderdelen DA/K/.2 en DA/K/2.3 worden ook geoefend, maar in beperktere mate. Het werken met informatie- en communicatietechnologie, met name het gebruik van tekstbewerkings- en zoeksystemen komt aan de orde in geval van onderzoek en verslaglegging. De andere apparatuur die gebruikt wordt beperkt zich waarschijnlijk tot muziekinstallatie en video-apparatuur. In een enkel geval zal er sprake zijn van belichtingsapparatuur.

De momenten waarop aan deze eindterm gewerkt wordt zijn onderdelen van grotere gehelen. De lesstof wordt er niet specifiek op gericht, maar het is onderdeel van een opdracht voor de leerling. Om deze momenten herkenbaar te maken zijn ze met name genoemd in de linken die beschreven staan na de praktijkvoorbeelden van de eindtermen DA/K/4 tot en met DA/K/9.

DA/K/3 LEERVAARDIGHEDEN IN HET VAK DANS

De kandidaat beheerst een aantal strategische vaardigheden die bijdragen tot de ontwikkeling van het eigen leervermogen.

DA/K/3.1 vakbegrippen hanteren bij het beschouwen van dans.

DA/K/3.2 op een systematische wijze een dansontwerp maken

- exploreren
- improviseren
- structureren

DA/K/3.3: functioneel en verantwoord gebruik maken van de materiële

vormgevingsmiddelen

- décor
- geluid
- grime
- licht
- rekwisieten

DA/K/3.4: ruimte, tijd en kracht aan den lijve ervaren en

DA/K/3.5: de eigen expressieve mogelijkheden van het lichaam gebruiken

Uitleg

Eindterm DA/K3 geeft heel globaal in vijf onderdelen het hele veld van leervaardigheden in het vak dans aan: De eindtermen, *DA/K/3.4 : ruimte, tijd en kracht aan den lijve ervaren* en *DA/K/3.5 : de eigen expressieve mogelijkheden van het lichaam gebruiken*, kunnen de basis voor het schoolvak dans genoemd worden. Leerlingen moeten begrip krijgen voor de danselementen om op eigen wijze met dans te kunnen variëren en eigen ideeën in dans te kunnen uitdrukken. Zij moeten weet hebben van de uitdrukkingmogelijkheden met hun lichaam, weet hebben van de bewegingsmogelijkheden van hun lichaam om zichzelf bewust te kunnen uitdrukken in dans. Het lichaam is het instrument dat zij moeten leren bespelen.

Zich uitdrukken in dans is echter niet een louter fysieke kwestie. De mentale kant, de ideeën, de keuzes die gemaakt worden staan voor een deel centraal in de volgende eindterm, *DA/K/3.2 : op een systematische wijze een dansontwerp maken; exploreren, improviseren en structureren*. Het exploreren en improviseren, twee essentiële werkwijzen om dansmateriaal te ontwikkelen, zijn voorwaarden voor het kunnen vormgeven in dans. Door middel van exploreren leren de leerlingen hun eigen ideeën in dans uit te werken, te verbreden en te verdiepen. Door middel van improviseren leren de leerlingen hun dansmateriaal te variëren, te verlevendigen. Dit zijn dus leerinhouden die essentieel zijn voor het creëren van eigen dans, wat in het kader van vormgeven leidt tot het maken van een eigen dansontwerp. Het structureren van het dansmateriaal, dat door middel van exploratie en improvisatie gevonden is, hangt weer nauw samen met het begrip voor de danselementen en het eigen instrument. Bijvoorbeeld het danselement ruimte gaat hierbij een grote rol spelen: door middel van formaties, van gebruik van diverse richtingen en diverse plekken in de ruimte.

Het vormgeven van dans gaat gepaard met het toepassen van vormgevingsmiddelen: eindterm DA/K/3.3 lijkt wat dat betreft voor zich te spreken.

De eerst genoemde leervaardigheid in eindterm 3 is het hanteren van vakbegrippen (*DA/K/3.1 : vakbegrippen hanteren bij het beschouwen van dans*). Het beschouwen van dans mag hier breed worden opgevat: ieder moment van benoemen van dansgegevens kan geïnterpreteerd worden als het beschouwen van dans. Het bewust worden van begrippen ten aanzien van het lichaam, de danselementen, vormgeving en dergelijke gaat gepaard met het benoemen van de onderdelen. Het benoemen veronderstelt het herkennen en het analyseren. Het hanteren van vakbegrippen helpt de grip op dans te vergroten en geeft de mogelijkheid om met elkaar over dans te praten.

De onderdelen van eindterm DA/K/3 zijn zo essentieel dat zij impliciet in iedere dansles aan de orde zullen komen. De opbouw van deze leervaardigheden zal voor een groot deel plaatsvinden tijdens de basisvorming en zal geleidelijk worden voortgezet tot aan het eindexamen van de vmbo leerling. In de praktijkvoorbeelden die bij de hierna volgende eindtermen beschreven staan wordt dan ook verwezen naar een specifieke link met onderdelen van eindterm DA/K/3. Dit is met name gebeurd bij de eindtermen die gericht zijn op Dansen, Vormgeven en Presenteren.

DA/K/4 DANSEN

DA/K/4.1

De kandidaat kan gevoelens, ervaringen, ideeën, situaties en gebeurtenissen in dans vertalen. De kandidaat kan een dansidee omzetten in dans. Dansideeën kunnen voortkomen uit alles wat zichtbaar, hoorbaar, voelbaar of denkbaar is. De vertaling van zo'n idee in dans zal altijd een persoonlijke lading hebben.

Uitleg

In deze eindterm wordt globaal aangegeven dat leerlingen alle mogelijke inspiratiebronnen moeten kunnen vertalen in dans. Eigenlijk is dit zo ruim gesteld dat er als eindterm geen richting wordt gegeven ten aanzien van het niveau waar de leerling aan moet voldoen. Daarom is het van belang om een maatstaf bij de keuze van inspiratiebronnen in te voeren, en mede hierdoor de reikwijdte en diepgang van de dansvertaling te bepalen.

De reikwijdte van de inspiratiebronnen (gevoelens, ervaringen, ideeën, situaties en gebeurtenissen) voor de leerlingen beslaat;

- maatschappelijke thema's zoals: milieu, racisme, emigratie, geweld en culturen.
- persoonlijke thema's zoals: relaties, liefde en persoonlijk bezit.
- kunstgerelateerde thema's zoals: beeldende kunst voorwerpen, muziek, teksten en gedichten.

Deze thema's kunnen als hele concrete ideeën aangeboden worden, zoals bijvoorbeeld: Een meningsverschil; Vanuit twee verschillende standpunten toch samenwerken; Hoe kun je tot samenwerking komen als de één begint vanuit grote, trage, rechte bewegingen en de ander vanuit ronde, kleine, snelle bewegingen.

Het examenniveau vraagt van de leerling ook dansvertalingen vanuit een abstracte benadering, die de leerling bewerkt tot een persoonlijk dansidee. Dit kan een persoonlijke uitwerking zijn van een in de klas behandeld thema, maar de leerling is ook in staat zelf een thema te kiezen en te bewerken. Hij kan dit door middel van exploratie en improvisatie in dans vertalen. Bij deze dansvertaling kan de leerling alle invalshoeken (beeldend, muzikaal, dramatisch en fysiek) gericht en adequaat gebruiken om tot een persoonlijke dans te komen. Die geïmproviseerd en/of vastgelegd kan worden. De inhoud van de eindtermen DA/K/4.5, DA/K/5.1 en 5.2 sluiten hierop aan.

De kennis en kunde van de leerling zoals genoemd in deze eindterm is uitgangspunt voor de uitwerking van alle eindtermen in de domeinen Dansen, Vormgeven, Presenteren en Beschouwen.

Praktijkvoorbeeld

In de basisvorming is dit onderdeel van het vak waarschijnlijk uitgebreid aan de orde geweest. In de methode *Dans in uitvoering* is in periode 9 (voorbereiding solo op locatie: item 1) een voorbeeld beschreven van een dansvertaling van een abstract schilderij. Er kan ook een concrete afbeelding als uitgangspunt genomen worden. Beide voorbeelden zullen in het 4e leerjaar vmbo gebruikt kunnen worden, omdat ervan uitgegaan wordt dat de genoemde periode 9 op examenniveau voor het vmbo examen dans2 is. In dit voorbeeld staat de interpretatie van de afbeelding centraal. Hier wordt als uitgangspunt een portret van een oude man genomen, maar er zijn natuurlijk vele andere mogelijkheden.

- De leerlingen krijgen de opdracht om te kijken naar het karakter en vrij te associëren aan de hand van een door de docent gekozen onderdeel bijvoorbeeld de ogen van de man; Deze associaties worden op papier gezet. Uit de verschillende associaties worden er twee gekozen. Mogelijke associaties zijn; eenzaamheid, verdriet, blauw, ijs, verlegen, introvert, samen. Gekozen wordt: eenzaamheid en verlegen.
- Deze twee worden omgezet in dans en vormen een onderwerp voor een geïmproviseerde solo. Elke leerling krijgt een partner toegewezen. De partner observeert de solo en probeert de twee associaties onder woorden te brengen en een relatie te beschrijven met het portret.
- Dit kan als voorbereiding dienen voor het in dans vertalen van een afbeelding die een persoon-

lijke lading heeft voor de leerling. Hierbij kan gedacht worden aan een jeugdfoto, ansichtkaart en/of tekening. De afbeelding kan zowel abstract als concreet zijn. Elke leerling vertelt in het kort iets over de geschiedenis en de persoonlijke waarde van de afbeelding. Deze presentatie dient als uitgangspunt voor een improvisatie/exploratie waarin elke leerling vrij kan associëren. Vanuit deze associaties kiest ieder het thema voor een solo. De solo's worden aan het einde van het serie lessen gepresenteerd.

Er kan een link gelegd worden naar;

DA/K/1.1 zich bewust worden van de eigen achtergrond, interesses, motivatie, sterke en zwakke punten door terug te kijken op eigen ervaringen en deze schriftelijk, mondeling en/of beeldend weer te geven:

De leerling is zich bewust van zijn eigen interesses door een afbeelding met een persoonlijke lading te gebruiken als uitgangspunt voor een dans en de ervaring/geschiedenis achter deze afbeelding mondeling weer te geven.

DA/K/2.4 de Nederlandse taal functioneel gebruiken door in gesprekken passende verbale en non-verbale middelen te kiezen:

De leerling kan de Nederlandse taal functioneel gebruiken door eigen ervaringen ten aanzien van een persoonlijke afbeelding te verwoorden en verbaal te associëren naar aanleiding van deze afbeelding.

DA/K/2.5 vaardig omgaan met verbale en cijfermatige informatie door audiovisuele bronnen te gebruiken, de hieruit vergaarde informatie op waarde schatten, een keuze maken en bewerken:

De kandidaat kan visuele bronnen (afbeeldingen) gebruiken als uitgangspunt voor een dans door aan de hand van deze bronnen te associëren en uit alle beschikbare informatie van de bron adequate keuzes te maken.

DA/K/2.6 in het leer - en werkproces adequaat omgaan met zichzelf en anderen door kritiek te geven, te incasseren en rekening te houden met anderen:

De leerling kan reflecteren op andermans werk en deze reflectie verwoorden en daarbij rekening houden met de gevoelens van de ander.

DA/K/3.1 vakbegrippen hanteren bij het beschouwen van dans:

De leerling kan bij het kijken naar de dans van een partner de betekenis duiden en beargumenteren aan de hand van vakbegrippen.

DA/K/3.2 op een systematische wijze een dansontwerp maken met gebruikmaking van exploreren, improviseren en structureren:

De leerling kan vanuit exploratie het dansontwerp voor een solo maken.

DA/K/3.5 de eigen expressieve mogelijkheden van het lichaam gebruiken:

De leerling kan zijn dans zo uitvoeren dat gevoelens zoals bijvoorbeeld eenzaamheid en verlegenheid herkenbaar worden.

DA/K/4.2

De kandidaat kan bewegingsideeën in dans vertalen met gebruikmaking van de danselementen ruimte, tijd en kracht en dansante bewegingen onderscheiden, benoemen en analyseren met gebruikmaking van de danselementen ruimte, tijd, kracht en lichaam

Onder bewegingsideeën wordt verstaan dagelijkse handelingen, gebaren en functionele bewegingen. Ruimte, tijd, kracht zijn de danselementen. Iedere dansbeweging kent aspecten van ruimte, tijd en kracht. Deze zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

- ruimte:
  - richtingen (voor, zij, achter, diagonaal)
  - vlakken
  - lagen
  - vorm van het lichaam (bijvoorbeeld rond, hoekig, open, groot, klein)
  - vormverandering
  - patronen

- tijd:
  - tempo (snel, langzaam)
  - duur (kort, lang)
  - maat/ritme (bijvoorbeeld regelmatig, onregelmatig)
  - frasering (danszinnen, begin, verloop, eind)
  - versnellen/vertragen, stops, herhaling, cadans

- kracht:
  - actief gewicht (krachtig – gewicht inzetten, licht – zwaartekracht – ontkennend), passief gewicht
  - zwaar

Uitleg

In deze eindterm staat het omgaan met de danselementen en het gebruik van het lichaam in dans centraal. Zowel in het kader van *dansen* als van *beschouwen*. Ten aanzien van *dansen* wordt in deze eindterm verder gewerkt aan kerndoel 2 van de basisvorming (*De leerlingen kunnen bewegingsideeën in dans vertalen met gebruikmaking van de danselementen ruimte, tijd en kracht*). De leerling heeft hiermee al veel ervaring opgedaan. Het is dan ook de bedoeling dat hij op vmbo-examenniveau alle aspecten van de danselementen ruimte, tijd en kracht die in de eindterm beschreven staan zelfstandig kan toepassen in dans (in uitersten en nuances, met overgangen, gevarieerd, afwisselend en in combinatie met elkaar). Natuurlijk heeft de leerling zijn eigen voorkeuren die hij zal tonen. Maar hij zal ook zelfstandig moeten laten zien dat hij ook niet-voorkeuren beheerst en kan toepassen bij het in dans vertalen van bewegingsideeën. De leerling kan zelfbedachte bewegingsideeën in dans vertalen. Deze bewegingsideeën kunnen als uitgangspunt dienen voor een dans die ofwel vastgelegd wordt ofwel geïmproviseerd wordt. Het kunnen putten uit alle mogelijke variaties en deze in dans vertalen, levert de leerling gevarieerde dans op. Hij kan vanuit een bewegingsidee met behulp van de aspecten nieuw dansmateriaal ontwikkelen, hiermee variëren, het gebruiken als materiaal om dans te ontwerpen en de zeggingskracht erin benadrukken.

Het deel van deze eindterm (het onderscheiden, benoemen en analyseren van dansante bewegingen met gebruikmaking van de danselementen ruimte, tijd, kracht en het gebruik van lichaam) valt feitelijk binnen het domein beschouwen. Dat het hier genoemd wordt geeft aan dat de leerling zijn eigen dans en dans van medeleerlingen moet kunnen analyseren ten behoeve van het eigen dansproces.

Hier wordt heel nadrukkelijk het analyseren niet losgekoppeld van de praktijk van het dansen.

Daarnaast sluit het aan bij eindterm DA/K/3.1 (vakbegrippen hanteren bij het beschouwen van dans). De leerling moet de vakbegrippen uitgebreid kunnen toepassen en alle aspecten van de danselementen (ruimte, tijd en kracht) en het gebruik van het lichaam kunnen analyseren zelfgekozen of op andere momenten.

In eindterm DA/K/4.2 worden de aspecten van de danselementen die beheerst moeten worden uitgebreid genoemd. Ten aanzien van het lichaam moet de leerling kunnen onderscheiden, benoemen en analyseren:

- aanzet van beweging en initiatie (door hoofd, arm, hand, voet, been, bekken, schouder)
- totaalbeweging en isolatiebeweging
- vorm van het lichaam (bijvoorbeeld: open, gesloten, rond, hoekig)
- symmetrie en asymmetrie
- acties: rollen, glijden, springen, draaien.

Praktijkvoorbeeld

- Het uitgangspunt voor een serielessen is 'ontmoeting'. Er worden door de docent een aantal filmfragmenten uitgezocht waarin telkens een andere ontmoeting plaatsvindt zoals bijvoorbeeld een zakelijke ontmoeting, een liefdevolle, een slapstick en een treurige. Er kan hierbij ook gedacht worden aan de gevarieerde begroetingsrituelen bij dieren of de manier van groeten in verschillende culturen, denk bijvoorbeeld aan het buigen bij begroeting in Japan, het neuzen van Eskimo's of het zoenen op de wang van de Fransen.
- Er worden uiteindelijk twee tegengestelde fragmenten gekozen. Deze twee fragmenten worden geanalyseerd aan de hand van de aspecten van de danselementen en op het gebruik van het lichaam.
- De analyses worden door middel van verschillende dansopdrachten aan elkaar gekoppeld en vertaald in dans. Hierbij is het belangrijk dat de leerlingen niet blijven steken in het concreet nadoen van de handelingen die plaatsvinden bij een ontmoeting, maar zelfstandig en door gevarieerd gebruik van de aspecten tot een dans komen waarin de exacte handelingen niet of nauwelijks meer herkenbaar hoeven te zijn.
- Vervolgens maken de leerlingen in tweetallen een reportage met vijf zeer verschillende foto's (bestaande en/of zelfgemaakte) waarop mensen elkaar ontmoeten. De foto's worden door de leerlingen op volgorde gezet en in verschillende dansopdrachten (aan de hand van een eigen analyse van de danselementen en het gebruik van het lichaam) uitgewerkt tot een dans bestaande uit een reeks verschillende ontmoetingen (en eventueel het daar bijhorende afscheid).
- De dans wordt uiteindelijk aan de eigen klas gepresenteerd, waarbij elk tweetal zelf verantwoordelijk is voor de muziek en eventuele gebruik van kostuums en rekvisieten tijdens de dans.
- Het publiek bekijkt de dansen en bespreekt bij elk tweetal het gebruik van de aspecten van de danselementen en het gebruik van het lichaam.

Er kan een link gelegd worden naar;

DA/K/2.1 zelfstandig leren en werken door het eigen werk te organiseren, op methodische wijze uit te voeren en de voortgang van het eigen werk te bewaken:

De leerling kan in samenwerking met een partner aan een kleine presentatie werken in de vorm van een duet waarbij de leerlingen de opdracht zelfstandig aanpakken. Het verloop van het werkproces en het eindresultaat worden door de leerlingen zelf bewaakt.

DA/K/2.5 vaardig omgaan met verbale en cijfermatige informatie door audiovisuele bronnen te gebruiken, informatie op waarde te schatten, keuzes te maken en de informatie te bewerken:

De leerling kan van bewegende en stilstaande beelden (filmfragmenten/ video en foto's) een analyse maken van het gebruik van lichaam, ruimte, tijd en kracht. Uit deze analyse worden de bruikbare aspecten gekozen voor het maken van eigen dans.

DA/K/2.6 in het leer – en werkproces adequaat omgaan met zichzelf en anderen door onderling overleg, rekening houden met anderen, eigen standpunt in te nemen en te verdedigen:

De leerling kan in samenwerking met een andere leerling werk uitvoeren en presenteren aan de hand van een duidelijke opdracht waarbij overleg tussen beide leerlingen nodig is om tot een goed eindresultaat te komen. Hierbij kan de leerling zijn mening kenbaar maken en deze verdedigen zonder de mening van zijn/haar partner te negeren.

DA/K/ 3.1 vakbegrippen hanteren bij het beschouwen van dans:

De leerling kan alle behandelde aspecten van de danselementen noemen en toepassen bij het analyseren en uitwerken van een bewegingsidee.

DA/K/3.2 op een systematische wijze een dansontwerp maken door gebruikmaking van exploreren, improviseren en structureren:

De leerling kan met een partner aan de hand van analyse, improvisatie en structureren van de danselementen en het gebruik van lichaam, het dansmateriaal voor een duet ontwerpen.

DA/K/3.4 ruimte, tijd en kracht aan den lijve ervaren:

De leerling kan alle aspecten van de danselementen ruimte, tijd, kracht en het gebruik van lichaam door middel van improvisatie bewust omzetten in dans door ze individueel in uitersten en nuances, met overgangen, gevarieerd, afwisselend en in combinatie met elkaar te gebruiken.

DA/K/3.5 de eigen expressieve mogelijkheden van het lichaam gebruiken:

De leerling kan samen met een partner een duet presenteren waarvan het uitgangspunt overkomt bij het publiek.

DA/K/4.3

De kandidaat kan in dans optimaal gebruik maken van zijn/haar eigen fysieke, creatieve en expressieve vaardigheden

Uitleg

De in deze eindterm genoemde begrippen: eigen fysieke, creatieve en expressieve vaardigheden lenen zich niet voor een exact aan te duiden inhoud en examenniveau. De richtlijn ten aanzien van het examenniveau wordt gegeven door de zinsnede: *'...in dans optimaal gebruik maken van...'*

Dit wil zeggen dat de docent en de leerling zich moeten richten op het ontwikkelen en gebruiken van de aanwezige potenties en talenten van de leerling. Met betrekking tot de fysieke vaardigheden betekent dit dat de leerling zich bewust is van zijn fysieke mogelijkheden en onmogelijkheden. Hij heeft zijn fysieke mogelijkheden in de loop van de lessen dans zodanig ontwikkeld dat hij zijn lichaam echt als instrument kan gebruiken bij het creëren van dans.

Hij kent daarnaast zijn eigen voorkeuren ten aanzien van het gebruik van ruimte, tijd en kracht (zie DA/K/4.2) en is zich bewust van de manier waarop hij zijn lichaam gebruikt. Hij herkent hierin niet alleen zijn eigen voorkeuren in aanzet van bewegen, dansacties en bewegingsverloop, maar kan hier ook mee 'spetteren'. Dat wil zeggen dat de leerling op creatieve en expressieve manier zijn fysieke voorkeuren om kan zetten in dans.

Hij kan ze gevarieerd en in verschillende contexten (situaties) toepassen. Bijvoorbeeld: de breakdancer kan zijn 'spin' ook vertalen naar andere behendigheden.

Alleen met voorkeuren werken is echter te beperkt. De leerling wordt ook geoefend in het leren beheersen van de aspecten van dans, zowel op fysiek, creatief en expressief gebied, die niet in zijn voorkeur liggen. Hij zal dit bewust moeten leren toepassen in dans en met dit inzicht adequaat in dans leren werken. Hij kan zijn mogelijkheden zo benutten dat hij daarmee bewust op zoek gaat naar hoe hij beperkingen waar hij op stuit kan "omzeilen", waarbij hij ervoor zorgt dat zijn dans zich verbreedt. De leerling heeft een zekere mate van creativiteit ontwikkeld. Hij kan zelf oplossingen vinden binnen dansvertalingen en op de gevonden gegevens variëren. Exploreren en improviseren zijn bij uitstek creatieve handelingen. Belangrijk is dat hij de instelling ontwikkelt om verder te willen zoeken: verder dan de eerste voor de hand liggende oplossing. Zowel bij het toepassen van de dansvertaling, bij themakeuzes, in de samenwerking als bij het ontwerpen van dans. Iedere leerling heeft daarin een eigen 'bereik' en talent, maar bij een creatieve instelling kan hij gericht doorzoeken zonder dat het onbekende hem afschrikt.

De expressieve vaardigheden sluiten onmiddellijk aan bij de fysieke en creatieve vaardigheden. Vanuit een onderzoekende instelling is de leerling gericht op het vergroten van zijn fysieke mogelijkheden en het vinden van variaties, eigen benaderingen en een brede aanpak van dansopdrachten. Hiermee vergroot hij zijn vermogen om zichzelf uit te drukken. De eigen wijze van uitdrukken heeft alles te maken met het eigen onderzoek en niet bang zijn om daarvoor 'uit te komen' en expressief te zijn. Hij durft te vertrouwen op eigen ideeën, ook als het heel anders is dan wat anderen bedenken of doen. Hij zoekt wel naar de uitwerking ervan en hij durft onderwerpen uit te werken die een persoonlijke lading hebben (zonder dat dat zichtbaar hoeft te zijn voor anderen). Dit alles leidt tot originaliteit, eigenheid en persoonlijke betrokkenheid.

Deze eindterm vindt natuurlijk zijn toepassing in alle onderdelen van het vak dans, zowel in dansen, vormgeven, presenteren als in beschouwen.

Praktijkvoorbeeld

- 'Binnen een dansimprovisatie op verschillende manieren op je partner leunen'. Er wordt gebruik gemaakt van variatie van steunpunten. De leerlingen kunnen zelfstandig de ervaring en de emotie (bijvoorbeeld onzekerheid) die deze dans (het leunen, steun zoeken bij iemand) bij hen oproept laten zien in hun dans.
- Dezelfde opdracht wordt herhaald zonder partner. Er is nu een onzichtbare partner. De leerling wordt uitgedaagd om tot het uiterste te gaan naar het zoeken van balans in het lichaam en kan zichzelf uitdagen om gevarieerd en expressief te dansen.
- Naar aanleiding van de bovenstaande opdrachten krijgen de leerlingen een niet te lange danscombinatie aangeleerd waarin ze worden uitgedaagd om tot het uiterste te gaan binnen hun fysieke mogelijkheden. Deze danscombinatie wordt op verschillende soorten muziek gedanst. Naar aanleiding van de muziek wordt een imaginaire omgeving bedacht waarin de danscombinatie 'geplaatst' wordt. Bijvoorbeeld in en satelliet, op een drukke stadsweg, onder water of in de eigen slaapkamer. De danscombinatie moet worden aangepast aan de eisen die de omgeving stelt.
- Uiteindelijk presenteert elke leerling de danscombinatie in een eigen imaginaire omgeving, met eigen muziek/achtergrond geluiden en een eigen titel voor de dans.

Er kan een link gelegd worden naar;

DA/K/1.1 zich bewust worden van de eigen achtergrond, interesses, motivatie, sterke en zwakke punten door terug te kijken op eigen ervaringen en deze schriftelijk, mondeling en/of beeldend weer te geven:

De leerling is zich bewust van zijn zwakke en sterke punten in dans doordat hij binnen de dans zijn fysieke grenzen opzoekt. Hij daagt zichzelf uit tot het ontwikkelen van nieuwe dansoplossingen. De leerling kan op deze manier zijn sterke en zwakke punten bij zichzelf herkennen, omschrijven en er rekening mee houden in zijn dans.

DA/K/2.1 zelfstandig leren en werken door een aanpak te kiezen voor het uitvoeren van een opdracht, eigen werk te organiseren, op een methodische wijze uitvoeren en de voortgang op eigen werk te bewaken:

De leerling kan zelfstandig aan een kleine solo presentatie werken. Hij voert de opdrachten die door de docent aangeboden worden zelfstandig uit. De uitwerking / het eindresultaat wordt evenals het voorbereidingsproces van de presentatie (zoeken van muziek, keuzes maken ten aanzien van de omgeving en titel) door de leerling zelf bewaakt.

DA/K/2.3 verantwoord omgaan met apparatuur en instrumenten door apparatuur goed te bedienen:

De leerling kan bij het zoeken naar muziek voor een presentatie zelfstandig en op verantwoorde wijze een muziekinstallatie bedienen. Ook tijdens de presentatie van klasgenoten kan hij de installatie adequaat bedienen.

DA/K/3.2 op een systematische wijze een dansontwerp maken door structureren:

De leerling kan vanuit een bestaande dans een eigen dansontwerp maken door met bestaand dansmateriaal te improviseren en het vervolgens te herstructureren.

DA/K/3.3 functioneel en verantwoord gebruik maken van de materiele vormgevingsmiddelen nl: geluid:

De leerling kan bij een klein dansontwerp muziek of achtergrond geluiden zoeken die passen bij de sfeer en het uitgangspunt van het dansontwerp en deze volgens eigen voorkeur toepassen.

DA/K/3.4 ruimte, tijd en kracht aan den lijve ervaren:

De leerling kan in het kader van steunen en leunen gevarieerd omgaan met gewicht (kracht, gewichtsverschuivingen).

DA/K/3.5 de eigen expressieve mogelijkheden van het lichaam gebruiken:

De leerling kan het eigen idee van (een imaginaire)ruimte in dans overbrengen.

DA/K/4.4

De kandidaat kan in dans lichaamsbesef en vormbewustzijn toepassen.

Onder lichaamsbesef wordt verstaan: gebruik van eigen lichamelijke mogelijkheden en de toepassing ervan, de coördinatie, welke lichaamsdelen bewegen, hoe bewegen ze ten opzichte van elkaar, hoe verloopt een beweging, hoe is het gebruik van adem, het herkennen van de juiste opbouw van het lichaam in opgerichte houding, het zwaartepunt van het lichaam / lichaamscentrum, de plaats van de lichaamsdelen te opzichte van elkaar.

Onder vormbewustzijn wordt verstaan: het herkennen en toepassen van de vorm van het lichaam als totaal, bijvoorbeeld gehoekt, open, gesloten.

Uitleg

Deze eindterm is gericht op het danstechnisch vermogen van de leerling. De leerling heeft geleerd om de danstechnische gegevens zoals genoemd in DA/K/4.4 zelfstandig toe te passen. Dat wil zeggen dat hij het niet alleen binnen vastgelegde dans zuiver uit kan voeren, maar ook binnen improvisatie. De leerling is in dans zodanig getraind dat hij het 'binnenbeeld' (het innerlijke beeld van zijn eigen bewegen) en het 'buitenbeeld' (dat wat er te zien is, bijvoorbeeld als het op video opgenomen is) met elkaar in overeenstemming kan brengen. Hij voelt wanneer een been wel of niet gestrekt is, wanneer armen en benen wel of niet gecoördineerd bewegen of wanneer het hoofd wel of niet logisch meegaat in een voorwaartse buiging.

In de basisvorming wordt hiervoor de basis gelegd. Dit wordt in het vmbo verder geoefend en getraind. Daarmee worden het vanzelfsprekende verworvenheden voor de kandidaat.

Eenzijds kan tijdens training gewerkt worden aan het danstechnisch niveau van de leerling. Het kan erop gericht zijn dat iedere leerling zijn fysieke mogelijkheden optimaal kan benutten (zie DA/K/4.3). Anderzijds kan de leerling door middel van bewustwording de genoemde bewegingsgegevens zelf leren toepassen en zichzelf corrigeren in de eigen dans.

In relatie met eindterm DA/K/4.2 wordt van de leerling verwacht dat deze bij de uitvoering van alle mogelijke ruimtegegevens en dynamische acties het genoemde lichaamsbesef en vormbewustzijn kan hanteren. Specifiek gezegd kan de leerling zelfstandig in dans gebruik maken van verschillende aanzetpunten, totaal bewegen en geïsoleerd bewegen. De leerling kan een goede placering, actieve stophouding, kop-staart-hiel relatie, links -rechtscoördinatie, boven -ondercoördinatie, hand-handrelatie en diagonaalrelatie in zijn dans toepassen.

Praktijkvoorbeeld

Als examenstof leent dit kerndeel zich voor het werken vanuit een diversiteit aan danssoorten, ieder met z'n eigen techniek.

Denk aan internationale dans (zie periode 8 uit Dans in uitvoering, niveau 4e leerjaar vmbo), maar ook aan moderne dans en jazzdans en danstrends zoals streetdance en breakdance.

Leerlingen krijgen gedurende een serielessen diverse danstechnische oefeningen aangeboden. Er kan uitgegaan worden van een bepaalde danssoort, maar ook kan gekozen worden voor een combinatie van bepaalde danssoorten. Binnen de oefeningen staat een door de docent gekozen onderwerp centraal. Bijvoorbeeld omgaan met gewichtsverschuiving. Dit onderwerp wordt in de volgende lessen uitgewerkt door telkens een ander gekozen aspect ervan te belichten.

Mogelijke onderwerpen zijn:

1. Gebruik van adem.
2. Gewichtsverschuiving /balans
3. Diagonale relaties in het lichaam.

Andere, in de eindterm beschreven gegevens kunnen natuurlijk ook gekozen worden. De leerlingen leren hierbij in hun dans een verband leggen tussen de bovengenoemde aspecten onderling en hun relatie met eerder verworven ervaring/kennis wat betreft vormbewustzijn en lichaamsbesef.

Deze eerder opgedane ervaring wat betreft vormbewustzijn en lichaamsbesef wordt door de leerlingen als vanzelfsprekend gebruikt in hun dans waardoor ze nieuwe lesstof sneller oppikken en correc-

ties zelfstandig en sneller verwerken. Dit geldt niet alleen in vaststaande dans maar ook in improvisaties en exploraties.

Er kan een link gelegd worden naar;

DA/K/1.1 zich bewust worden van de eigen achtergrond, interesses, motivatie, sterke en zwakke punten door terug te kijken op eigen ervaringen en deze schriftelijk, mondeling en/of beeldend weer te geven:

De leerling kan zijn eigen dans evalueren door het analyseren en de sterke en zwakke punten van lichaamsgebruik te benoemen.

De leerling kan tijdens een dansles zelf aan zijn zwakke punten werken en in zijn dansen de gegeven correcties verwerken en tonen.

DA/K/2.1 zelfstandig leren en werken door voortgang op eigen werk te bewaken en een eenvoudige product – en proces evaluatie te maken:

De leerling kan zijn ontwikkeling in dans bewaken door zelfstandig zijn werkproces te evalueren en deze geëvalueerde gegevens gebruiken om het eindproduct (zijn eigen dans) te verbeteren.

DA/K/3.1 vakbegrippen hanteren bij het beschouwen van dans:

De leerling kan een aantal in de les gebruikte aspecten aan de hand van het gebruik van lichaam (zoals bijvoorbeeld gewichtsverschuiving/balans en geïsoleerd/totaal) benoemen bij het terugkijken op zijn eigen dans en deze bewust toepassen bij het verbeteren van zijn dans.

DA/K/3.4 ruimte, tijd en kracht aan den lijve ervaren:

De leerling is zich bewust van het feit dat alle dansacties een bepaalde ruimte innemen, een bepaald tijdsverloop hebben en een bepaalde kracht vereisen.

DA/K/4.5

De kandidaat kan een fysiek, muzikaal, dramatisch en beeldend thema in dans vertalen.

De essentie van een thema in dans uitdrukken.

- fysiek thema:
  - voortbewegen
  - gesticuleren
  - gewicht verplaatsen
  - springen
  - stilte in beweging
  - draaien
- muzikaal thema:
  - maatsoort
  - ritme
  - klankkleur
  - melodie
  - sfeer
  - dynamiek
- dramatisch thema:
  - emotie
  - sfeer
  - stemming
  - karakter
  - verhaallijn
- beeldend thema:
  - schilderijen
  - foto's
  - objecten
  - materialen

Uitleg

In eindterm DA/K/4.1 wordt in globale zin aangegeven wat de leerling moet kunnen op het gebied van dansvertalingen. In deze eindterm spitst hetzelfde gegeven zich toe op de fysieke, muzikale, dramatische en beeldende thema's. Er wordt aangegeven wat de leerling op het gebied van thema's moet beheersen. De leerling zal een uitgebreid leerproces moeten doorlopen voordat hij de essentie van een thema kan uitdrukken in dans.

Er wordt van de leerling verwacht dat hij gericht én breed kan associëren op de genoemde thema's, om daaruit de dansuitdaging, dansbeweging en betekenis te ontsluiten. Bij dit associëren gaat het erom dat de leerling persoonlijk richting kan geven aan het thema, vanuit eigen associaties die tot een eigen dansvertaling leiden.

Deze dansvertaling wordt door middel van exploratie en improvisatie in dans verder uitgewerkt, zodat de leerling al dansende 'grip' krijgt op het thema en vanuit deze danservaring tot uiteindelijke keuzes komt.

Ook een combinatie van invalshoeken en thema's kan als uitgangspunt gebruikt worden.

De leerling is zich bewust van het bestaan van de verschillende invalshoeken (fysiek, muzikaal, dramatisch en beeldend) en kan er gebruik van maken door hieruit gerichte keuzes te maken bij de uitwerking van een thema. De leerling kan een thema binnen een invalshoek uitwerken. Maar de leerling kan ook tot de essentie van bijvoorbeeld een beeldend thema komen door mede gebruik te maken van muzikale en/of dramatische gegevens. Van een abstract schilderij kan het ritmische lijnenspel (muzikaal) uitgewerkt worden in combinatie met de stemming (dramatisch) die de kleuren oproepen. De zeggingskracht en de essentie van het thema overstijgt de aanvankelijke invalshoek. De leerlingen kunnen hier zelfstandig mee omgaan.

In relatie met eindterm DA/K/4.3, waarin beroep wordt gedaan op het optimaal gebruik maken van de eigen vaardigheden, wordt van de leerling verwacht dat deze in de thema-uitwerking uit kan gaan van eigen ideeën en deze probeert uit te werken tot voor zichzelf vernieuwende en uitdagende dans.

Praktijkvoorbeeld

Een aflevering van een televisiesoap (dramatische invalshoek) wordt als uitgangspunt genomen. De veel voorkomende onderwerpen in een soap zoals liefde, relaties en geboorte staan centraal.

- De leerlingen bekijken een deel van een soap aflevering en de verschillende personages worden geanalyseerd op karakter en beweging. Bijvoorbeeld een drukke zakenman; heeft altijd haast, is naar buiten gericht, is zenuwachtig, beweegt zich snel voort en maakt kleine korte bewegingen. Er wordt door iedere leerling een personage gekozen die hen het meeste aanspreekt. Er wordt gewerkt aan verdieping van het thema (het gekozen personage) door middel van exploratieopdrachten. De kandidaten associëren tijdens het dansen op het karakter en de beweging van het gekozen personage. Het danskarakter staat hierbij centraal.
- Dit dient als basis voor volgende opdrachten waarbij verschillende personages in een bepaalde situatie en in een imaginaire omgeving worden geplaatst. Er kan gedacht worden aan een drukke winkelstraat waar een liefdes conflict ontstaat tussen twee personages. Maar ook een extremere situatie die misschien niet snel in een soap zal plaatsvinden, maar wel meer fantasie oproept kan gekozen worden. Bijvoorbeeld een klein hutje op de Sahara tijdens een sneeuwstorm, waar zich twee personages bevinden die elkaars tegenpolen zijn.
Er wordt door de leerlingen zowel door middel van improvisatie als exploratie onderzocht hoe de verschillende personages in bepaalde situaties reageren, op welke manier dit kan worden omgezet in dans. Zij bedenken ook passende kostuums/kleding voor hun dans-personages.
- Uiteindelijk bepalen de leerlingen in groepjes een imaginaire omgeving, situatie en verhaallijn waarin alle 'dans personages' een rol spelen. Dit dient als uitgangspunt voor een dans waarbij de leerlingen zelf hun muziek en materialen kiezen.

Er kan een link gelegd worden naar;

DA/K/1.1 zich bewust worden van de eigen achtergrond, interesses, motivatie, sterke en zwakke punten door terug te kijken op eigen ervaringen en deze schriftelijk, mondeling en/of beeldend weer te geven:

De leerling wordt zich bewust van zijn eigen interesses en motivatie door zijn persoonlijke voorkeur kenbaar te maken voor een bepaald personage (emotie, sfeer, stemming en karakter) en deze in dans om te zetten.

DA/K/2.1 zelfstandig leren en werken door een aanpak te kiezen voor het uitvoeren van een opdracht, het eigen werk organiseren en de voortgang op eigen werk te bewaken:

De leerling kan in samenwerking met enkele andere leerlingen een juiste aanpak vinden die leidt tot het maken van een dans waarin de vooraf opgegeven aandachtspunten verwerkt zijn. De leerlingen uit de (kleine) groep dragen samen de verantwoordelijkheid voor het werkproces en het eindresultaat.

DA/K/2.4 de Nederlandse taal functioneel gebruiken door in gesprekken passende verbale en non – verbale middelen te kiezen:

De leerling kan de Nederlandse taal functioneel gebruiken tijdens het samenwerkingsproces met enkele andere leerlingen. Hij kan passende verbale en non verbale middelen kiezen die nodig zijn om zijn standpunt kenbaar te maken en hierbij rekening houden met de ideeën en gevoelens van de ander.

DA/K/2.5 vaardig omgaan met verbale en cijfermatige informatie door audiovisuele bronnen te gebruiken, de informatie op waarde te schatten, keuzes te maken en de informatie te bewerken:

De leerling kan bewegende beelden (audiovisueel) analyseren, de analysegegevens op de gevraagde manier toepassen in dans en dit dansmateriaal gebruiken voor het uitwerken van het thema.

DA/K/2.6 in het leer - en werkproces adequaat omgaan met zichzelf en anderen door onderling overleg, rekening houden met anderen, kritiek geven en incasseren, een eigen standpunt in te nemen en te verdedigen, samen met anderen werk uitvoeren en presenteren:

De leerling kan samen met anderen een dans maken en deze presenteren. Tijdens het werkproces vindt er overleg plaats tussen de leerlingen waarbij iedere leerling zijn standpunt kan innemen, deze zonedig durft te verdedigen en opmerkingen van anderen kan incasseren en toepassen zowel in het overleg als in de dans. Tijdens dit proces wordt er door de leerlingen rekening gehouden met elkaar door de ideeën en opmerkingen van de anderen te respecteren.

DA/K/3.2 op een systematische wijze een dansontwerp maken door gebruik te maken van exploratie:

De leerling kan door middel van analyse, improvisatie en exploratie dansmateriaal ontwikkelen dat vervolgens in samenwerking/ overleg met een partner in een danswerkstuk resulteert. Het dansidee en de muziek worden ook door de leerling zelf bepaald.

DA/K/3.3 functioneel en verantwoord gebruik maken van de materiele vormgevingsmiddelen nl: geluid, decor en rekwisieten:

De leerling kan in overleg met andere leerlingen een of meerdere muziekstuk(ken) kiezen voor een dans. Hierbij wordt uit gegaan van de sfeer van de muziek. De leerling kan in overleg met anderen gebruik maken van een of meerdere decorstukken en/of rekwisieten die het thema ondersteunen.

DA/K/3.5 de eigen expressieve mogelijkheden van het lichaam gebruiken:

De leerling kan door optimaal gebruik te maken van de expressieve mogelijkheden het karakter van een personage 'neerzetten' in dans, waarbij de emotie en stemming van het personage overkomen bij het publiek.

DA/K/4.6

De kandidaat kan in dans met anderen communiceren en samenwerken

Uitleg

De in deze eindterm genoemde begrippen: communiceren in dans en samenwerken in dans hangen nauw samen. Het onderscheid wordt hieronder besproken.

Het kunnen hanteren van samenwerkingsvormen in dans is een voorwaarde voor het communiceren in dans. Dit communiceren in dans is echter meer, het is door middel van dans een idee overbrengen en door middel van dans kunnen reageren op het idee van een mededanser. Zich voor elkaar verstaanbaar maken in dans heeft in de lessen in de basisvorming een eerste aanzet gekregen en is in het vmbo een vanzelfsprekendheid geworden. In die zin dat de leerling al dansende de dynamiek, de dansbeweging, de richtingskeuze of de vorm interpreteert. Deze interpretatie vindt plaats zoals dat in gesproken taal ook plaatsvindt, er kan dus gesproken worden van het in zekere mate beheersen van danstaal. Het antwoord op de interpretatie is een dansant antwoord. In danstaal is dat 'al dansende ingaan op elkaars ideeën'. Het is de bedoeling dat deze communicatie binnen de door de docent opgegeven of door de leerlingen zelf afgesproken danskaders plaatsvindt.

Deze kaders kunnen betrekking hebben op de;

- betekenis; een betekenisvol thema (bijvoorbeeld 'uitdaging') dat al dansende onderzocht wordt: exploratie, een thema waarop geïmproviseerd wordt of dat vormgegeven wordt.
- dansbeweging; een ruimtelijk thema (bijvoorbeeld 'de drie lagen'), dansacties of andere bewegingsgegevens waarmee geïmproviseerd wordt.
Ten aanzien van samenwerken in dans worden de volgende onderdelen onderscheiden, die de leerling moet beheersen:
- samenwerkingsvormen: spiegelen, leiden en volgen, actie en reactie
- interactie: gelijke rol/verschillende rol/veranderende rol/ tegelijk dansend/opeenvolgend (domino- of wave-effect)
- groepsformaties: duet/trio/groep en solo-groep

De leerling kan deze gegevens in verschillende combinaties toepassen in dans. De moeilijkheidsgraad binnen het samenwerken wordt door deze factoren en de combinaties ervan bepaald.

Het vmbo examenniveau verlangt van de leerlingen dat ze: in grotere groepen (ongeveer 8 leerlingen) improviserend samen kunnen werken in dans. Hierbij is de interactie eenvoudig (bijvoorbeeld in gelijke rol), alle samenwerkingsvormen kunnen een rol spelen en de groepsformaties zijn van tevoren afgesproken. Het dansmateriaal is bij iedereen bekend (bijvoorbeeld een bepaald bewegingskader of in een frase reageren op elkaars initiatieven).

- in tweetallen met elkaar explorerend en kunnen samen dansen in verschillende rol, waarbij het thema afgesproken is, maar het dansmateriaal al dansende ontstaat. Actie en reactie is hierbij essentieel.

Naast het samen dansen kunnen de leerlingen ook in grotere groepen samenwerken in het kader van het aan elkaar aanleren van dans, samen dans uitwerken en vormgeven, samen presenteren, samen reflecteren.

Praktijkvoorbeeld

Er wordt in dit praktijkvoorbeeld vanuit duetten gewerkt naar een groepsimprovisatie. Er wordt een klassikaal uitgangspunt voor de dans gekozen. Binnen dit uitgangspunt kiezen alle tweetallen een eigen invulling of thema.

- De leerlingen dansen een geïmproviseerd duet met een door de docent opgegeven kader wat betreft interactie. Bijvoorbeeld; je danst een tegengestelde rol als je partner. De rollen kunnen tijdens het dansen wisselen. De leerlingen zijn vrij in het gebruik van verschillende samenwerkingsvormen en dansbeweging.
- Dit duet dient als uitgangspunt voor een improvisatieopdracht met de hele of halve klas, waarbij

- de leerlingen tijdens het duet uit elkaar mogen gaan, aan mogen sluiten bij een ander duet en vervolgens weer terug mogen komen bij zijn partner.
- Er ontstaat een groepsimprovisatie waarin verschillende formaties een grote rol spelen. Er wordt telkens op elkaar gereageerd in zowel gelijke als tegengestelde rol, waarbij de leerlingen zich bewust blijven van hun rol in het geheel.
  - Uiteindelijk wordt de groep in tweeën gesplitst en wordt er naar elkaars dans gekeken. Beide groepen spitsen hun eigen gekozen groepsthema toe.
  - De kijkgroep kijkt naar de samenwerking tussen de dansers; wie durft de samenwerking aan te gaan? Wordt er met de hele groep samengewerkt of zijn er kleine groepjes ontstaan? Wie is zich bewust van het geheel en waar zie je dat aan?
- Belangrijk is dat de kijkers tijdens het observeren tevens kunnen reflecteren op de eigen dans en de belangrijkste aspecten uit de observatie kunnen verwerken in hun eigen dans.

Er kan een link gelegd worden naar;

DA/K/2.1 zelfstandig leren en werken door een aanpak te kiezen voor het uitvoeren van een opdracht en een eenvoudige product - en proces evaluatie maken:

De leerling kan in samenwerking met een groep een thema, een begin - en eindformatie kiezen als uitgangspunt voor het uitvoeren van een groepsimprovisatie en bepaald hierdoor indirect de aanpak voor het uitvoeren van een dansopdracht.

De leerling kan tijdens het kijken naar een groepsimprovisatie het samenwerkingsproces van anderen evalueren door mondeling verslag uit te brengen van de manier waarop anderen zich tijdens het dansen ten opzichte van elkaar gedragen.

DA/K/2.4 de Nederlandse taal functioneel gebruiken door in gesprekken passende verbale en non - verbale middelen te kiezen:

De leerling kan tijdens het samenwerking met een groep en tijdens het evalueren van het werk van anderen de passende verbale en non-verbale middelen kiezen om zijn standpunt en ideeën te verduidelijken.

DA/K/2.6 in het leer - en werkproces adequaat omgaan met zichzelf en anderen door onderling overleg, rekening houden met anderen, kritiek geven en incasseren, een eigen standpunt in te nemen en te verdedigen, samen met anderen werk uitvoeren en presenteren:

De leerling kan in samenwerking met een groep een groepsimprovisatie presenteren. Er is overleg nodig om tot duidelijke afspraken te komen voor de presentatie. Binnen het proces van overleg, presentatie en het kijken naar de dans van anderen kan de leerling in de groep zijn eigen standpunt duidelijk te maken, deze zonodig te verdedigen, zich aan de gemaakte afspraken houden, kritiek geven en incasseren.

DA/K/3.1 vakbegrippen hanteren bij het beschouwen van dans:

De leerling kan bij het observeren van dans van anderen vakbegrippen hanteren die betrekking hebben op de samenwerking met anderen zoals spiegelen, leiden en volgen, actie en reactie, solo, groep, duet, trio. (samenwerkingsvormen en groepsformaties)

DA/K/3.4 ruimte, tijd en kracht aan den lijve ervaren:

De leerlingen zijn zich bewust van het gebruik van de aspecten van ruimte, kracht, tijd en lichaam tijdens het samen dansen en kunnen hier gevarieerd gebruik van maken om de 'samen-dans' te verlevendigen.

Tevens zijn de leerlingen zich bewust van het effect dat dit gebruik van de aspecten heeft op de manier waarop een partner hun dans interpreteert.

DA/K/4.7

De kandidaat kan kenmerken van dans uit de eigen (culturele) achtergrond toepassen in zelf ontworpen dans.

Uitleg

In zelfontworpen dans kan de leerling uiting geven aan persoonlijke inspiratie. In de eindterm DA/K/4.7 wordt deze persoonlijke inspiratie specifiek gericht op de eigenheid van de leerling, gezien vanuit zijn culturele achtergrond. Deze achtergrond kan voortkomen uit 'landsaard'/ etnische achtergrond, maar ook vanuit subculturen, zoals deze in de jongerencultuur voorkomen. Beide benaderingen worden met name genoemd omdat er binnen Nederland een groot verschil is per regio, per school ten aanzien van culturele achtergronden. Iedere klas heeft zijn eigen speciale 'mix'. Het is van belang dat alle leerlingen, ook in scholen waar de culturele diversiteit beperkt is, leren herkennen dat culturen altijd en overal een rol spelen. De leerlingen in een multiculturele omgeving kunnen ontdekken dat hun cultuur misschien door meer factoren bepaald wordt dan de etnische achtergrond. De leerling wordt zich bewust van die uitingsvormen die specifiek te maken hebben met de cultuur waarin hij zich thuis voelt. Deze uitingen worden onderzocht op hoedanigheden die in dans vertaald worden. Deze uitingen kunnen betrekking hebben op kleding, hoe de kleding tot specifieke dans uitnodigt, lichaamstaal in communicatie, ruimtegebruik, muziekkeuze, vrijetijdsbesteding of manier van bewegen.

De kandidaat kan alleen of met partners dit uitgangspunt in eigen dans verwerken en vormgeven.

Praktijkvoorbeeld

Er kan worden voortgebouwd op verschillende uitwerkingen in *Dans in uitvoering*:

- periode 8: internationale dans; item 6,
- periode 7: eigen dansstijl waarin onder andere aan de hand van een brief wordt gedanst.

Beide perioden kunnen als examenniveau vmbo gezien worden. Deze kunnen dus in het vierde leerjaar vmbo aan de orde komen.

Daarnaast kan ook het volgende voorbeeld gebruikt worden.

- De leerlingen schrijven een kort verhaal met zichzelf als centraal onderwerp.

Titels kunnen bijvoorbeeld zijn; 'Een dag in het leven van ...' of 'Wie is ....?'. In het verhaal analyseren en beschrijven de leerlingen zeven punten van zichzelf:

1. karakter; introvert, extravert, vaak boos of vrolijk
2. keuze voor kleding
3. lichaamshouding en lichaamstaal
4. muziekkeuze
5. vrijetijdsbesteding: sport, hangen of telefoneren
6. voorkeur voor bepaalde omgeving, situatie of plaats
7. de manier waarop contact gelegd wordt met anderen, manier van communiceren

Deze zeven punten worden door middel van verschillende dansopdrachten één voor één omgezet in dans. Bijvoorbeeld bij kledingkeuze kun je denken aan hoge hakken, strakke kleding; dansbeweging kun je denken aan hoog, kleine en voorzichtige beweging.

De leerlingen kiezen vanuit elk punt één aspect wat het beste bij ze past. Bijvoorbeeld bij karakter kun je denken aan extravert, bij kledingkeuze kun je denken aan losse wijde kleding, bij lichaamshouding kun je denken aan altijd haast, bij muziekkeuze kun je denken aan 'house' muziek, bij omgeving kun je denken aan schoolplein en bij contact kun je denken aan altijd samen met anderen in een groep.

Deze gegevens dienen als basis voor het ontwerpen van een solo met de leerling zelf als uitgangspunt. Kostuum, muziek en eventuele attributen worden door de leerling zelf gekozen.

Eventueel kan er voor gekozen worden om de solo's tijdens een improvisatie samen te laten komen tot een duet, trio of groepsdans waarbij er voor een andere omgeving wordt gekozen en waardoor er gevarieerde interactie ontstaat tussen dansers.

Er kan en link gelegd worden naar;

DA/K/1.1 zich bewust worden van de eigen achtergrond, interesses, motivatie, sterke en zwakke punten door terug te kijken op eigen ervaringen en deze schriftelijk, mondeling en/of beeldend weer te geven:

De leerling is zich bewust van zijn eigen achtergrond, interesses en motivatie door zijn eigen persoon en cultuur te analyseren op voorkeuren in kleding, muziek, lichaamshouding/taal, vrijetijdsbesteding, omgeving, contact met anderen en dit te verwerken in een kort verhaal.

DA/K/2.1 zelfstandig leren en werken door een aanpak te kiezen voor het uitvoeren van een opdracht, een planning te maken, het eigen werk organiseren en op methodische wijze uitvoeren, de voortgang van het eigen werk bewaken:

De leerling kan aan de hand van een zelfgeschreven verhaal een solo ontwerpen. Hij maakt voor de uit te voeren stappen die leiden tot het eindproduct zelf een planning binnen de aanpak die de docent voorstelt. Het gehele werkproces wordt door de leerling zelf bewaakt.

DA/K/2.2 werken met informatie – en communicatietechnologie door teksten te maken, te bewerken en de gegevens op te slaan:

De leerling kan het zelfbedachte verhaal bewerken, opslaan en afdrucken met behulp van een computer.

DA/K/2.3 verantwoord omgaan met apparatuur en instrumenten door de apparatuur goed te bedienen:

De leerling kan op een verantwoorde manier een muziekinstallatie bedienen.

DA/K/2.4 de Nederlandse taal functioneel gebruiken door eenvoudige teksten te produceren in correct Nederlands:

De leerling kan de Nederlandse taal functioneel gebruiken door in correct Nederlands een verhaal te schrijven dat als uitgangspunt voor de dans kan dienen.

DA/K/3.1 vakbegrippen hanteren

De leerling kan ideeën over zichzelf en zijn eigen cultuur omzetten in dansbegrippen.

DA/K/3.2 op een systematische wijze een dansontwerp maken door gebruikmaking van exploratie, improvisatie en structureren:

De leerling kan vanuit een aantal zelf gekozen gegevens een solo ontwerpen door middel van improvisatie en exploratie.

DA/K/3.3 functioneel en verantwoord gebruik maken van de materiele vormgevingsmiddelen nl: decor, geluid, grime en rekwisieten:

De leerling kan op een verantwoorde manier gebruik maken van zelfgekozen en verkregen decor, rekwisieten, eventueel grime en geluid om het bewegingsmateriaal te verduidelijken en te ondersteunen.

DA/K/3.5 de eigen expressieve mogelijkheden van het lichaam gebruiken:

De leerling kan aspecten van zijn karakter, lichaamshouding/taal en zijn/haar manier van communiceren in dans vertalen en deze zo presenteren dat de bedoeling over komt op het publiek.

DA/K/5 VORMGEVEN

DA/K/5.1

De kandidaat kan exploreren en improviseren vanuit een gegeven bewegings- en/of thematisch gerichte opdracht en deze zowel individueel als in samenwerking met anderen uitvoeren.

Onder exploreren wordt verstaan: het onderzoeken of doorzoeken van een dansidee of dansmotief.

Onder improviseren wordt verstaan: het onvoorbereid componeren, het variëren rond een dansidee of dansmotief.

Uitleg

Deze eindterm richt zich op vormgeven in ruime zin, iedere uitgevoerde dansbeweging is vormgegeven dans. Er wordt niet specifiek een eis gesteld aan de vormgevingsaspecten maar wel aan de manier waarop de dans tot stand komt.

In de eindterm zelf staat beschreven wat verstaan moet worden onder exploreren en improviseren, de twee manieren bij uitstek om al dansende nieuwe dans te laten ontstaan. Daarop is deze eindterm dan ook gericht, 'het bewust nieuwe dans creëren vanuit een gerichte opdracht'.

In eindterm DA/K/4 wordt specifiek ingegaan welke eisen aan de leerling gesteld worden ten aanzien van de gerichtheid van de opdracht (thematisch, bewegingsgericht, samenwerking) bij het uitwerken. Doordat dans een 'vluchtige' kunstvorm is vraagt het extra aandacht om de leerlingen te laten ervaren dat niet alleen vastgelegde dans, maar ook dans die z'n voltooiing vindt in een improvisatie of exploratie een dansproduct is.

De termen dansidee en dansmotief geven aan dat er zowel vanuit betekenis als met het uitgangspunt beweging geëxploreerd en geïmproviseerd wordt.

Onder dansidee wordt verstaan: een idee dat in dans vertaald kan worden. Dit idee kan voortkomen uit alles wat zichtbaar, hoorbaar, voelbaar of denkbaar is.

Onder dansmotief wordt verstaan: het kleinste deel van een dansfrase.

Praktijkvoorbeeld

Dit voorbeeld heeft beweging als uitgangspunt, het is een improvisatieopdracht.

- De leerlingen improviseren in acht korte opdrachten rondom acht verschillende bewegingsgegevens. Deze gegevens worden door middel van het gooien met acht verschillende dobbelstenen bepaald. Op elke dobbelsteen staat op ieder vlakje (er zijn zes vlakken) een ander aspect van een element of een bewegingsgegeven geschreven. Bijvoorbeeld: op dobbelsteen 1 staan zes aspecten van kracht en bewegingsstroom (krachtig, slap, zwaar, licht, gespannen en ontspannen), op dobbelsteen 2 staan de ruimteaspecten (laag, hoog, voorwaarts, zijwaarts, achterwaarts, diagonaal).
- De dobbelstenen worden klassikaal gegooid. Iedere leerling improviseert individueel naar aanleiding van iedere gegooide bewegingsgegeven en onthoudt er een beweging uit die hem het meest aanspreekt. Hij heeft na het gooien van alle acht de dobbelstenen acht bewegingen. Deze bewegingen zet hij in een eigen gekozen volgorde achter elkaar zodat er een korte dansfrase ontstaat. Alle leerlingen hebben dan een eigen bewegingsfrase, opgebouwd uit 8 verschillende gegevens.
- De dansfrases dienen als uitgangspunt voor een volgende improvisatie waarin de leerlingen dansen met elkaar.

In groepen van ongeveer 8 leerlingen spelen ze in op elkaar en elkaars dansfrases; ze volgen elkaar, komen bij elkaar of gaan uit elkaar in verschillende opstellingen, kiezen om een danser te volgen of juist ieder de eigen frase te dansen. Al doende leren de leerlingen elkaars materiaal kennen en steeds gerichtere keuzes maken. Het letten op elkaar, het inbrengen van eenheid of verscheidenheid zal steeds beter, maar nog niet op alle momenten lukken.

De leerlingen die niet dansen kijken mee en geven aan wat interessante momenten zijn en waarom.

Er kan een link gelegd worden naar;

[DA/K/2.4 de Nederlandse taal functioneel gebruiken door in gesprekken passende verbale en non - verbale middelen te kiezen:](#)

De leerling kan zijn dansobservaties duidelijk verwoorden.

[DA/K/2.6 in het leer - en werkproces adequaat omgaan met zichzelf en anderen door rekening te houden met anderen en samen met anderen werk uit te voeren en te presenteren:](#)

De leerling kan samen met anderen vanuit een bestaande dansfrase ter plekke nieuwe dans ontwikkelen en deze aan de klas presenteren. De leerling houdt tijdens het presenteren rekening met zijn eigen dans (met durf en de gevraagde uitstraling naar het publiek toe) en de dans van de anderen (hun plaats in de ruimte en de dynamiek van hun dansacties).

[DA/K/3.2 op een systematische wijze een dansontwerp maken door gebruikmaking van improvisatie en structureren:](#)

De leerling kan improviserend binnen een beperkt kader zodanige keuzes maken dat er in samenwerkingsverband interessante dansmomenten ontstaan.

DA/K/3.4 ruimte, tijd en kracht aan den lijve ervaren:

De leerling kan improviseren met de aspecten van ruimte, tijd, kracht en het gebruik van het lichaam.

DA/K/3.5 de eigen expressieve mogelijkheden van het lichaam gebruiken:

De leerling kan tijdens groepsimprovisatie durf tonen met betrekking tot het nemen van initiatieven en met persoonlijke uitstraling dansen.

DA/K/5.2

De kandidaat kan door middel van improviseren, exploreren en structureren alleen of samen met anderen een korte dans ontwerpen en uitvoeren, waarin

- een inhoudelijke ontwikkelingslijn zichtbaar wordt
- gebruik gemaakt wordt van structuur

Onder structuur wordt verstaan: herhaling, omkering, opeenstapeling, leiden, volgen, spiegelen, echo, solo, duet en groep.

- gebruik gemaakt wordt van theatrale middelen

Onder theatrale middelen wordt verstaan: attributen, kostuums, décor, belichting, dansmateriaal.

Uitleg

Vanuit het vormgeven in ruime zin moet de leerling eigen dans herhaalbaar kunnen maken, vastleggen en vormgeven in gerichte zin: daadwerkelijke keuzes ten aanzien van de vorm van het dansstuk maken en deze kunnen toepassen. De eindterm geeft duidelijk aan welke vormgevingseisen gesteld worden aan de eigen dans. Daarbij is het de bedoeling dat de leerling het eigen thema, het uitgangspunt waaruit de dans voortkomt versterkt door adequaat keuzes te maken ten aanzien van de in de eindterm genoemde gegevens.

De leerlingen hebben in hun danscarrière op verschillende momenten dansfrasen gecomponeerd. Als groep hebben ze in de basisvorming zeker ervaring opgedaan met het 'mee choreograferen'.

Het examenniveau vraagt dat de leerlingen zelfstandig een dans kunnen maken. Een solo is hiervoor geëigend. (zie methode *Dans in uitvoering*, periode 7. Geschikt voor 4e leerjaar vmbo). Het in kleine groepjes dans maken kan ook heel stimulerend zijn omdat dat juist op het gebied van de compositie meer mogelijkheden geeft.

Er worden in de eindterm enkele compo-structuren genoemd, waarvan vooral het werken met compositorische gegevens als omkering of opeenstapeling (a, ab, abc, abcd) specifieke inzicht vraagt in bewegingsopbouw. Zowel bij de bedenker als de uitvoerders van de dans. Het ontwerpen van dergelijk dansmateriaal vraagt tijdens het proces van de dansers ook veel oefening omdat het materiaal heel goed beheerst moet worden.

Bij het uitvoeren van de dans is het belangrijk dat de gemaakte keuzes en de gebruikte theatrale middelen goed tot hun recht komen, dat de dans tot z'n recht komt en dus beheerst wordt in al z'n facetten.

Praktijkvoorbeeld

De leerlingen maken onder begeleiding van de docent een kort dansstuk en nemen hierbij de rol van dansmaker of danser aan.

- De dansmaker kiest zelf het aantal dansers waar hij mee wil werken. Tijdens het maken van het dansstuk vindt er een constante samenwerking plaats tussen de dansmaker en de dansers. De eerste draagt hierbij de verantwoording voor alle beslissende keuzes die er gemaakt worden tijdens het werkproces. Maar uiteindelijk dragen zowel dansmaker als dansers zorg voor de presentatie van een dansstuk met een duidelijke structuur en inhoudelijke ontwikkelingslijn.
- Er wordt door de dansmaker een thema gekozen dat als uitgangspunt dient voor het dansstuk. Dit

- dansidee kan ontstaan naar aanleiding van een gevoel, ervaring, idee, situatie en/of gebeurtenis.
- Dit idee wordt in dans vertaald en door middel van exploratie verbreed. Tijdens de exploraties spelen de dansers en de dansmaker constant op elkaar in en komen samen tot duidelijke keuzes ten aanzien van de structuur van het stuk. Er kan bijvoorbeeld gekozen worden voor de vorm groep - duet - groep, gebruikmaking van herhaling van dansfrases of een opbouw in aantal dansers gedurende het dansstuk.
- Tijdens het proces van exploreren en structureren worden ideeën aangedragen, uitgetoet en keuzes gemaakt ten aanzien van de muziek, geluid, kostuums, decor, rekwisieten en attributen. Uiteindelijk kan het dansstuk worden gepresenteerd aan de klas en/of aan de ouders/verzorgers van de leerlingen (zie DA/K/6.1).

Er kan door de docent gekozen worden voor het laten maken van een verslag door de leerlingen waarin het vormgevingsproces wordt beschreven. Op die manier kunnen de leerlingen gesteund worden in maken van duidelijk keuzes ten aanzien van de vormgeving van het dansstuk. Het verslag wordt het gehele werkproces bijgehouden. Er kan gedacht worden aan:

- hoe wordt een dansidee in dans vertaald?
- keuzes die gemaakt worden ten aanzien van het dansmateriaal en structuurvormen.
- keuzes die gemaakt worden ten aanzien van muziek, kostuums, decor, attributen en rekwisieten.
- inbreng van de dansers/dansmaker.

Dit praktijkvoorbeeld kan een vervolg zijn op periode 10 uit *Dans in uitvoering* (zie Groepsstuk). Ook het bekijken van dansstukken op video of het bezoek aan een voorstelling kan een goede voorbereiding zijn.

Er kan een link gelegd worden naar;

DA/K/1.1 zich bewust worden van de eigen achtergrond, interesses, motivatie, sterke en zwakke punten door terug te kijken op eigen ervaringen en deze schriftelijk, mondeling en/of beeldend weer te geven:

- De leerling is zich bewust van zijn eigen interesses en motivatie in dans door een keuze te maken tussen de rol van dansmaker of danser en deze zowel mondeling als schriftelijk te verantwoorden.
- De leerling is zich binnen de rol van dansmaker bewust van eigen interesses, achtergrond en motivatie door vanuit eigen ervaringen tot een dansidee te komen dat gebruikt wordt als uitgangspunt voor zijn dansstuk.
- De leerling kan zowel in de rol van danser als in de rol van dansmaker de sterke en zwakke punten in zijn eigen dans/eigen dansstuk benoemen en beschrijven.

DA/K/2.1 zelfstandig leren en werken door een aanpak te kiezen voor een opdracht, een planning te maken, eigen werk te organiseren, methodisch uit te voeren, voortgang van het eigen werk te bewaken, een eenvoudige product – en procesevaluatie te maken:

- De leerling kan als dansmaker in samenwerking met de dansers een duidelijke planning (bestaande uit verschillende stappen) maken en de juiste aanpak kiezen voor het maken van een gehele dans. Zowel dansmaker als danser is verantwoordelijk voor het bewaken van het werkproces waarbij de leerling in de rol van dansmaker de eindverantwoordelijkheid draagt.
- De leerling kan in de rol van danser of dansmaker aan de hand van een aantal vragen het werkproces schriftelijk evalueren.

DA/K/2.2 werken met informatie – en communicatietechnologie door teksten te maken, te bewerken en gegevens op te slaan:

De leerling kan een eindverslag vormgeven met gebruik van een tekstverwerkingsprogramma.

DA/K/2.3 verantwoord omgaan met apparatuur en instrumenten door apparatuur goed te bedienen:

De leerling kan in de rol van dansmaker op een verantwoorde manier een muziekinstallatie en video-apparatuur hanteren.

DA/K/2.4 de Nederlandse taal functioneel gebruiken door eenvoudige schriftelijke teksten te produceren in correct Nederlands en in gesprekken passende verbale en non-verbale middelen te kiezen:

- De leerling kan in correct Nederlands een tekst maken in de vorm van een eindverslag.
- De leerling kan in de rol van dansmaker de juiste verbale en non-verbale middelen hanteren zodat hij zijn ideeën duidelijk kan maken aan de dansers.

DA/K/2.5 vaardig omgaan met verbale en cijfermatige informatie door informatie naar waarde te schatten, keuzes te maken, de informatie te bewerken en samen te vatten:

De leerling kan in de rol van dansmaker zich door zijn omgeving (teksten, beelden, ideeën) laten inspireren en daaruit ideeën opdoen voor de dans.

DA/K/2.6 in het leer - en werkproces adequaat omgaan met zichzelf en anderen door onderling overleg, taken te verdelen, zich aan de afspraken te houden, rekening houden met anderen, kritiek geven en te incasseren, een eigen standpunt in te nemen en te verdedigen, samen met anderen werk uit te voeren en te presenteren:

- De leerling kan in de rol van dansmaker een leidinggevende rol op zich nemen en deze verantwoordelijkheid dragen door de benodigde taken te verdelen, zijn standpunt over te brengen op de dansers, kritiek te geven en te incasseren en oplossingen te geven voor de eventueel ontstane problemen.
- De leerling kan de rol van de danser op zich nemen waarbinnen hij zich houdt aan de gemaakte afspraken, kritiek op een positieve manier kan verwerken, zijn eigen standpunt durft in te nemen en te verdedigen.
- Tijdens dit samenwerkingsproces houdt de leerling rekening met de gevoelens en ideeën van de ander.

DA/K/3.1 vakbegrippen hanteren bij het beschouwen van dans:

- De leerling kan met behulp van vaktermen zijn ideeën communiceren met mededansers.
- De leerling kent de begrippen dansmaker (choreograaf) en danser en kan deze begrippen uitleggen en in de juiste context gebruiken.

DA/K/3.2 op een systematische wijze een dansontwerp maken door gebruikmaking van exploreren, improviseren en structureren:

De leerling kan in de rol van dansmaker het proces van het maken van een dansstuk sturen. Hierbij zal de docent een duidelijke begeleidende rol uitvoeren.

DA/K/3.3 functioneel en verantwoord gebruik maken van de materiele vormgevingsmiddelen nl: geluid, decor, grime en rekwisieten:

De leerling kan in de rol van dansmaker (in overleg met de dansers) de keuze maken voor een bepaald decor, geluid, grime en rekwisieten om zijn dansidee te benadrukken en/of een van de beschreven vormgevingsmiddelen gebruiken als uitgangspunt voor zijn dans.

DA/K/3.4 ruimte, tijd en kracht aan den lijve ervaren:

De leerling kan in de rol van dansmaker de aspecten van kracht, tijd, ruimte en het gebruik van lichaam hanteren bij het vormgeven van dans.

DA/K/3.5 de eigen expressieve mogelijkheden van het lichaam gebruiken:

De leerling kan in de rol van danser de ontworpen dans met overtuiging en de bedoelde zeggingskracht dansen.

DA/K/6 PRESENTEREN

DA/K/6.1

De kandidaat kan alleen of samen met anderen een zelfgemaakte en/of bestaande dans presenteren aan de eigen klas / groep, waarbij

- de betekenis en zeggingskracht duidelijk naar voren komt
- rekening gehouden wordt met de aanwezigheid van het publiek
- rekening gehouden wordt met het ruimtegebruik van de danser(s)

Uitleg

De eisen die verwoord staan in de eindterm met betrekking tot presenteren zijn gericht op het bewust tonen van de dans. Alle factoren die van invloed zijn op hoe een dans overkomt (de dans, de danser, de mededanser en de omgeving; o.a het publiek) moeten door de leerling met aandacht 'meegenomen' worden. Al deze factoren beïnvloeden elkaar.

Ook in de basisvorming wordt hier op getraind. Het samen dansen, het in- en overzicht hebben over de ruimte heeft invloed op de zeggingskracht van de dans. Maar het is met name van belang dat de leerling beseft en geleerd heeft dat het bij het presenteren van dans niet alléén gaat om het zuiver uitvoeren ervan, maar dat het de danser zelf is, met zijn uitstraling die mee bepaalt in welke mate de dans overkomt.

Of de dans nu zelfgemaakt of aangeleerd is, de leerling moet voor publiek dúrven om er helemaal voor te gaan en de dans werkelijk te vertolken.

Het presenteren is hier gericht op een veilige omgeving, waarvan verwacht kan worden dat er respectvol gereageerd gaat worden. In het verrijksdeel wordt ingegaan op presenteren voor een breder publiek.

Praktijkvoorbeeld

Er wordt in dit voorbeeld gekozen voor het presenteren van een zelfgemaakte dans. Er wordt voortgebouwd op het praktijkvoorbeeld van kerndoel 5.2 Dit dansproduct gaat uitgewerkt worden tot een volwaardig presentabel stuk, dat aan de eigen klas, maar in het kader van het verrijksdeel, ook aan anderen getoond kan worden. Hierbij wordt voortgebouwd op de ervaring die opgedaan is bij het presenteren van een groepsdans zoals beschreven staat in periode 10 van de methode *Dans in uitvoering* (geschikt voor zowel 3e als 4e leerjaar vmbo). Er wordt een beroep gedaan op de zelfstandigheid van de leerlingen, die zorgdragen voor de gehele presentatie van het dansstuk.

De leerlingen gaan onder begeleiding van de docent de plaats bekijken waar de danspresentatie wordt opgevoerd. Onder begeleiding van de docent leren ze hun dansstuk in die ruimte te zetten (hoe het 't beste tot z'n recht komt in die ruimte), hoe het zicht van het publiek is wordt meegenomen in de repetities ter plaatse.

Om de belichting te kunnen ontwerpen wordt het dansstuk in sferen benoemd en geeft de docent aan welke belichting daarvoor voor handen is. De leerlingen maken zelf een lichtplan. Als alles gezet is volgt er nog een doorloop met het licht en een generale repetitie met kostuums.

Alles wordt in het werk gesteld zodat het dansstuk kan worden gepresenteerd met concentratie en optimale uitstraling.

Er kan een link gelegd worden naar;

[DA/K/1.1 zich bewust worden van sterke en zwakke punten](#)

De leerling kan in zijn rol van dansmaker en van danser zijn sterke en zwakke punten herkennen en beschrijven bij het observeren van de video van de presentatie.

[DA/K/2.1 zelfstandig leren en werken door het eigen werk te organiseren, uit te voeren en een productevaluatie te maken:](#)

De leerling kan stapsgewijs zelfgemaakte dans presentabel maken. Zowel op het gebied van dansuitvoering als het verzorgen van vormgevingsmiddelen (kostuum, decor, belichting, rekwisieten en

grime). Bij dit proces worden de stappen van te voren door de docent aangegeven.

DA/K/2.5 vaardig omgaan met verbale en cijfermatige informatie door informatie op waarde te schatten, keuzes te maken, de informatie te bewerken en samen te vatten:

De leerling kan met behulp van informatie over het maken van lichtplannen gerichte keuzes maken ten aanzien van het te gebruiken licht voor het eigen dansstuk.

DA/K/2.6 in het leer - en werkproces adequaat omgaan met zichzelf en anderen door taken te verdelen, zich aan afspraken te houden, samen met anderen werk uit te voeren en presenteren:

- De leerling kan de discipline opbrengen die nodig is voor het werken aan een presentatie in groepsverband.
- De leerling kan samen met anderen voorafgaande aan de uitvoering eventuele taken verdelen, afspraken maken en deze naleven. Bijvoorbeeld omtrent kostuums; wie neemt ze mee en waar worden ze neer gelegd.
- De leerling kan samen met anderen de dans presenteren.

DA/K/3.1 vakbegrippen hanteren

De leerling kan de juiste vakbegrippen hanteren bij het organiseren van de presentatie en bij de verslaglegging ervan.

DA/K/3.3 functioneel en verantwoord gebruik maken van de materiele vormgevingsmiddelen nl; licht:

De leerling kan in samenwerking met andere leerlingen een lichtplan opstellen voor een eigen dansstuk zodat de sfeer van het dansstuk benadrukt wordt.

DA/K/3.5 de eigen expressieve mogelijkheden van het lichaam gebruiken:

De leerling kan met durf, de gevraagde betekenis en zeggingskracht een eigen gemaakte dans tonen aan publiek waarbij hij zich bewust is van de betekenis/zeggingskracht van het geheel. Hij kan hierbij adequaat omgaan met de gekozen vormgevingsmiddelen.

DA/K/7 BESCHOUWEN

Inleiding

Het domein Beschouwen is, in vergelijking met de kerndoelen dans in de basisvorming, vrij beperkt van opzet. In de eindterm die gericht is op de algemene leervaardigheden in het vak dans: DA/K/3 staat onder 3.1 vermeld; 'vakbegrippen hanteren bij het beschouwen van dans'. Dat wil zeggen dat het herkennen, benoemen en analyseren van dansgegevens, een belangrijk onderdeel van het beschouwen daar genoemd is. Deze kennis en kunde wordt dus in eindterm DA/K/7 als zijnde bekend verondersteld.

DA/K/7.1

De kandidaat kan de verschillende danssoorten onderkennen hiervan enkele kenmerken noemen en deze omschrijven

De danssoorten zijn

- dansexpressie
- folklore
- jazzdans
- klassieke dans
- moderne dans

Uitleg

Het onderkennen, benoemen en omschrijven van kenmerken van danssoorten vraagt van de leerling een brede kijk op dans. De kenmerken zijn terug te vinden in de uitgangspositie van het lichaam, de dansbeweging, het ruimtegebruik, de samendans en de kleding.

Een danssoort wordt niet door één gegeven gekenmerkt. In de westerse theaterdans worden vaak diverse danssoorten en -stijlen gecombineerd. De leerling moet heel gericht leren kijken om conclu-

sies te kunnen trekken.

Het is van belang dat de leerling dit niet alleen via beeld en woord leert, maar liefst ook een aantal kenmerken aan den lijve ervaart om te beseffen wat de ontstaansredenen en toepassingsmogelijkheden van iedere danssoort is.

In de basisvorming wordt aan deze kenmerken ook aandacht besteed. De in de methode *Dans in uitvoering* opgenomen leerstof ten aanzien van de danssoorten is het minimum voor het vmbo-examen-niveau.

De leerling zal het begrip voor de in de eindterm genoemde danssoorten kunnen vergroten als daarnaast ook hedendaagse stromingen in dans; danstrends en populaire werelddans behandeld worden. Vanuit de eigen leefwereld zicht krijgen op motivatie, uitingsvorm, zeggingskracht en ontstaansredenen van dans zal mogelijk het zicht op 'historische' danssoorten verhelderen.

Praktijkvoorbeeld

In de methode *Dans in uitvoering* wordt ervan uitgegaan dat de leerlingen binnen de basisvorming de genoemde danssoorten kunnen omschrijven en weten wat het inhoud. Daarom wordt hier een stap verder gegaan om de kennis en het inzicht van de leerlingen te versterken.

De leerlingen leren om twee danssoorten met elkaar te vergelijken. Deze opdracht wordt in tweetallen uitgevoerd. Zij kiezen twee danssoorten die zij willen onderzoeken.

Bij een vergelijking gaat het om het vergroten van het inzicht (waarom is dit bij deze danssoort zuss en bij de andere zo?). De ontstaansperiode van de danssoort en de cultuur, waarin de dans is ontstaan, wordt daarom als uitgangspunt genomen. De leerlingen zoeken afbeeldingen uit de bewuste periode en cultuur voor ieder van de twee gekozen danssoorten. Zij zetten telkens vergelijkbare foto's van iedere danssoort naast elkaar. Deze foto's kunnen gaan over het dagelijks kostuum, houding van mensen, leefgewoonten, leefruimten, omgeving, groepsvorming, beeldende kunstuitingen, feestruimten en dansgerichte foto's over danskostuum, danshouding, groepsofstelling, dansruimten, materialen of attributen.

Daarnaast vergelijken de leerlingen de muziek die in de danssoorten gebruikt worden.

Door alle danssoorten nog eens in de praktijk te beoefenen herkennen de leerlingen overeenkomsten met hun onderzoeksmateriaal, en de verschillen met de andere danssoorten. Zij leren tot slot te verwoorden waarom en waarin de twee gekozen danssoorten verschillen.

De leerlingen presenteren hun bevindingen aan de rest van de klas.

Er kan een link gelegd worden naar;

DA/K/1.1 zich bewust worden van de eigen achtergrond, interesses, motivatie, sterke en zwakke punten door terug te kijken op eigen ervaringen en deze schriftelijk, mondeling en/of beeldend weer te geven:

- De leerling kan naar aanleiding van het eigen onderzoek naar danssoorten verwoorden en beargumenteren welke danssoort meer of minder bij zijn eigen achtergrond en voorkeur past.
- De leerling kan eigen onderzoek op eigen wijze presenteren aan klasgenoten.
- De leerling wordt zich bewust van zijn sterke en zwakke punten in dans door verschillende danssoorten aan den lijve te ervaren. Hij kan deze ervaring mondeling weergeven.

DA/K/1.3 de rol en het belang van dans aangeven voor een zinvolle invulling van de vrije tijd:

- De leerling kan van verschillende danssoorten aangeven wat het belang van de danssoort is wat betreft behoud van traditie en algemene vorming van lichaam en geest.
- De leerling wordt zich bewust van de plaats en de rol die verschillende danssoorten innemen in de maatschappij door kennis te nemen van het ontstaan van verschillende danssoorten.

DA/K/2.1 zelfstandig leren en werken door een aanpak te kiezen voor het uitvoeren van een opdracht, een planning te maken, eigen werk te organiseren, methodisch uit te voeren en de voortgang van eigen werk te bewaken:

De leerling kan samen met een partner een planning maken en uitvoeren voor een onderzoek naar de achtergrond van twee danssoorten. Zij kunnen de presentatie van het onderzoek zelfstandig uit-

werken naar vorm en inhoud.

DA/K/2.2 werken met informatie – en communicatietechnologie door teksten te maken, gegevens op te slaan en zoeksystemen te gebruiken:

De leerling kan via internet en andere bronnen de benodigde informatie opzoeken en toepassen in het onderzoek en de presentatie.

DA/K/2.4 de Nederlandse taal functioneel gebruiken door teksten begrijpend lezen en te beluisteren, in gesprekken passende verbale en non – verbale middelen te kiezen, en zich in uiteenlopende taalsituaties gepast te presenteren:

- De leerling kan vanuit teksten en foto's over dans (boeken, kranten of folders) gevraagde informatie vergaren en deze verwerken tot een presentatie.
- De leerling kan de passende verbale en non verbale middelen kiezen voor het geven van een presentatie zodat de door hem bedoelde informatie en daarmee zijn standpunt overkomen op het publiek.

DA/K/2.5 vaardig omgaan met verbale en cijfermatige informatie door boeken en ander schriftelijk materiaal, audiovisuele bronnen en geautomatiseerde gegevensbestanden te gebruiken, informatie op waarde schatten, te ordenen, keuzes te maken, de informatie te bewerken en samen te vatten:

De leerling kan gevraagde informatie opzoeken met gebruik van videobeelden, internet, boeken en andere bronnen. De vergaarde informatie naar waarde schatten, bewerken in het onderzoek en samenvatten voor een presentatie.

DA/K/2.6 in het leer - en werkproces adequaat omgaan met zichzelf en anderen onderling overleg, taken te verdelen, zich aan afspraken houden, rekening houden met anderen, samen met anderen werk uitvoeren en presenteren:

De leerling kan een duurzame samenwerking met een partner aangaan waarbinnen samen naar informatie wordt gezocht en de informatie wordt bewerkt tot een presentatie.

Overleg, het maken van afspraken en de taken evenredig verdelen is nodig om tot het gevraagde eindresultaat te komen.

DA/K/3.1 vakbegrippen hanteren bij het beschouwen van dans:

De leerling kan tijdens het kijken naar dans (zowel live als op video) de verschillende danssoorten van elkaar onderscheiden, benoemen en analyseren op een aantal kenmerken ten aanzien van beweging, kostuum/kleding, gebruik van muziek/geluid en het eventueel bestaan van verschillende stijlen.

DA/K/3.4 ruimte, tijd en kracht aan den lijve ervaren:

De leerling wordt zich bewust hoe binnen elke danssoort de aspecten van ruimte, tijd, kracht en het gebruik van lichaam op een andere manier gebruikt worden door tijdens een korte introductie elke danssoort in beweging te ervaren.

DA/K/3.5 de eigen expressieve mogelijkheden van het lichaam gebruiken:

De leerling wordt zich bewust dat elke danssoort een andere uitingvorm en zeggingskracht heeft door in een korte introductie elke danssoort in beweging te ervaren.

DA/K/7.2

De kandidaat kan van een danspresentatie of -voorstelling in het theater of op de tv tenminste twee van de volgende onderdelen benoemen en beargumenteren

- rol en interactie van dansers
- dansinhoud/betekenis
- theatrale middelen
- gebruik van ruimte
- gebruik/keuze van muziek

Uitleg

Het bekijken van een dansvoorstelling is een complex gebeuren. Aan de hand van de kijkwijzer uit de methode *Dans in uitvoering* heeft de leerling uit de basisvorming reeds veel gegevens uit een dansvoorstelling leren benoemen en koppelen.

Deze vmbo-eindterm richt zich op geclusterde onderdelen die betrekking hebben op inhoud en vorm van het dansproduct. De leerlingen moeten binnen een geclusterd onderdeel als bijvoorbeeld 'rol en interactie van de dansers' zelfstandig alle informatie die daarop van toepassing is kunnen herkennen en benoemen, de samenhang kunnen aangeven en beargumenteren. Vervolgens moet de leerling ook de relatie tussen twee verschillende onderdelen (bijvoorbeeld 'rol en interactie van de dansers' en 'gebruik/keuze van de muziek') kunnen beargumenteren en daarmee tot een conclusie kunnen komen over inhoud, vorm en samenhang in de dans.

Het is dus de bedoeling is dat de leerling vaardigheden ontwikkelt om gericht te kijken naar een dansstuk en een eigen interpretatie leert geven door te beargumenteren waar de dans over gaat en hoe de middelen gebruikt zijn om de inhoud vorm te geven. Tenminste twee van de genoemde, met elkaar verband houdende, onderdelen worden hierbij verwerkt. In het kader van een koppeling van eindtermen zou er een verband gelegd kunnen worden tussen de conclusie over het dansstuk en de functie ervan. Deze koppeling betreft de eindtermen: DA/K/8.3 en DA/K/9.

Praktijkvoorbeeld

De leerlingen gaan naar een dansvoorstelling.

- Deze voorstelling wordt in de klas vooraf besproken door de docent. Er wordt uitleg gegeven over de opbouw, structuur en achtergrond van de dans, zonder dat er een interpretatie van de inhoud wordt verteld.
Alle leerlingen kiezen twee onderdelen waar zij tijdens de voorstelling speciaal naar kijken. De keuzes worden zodanig verdeeld dat alle onderdelen in de klas aan bod komen.
- De leerlingen gebruiken de kijkwijzer uit de methode *Dans in uitvoering* om zich te verdiepen in deze onderdelen. In de klas kan er speciaal mee geoefend worden met behulp van videofragmenten. Daarbij kan de nadruk bij de bespreking gelegd worden op het beargumenteren van de eigen interpretatie naar aanleiding van de observaties.
- Tijdens de voorstelling kunnen de leerlingen aantekeningen maken. Na de voorstelling noteren de leerlingen hun observaties en bevindingen. Daarbij beschrijven ze hun idee over de inhoud van het stuk. Dit idee wordt onderbouwd door wat ze eerder genoteerd hebben ten aanzien van hun observaties.
- In de klas wordt in groepjes, waarin alle onderdelen vertegenwoordigd zijn, voorgelezen wat de bevindingen waren. Verschillen van mening worden besproken.

Er kan een link gelegd worden naar;

[DA/K/2.4 de Nederlandse taal functioneel gebruiken, eenvoudige schriftelijke teksten produceren in correct Nederlands](#)

De leerling kan zijn argumentatie in correct en duidelijk Nederlands uiteenzetten.

[DA/K/2.5 Vaardig omgaan met informatie, informatie op waarde schatten, kiezen en ordenen](#)

De leerling kan met behulp van een kijkwijzer de juiste informatie herkennen in een dansstuk en dit verwerken in een eigen standpunt over het dansstuk

[DA/K/2.6 in het leer- en werkproces adequaat omgaan met zichzelf en anderen, een eigen standpunt innemen en verdedigen](#)

De leerling kan zijn observaties en de gevolgtrekkingen die hij daaruit trekt beargumenteren en verdedigen.

[DA/K/3.1 vakbegrippen hanteren bij het beschouwen van dans](#)

In de opbouw van zijn argumentatie maakt de leerling gebruik van de vakbegrippen van dans.

DA/K/8 DANS EN MAATSCHAPPIJ

DA/K/8.1

De kandidaat kan onderkennen dat dans het product is van een bepaalde cultuur/samenleving in een bepaalde tijd/omgeving/klimaat en hier enkele voorbeelden van noemen

Uitleg

De bedoeling van deze eindterm is leerlingen bewust te maken dat veranderingen en vernieuwingen op het gebied van dans plaatsvinden in wisselwerking met veranderingen en vernieuwingen in de samenleving. En dat dit een doorgaand proces is. Er wordt gekozen om dit inzicht te ontwikkelen in het kader van enkele specifieke perioden en culturen, die als voorbeeld kunnen dienen.

- In het begin van de 20ste eeuw is er sprake van grote maatschappelijke veranderingen. Voor het inzicht in de huidige dans is deze periode erg belangrijk. Daarom wordt er voor gekozen om deze periode te behandelen in het examenprogramma vmbo. In de methode *Dans in uitvoering* wordt reeds op de belangrijkste choreografen in die tijd ingegaan. Dans verandert en vernieuwt zich mede onder invloed van maatschappelijke ontwikkelingen. De leerling wordt verondersteld bekend te zijn met de belangrijkste vernieuwingen die in de eerste helft van de 20ste eeuw op het gebied van de dans plaatsvonden, aan de hand van de in de methode behandelde choreografen.
- In onze multiculturele maatschappij ontstaan nieuwe danstrends zoals vroeger folkloredansen ontstonden: 'bij en door het volk'. In deze ontwikkeling is 'fusion' een belangrijk begrip. Zowel in danstrends als in professionele dans speelt vermenging van culturen en stijlen ('fusion') een grote rol. In verschillende actuele danstrends zijn mooie voorbeelden te zien van deze vermenig-

Zicht op 'fusion' zoals zich dat nu ontwikkeld is een vervolg op het inzicht in danssoorten, deze kunnen vergelijken en het kijken naar verschillende kunstdisciplines (vgl. DA/K/7.1 en DA/K/9). De leerlingen brengen de danstrends zelf de school in, zij maken feitelijk zelf deel uit van deze ontwikkeling. Zo kunnen zij dicht bij huis inzicht opdoen over hedendaagse dansontwikkelingen.

- Iets verder van huis is de ontstaansgeschiedenis van het klassieke ballet. Met name kennis hebben van de Franse hofdans en hoe zich dat onder Lodewijk XIV tot klassiek ballet heeft ontwikkeld moet ook tot de examenstof van de vmbo leerling gerekend worden.
- Omdat bij het bestuderen van danssoorten de Afrikaanse dans niet ter sprake komt en deze in verband met de sterk ritmische inslag erg belangrijk is in vele fusion-verschijnselen (bijvoorbeeld aan jazzdans) is ook dit onderdeel te noemen als basiskennis voor de vmbo-examenkandidaat. Van alle genoemde perioden en stijlen heeft de leerling kennis en inzicht in de relatie tussen de dans en de 'omstandigheden (klimaat/omgeving/cultuur).
De genoemde leerstof kan in de loop van de tijd aangeboden worden, waarbij de leerling het materiaal in zijn dansdossier (zie methode *Dans in uitvoering*) kan verzamelen.

Praktijkvoorbeeld

- De leerlingen kiezen een danstrend.
- De leerlingen beschrijven de kenmerken van de trend. Hierbij wordt gelet op het gebruik van de danselementen, bewegingskwaliteiten, muziek, kleding en locatie.
Ze zoeken zoveel mogelijk praktische informatie over deze trend. Bijvoorbeeld: Zijn het amateurs of professionals die deze danstrend beoefenen, waar dansen ze vooral? Worden er voorstellingen gegeven en waar vinden deze plaats (op straat, in een theater, in studio's).
Waar kun je er lessen in volgen.
- Vervolgens onderzoeken de leerlingen hoe de danstrend is ontstaan en waar. Ze proberen te achterhalen of de trend is ontstaan uit een andere danssoort, als reactie op een bestaande danssoort, uit een lifestyle of subcultuur. Waarom dansen mensen juist op deze manier? De leerlingen beschrijven het ontstaan, de achtergrond, de eventuele beïnvloeding door andere danssoorten.
De leerlingen kunnen hun onderzoek in groepjes uitvoeren en het tot slot presenteren aan klasgenoten zodat iedereen de informatie kan toevoegen aan het dansdossier.

Er kan een link gelegd worden naar;

DA/K/2.1 zelfstandig leren en werken; een aanpak kiezen voor het uitvoeren van een opdracht; een planning maken; het eigen werk organiseren en op methodische wijze uitvoeren; de voortgang van het eigen werk bewaken.

- De leerling kan zijn onderzoek naar een danstrend zelfstandig plannen en stapsgewijs uitvoeren.
- De leerling kan overzien wat hij nodig heeft om zijn onderzoek goed te laten verlopen en indien nodig op tijd hulp vragen aan de docent.

DA/K/2.2 werken met informatie- en communicatietechnologie; teksten maken en bewerken; gegevens opslaan; zoeksystemen gebruiken; communiceren via e-mail.

De leerling kan informatie voor en het verslag van zijn onderzoek op computer bewerken en opslaan. Ook kan de leerling informatie zoeken en opvragen via internet. Via e-mail kan de leerling informatie opvragen en communiceren met voor zijn onderzoek belangrijke instanties en personen.

DA/K/2.4 de Nederlandse taal functioneel gebruiken; teksten begrijpend lezen en beluisteren; eenvoudige schriftelijke teksten produceren in correct Nederlands.

De leerling kan teksten en andere informatie die hij moet bestuderen begrijpen en hij kan zijn onderzoeksverslag over danstrends in duidelijk en correct Nederlands schrijven.

DA/K/2.5 vaardig omgaan met verbale en cijfermatige informatie; bronnen gebruiken (vraaggesprekken, boeken en ander schriftelijk materiaal, audiovisuele bronnen, geautomatiseerde gegevensbestanden); informatie op waarde schatten, kiezen en ordenen; informatie bewerken (samenvatten).

De leerling leert tijdens het onderzoek waar en hoe hij zijn informatie over danstrends kan verkrijgen. Hij kan nuttige bronnen onderscheiden van niet nuttige bronnen. Hij kan informatie en gegevens selecteren voor zijn onderzoek en verslag. Uit zijn uiteindelijke verslag blijkt dat hij de informatie heeft kunnen ordenen en bewerken.

DA/K/3.1 vakbegrippen hanteren bij het beschouwen van dans

De leerling kan in zijn onderzoek vakbegrippen van dans herkennen, selecteren en hanteren.

DA/K/8.2

De kandidaat kan met behulp van een vragenlijst schriftelijk verslag doen van

- zijn / haar bezoek aan een dansfestival of kunsevenement waar dans een expliciet onderdeel vormt , in eigen stad of regio
- het dansaanbod buiten de school, zoals danscursussen in buurthuizen, centra voor kunstzinnige vorming, dansscholen, in eigen stad of regio

Uitleg

In het kader van eindterm DA/K/8.2 oriënteert de leerling zich op de verschijningsvormen van dans in de eigen omgeving. Hiermee wordt een goede basis gelegd voor de oriëntatie op leren en werken (eindterm DA/K/1) met betrekking tot dans. Dit is niet los te zien van de inhoud van de eindtermen DA/K/7.1 (danssoorten) en DA/K/8.1 (cultuurbepaaldheid van dans) waar ingegaan wordt op de verschijningsvormen van dans. In relatie met eindterm DA/K/9 kan de leerling zicht krijgen op het brede veld waarin dans met de andere kunsten samen opereert.

Daarom kan eindterm DA/K/8.2 heel goed in samenhang met CKV uitgewerkt worden. In de praktijk zal moeten blijken of het aanbod in stad of regio voldoende is om de leerling een beeld te laten ontwikkelen van dans als kunstvorm en als vrijetijdsbesteding. Als het aanbod beperkt is kan de leerling informatie zoeken via krantenberichten, artikelen of websites. Naast de in de eindterm genoemde onderzoeksitems is het tegenwoordig van belang dat de leerling informatie krijgt over mogelijke vervolgopleidingen in dans aan mbo-opleidingen. Er bestaan sinds kort mbo-dansdocentenopleidingen. Daarnaast is dans een goede voorbereiding op jeugdwerk, zorg-, en educatieve opleidingen.

Praktijkvoorbeeld

Als praktijkvoorbeeld worden enkele uitgebreide vragenlijsten opgenomen, waarmee de docent de leerling handvatten kan geven om onderzoek te doen in de eigen omgeving. De vragenlijsten richten zich op het tweede gedachtestreepje in de eindterm.

Het voorbeeld kan gekoppeld worden aan het praktijkvoorbeeld beschreven in eindterm DA/K/7.1 (In het onderzoek naar een vergelijking van danssoorten kunnen de leerlingen ook buiten de school danslessen volgen en/of observeren). Deze informatie kan ook opgenomen worden in het onderzoek van de danssoorten.

En andersom kan de vergaarde informatie in het praktijkvoorbeeld van DA/K/7.1 ook worden gebruikt bij het onderzoek naar danslessen in de regio, het observeren van een dansles en het afnemen van een interview met een dansdocent.

- De leerlingen krijgen een vragenlijst gericht op het dansaanbod in de regio van de school. Te gebruiken bronnen kunnen zijn: telefoongids, gouden gids, reclamefolders, regionale kranten en tijdschriften.
- Na het onderzoek gaan de leerlingen in tweetallen bij een eigen gekozen instantie een les observeren. (Let op dat vooraf duidelijke afspraken worden gemaakt met de desbetreffende instantie, docent en leerling).
Deze observatie vindt plaats door middel van een door de docent aangereikte vragenlijst. Naast het observatiemodel stellen de leerlingen zelf een vragenlijst samen voor een interview met de desbetreffende docent en/of eigenaar van de instantie.
- Het gebruik van het observatiemodel kan van tevoren geoefend worden door middel van verschillende opdrachten. Laat leerlingen bijvoorbeeld de eigen dansruimte en/of een andere ruimte binnen de school bekijken of laat leerlingen elkaar (alleen of in groepjes) tijdens de les observeren. De vragenlijst, de observatie en het interview vormen samen een eindverslag.

Hieronder een aantal richtlijnen voor het samenstellen van een vragenlijst die betrekking heeft op het dansaanbod in de regio, de observatie en het interview. De docent kan een keuze maken uit de lijst met vragen. (Deze publicatie en dus ook deze lijsten zijn te downloaden via www.slo.nl.)

A: Dansaanbod in de regio

Onderzoek naar de instanties die danslessen aanbieden in de regio.

1. Wat valt je op als je kijkt naar de hoeveelheid instanties die danslessen aanbieden in de regio?
2. Noem minstens drie verschillende soorten instanties die dans aanbieden. Geef de naam, het adres, telefoonnummer en eventueel het internetadres.
3. Beschrijf van elke instantie wat voor instantie het is.
4. Beschrijf het dansaanbod van een van de instanties. Welke danssoorten worden er aangeboden?
5. Op welke manier adverteert de instantie met het dansaanbod?
6. Op wie (personen, leeftijd, achtergrond) is de reclame van de instantie vooral gericht?
7. Voor welke leeftijdsgroepen wordt er dans aangeboden door de instantie?
8. Indien er verschillende leeftijdsgroepen zijn; voor welke leeftijdsgroep is er het meeste dansaanbod? En voor welke het minste?
9. Voor welke leeftijdsgroep wordt er welke danssoort aangeboden?
10. Zijn er aangeboden danssoorten die in verschillende stijlen worden gegeven? Zo ja, welke dansstijlen zijn dit?
11. Worden de danssoorten/dansstijlen in verschillende niveaus gegeven?
12. Welke niveaus zijn er?
13. Beschrijf het aantal niveaus in elke danssoort.
14. Worden de klassen binnen de instantie opgedeeld naar niveau, leeftijd en/of beide?
15. Zijn er binnen de school speciale mannen/vrouwen klassen of is dit gemengd?
16. Wat valt je nog meer op als je kijkt naar het dansaanbod van de instantie?
17. Zou je zelf les nemen bij deze instantie? En waarom?

B: Observatiemodel

Observatie van de ruimte.

1. Welke grootte heeft de ruimte?
2. Welke kleur heeft de ruimte?
3. Is er een speciale dansvloer aanwezig?
4. Zijn er spiegels aanwezig?
5. Is er genoeg licht in de ruimte?
6. Is er een muziekinstallatie aanwezig?
7. Staan er andere voorwerpen in de ruimte? Zo ja, welke voorwerpen?

Observatie van de leerlingen.

1. Hoe gaan de leerlingen gekleed? Denk ook aan schoenen, haar en sieraden.
2. Hoe is de houding van de leerlingen ten opzichte van de docent?
3. Hoe is de houding van de leerlingen ten opzicht van de lesstof?
4. Hoe is het opnamevermogen van de leerlingen tijdens de les?
5. Worden de dansacties serieus en met durf gedanst?
6. Worden de dansacties netjes afgewerkt?
7. Hoe is de samenstelling van de groep wat betreft leeftijd, cultuur en verhouding man/vrouw?

Observatie van de docent.

1. Hoe gaat de docent gekleed? Denk ook aan schoenen, haar en sieraden.
2. Past de kleding van de docent bij de gegeven danssoort en waar zie je dat aan?
3. Hoe gebruikt de docent zijn/haar stem? Hard, zacht, gearticuleerd en/of in variatie?
4. Geeft de docent uitleg voor, na en/of tijdens de oefeningen?
5. Is de uitleg van de docent vaak kort, lang en/of beide?
6. Geeft de docent vaak uitleg aan de hele groep, of is deze specifiek gericht op een of meerdere personen?
7. Doet de docent voor? Doet de docent met de leerlingen mee?
8. Hoe is de verhouding tussen voordoen en meedoen?
9. Op welke momenten observeert de docent de leerlingen?
10. Op welke plaatsen staat de docent gedurende de les?
11. Hoe is de relatie tussen de docent en de leerlingen en waaraan kun je dit zien?

Observatie van de lesstof.

1. Welke danssoort/danstijl wordt er gegeven?
2. Benoem van de danselementen tijd, ruimte en kracht tenminste een aspect dat duidelijk in de lesstof te zien is.
3. Benoem tenminste een aspect van het gebruik van lichaam dat duidelijk in de lesstof te zien is.
4. Noem drie kenmerken van de danssoort die duidelijk in de lesstof te zien zijn.
5. Begint de les met een opwarming?
6. Wat voor soort muziek wordt er tijdens de les gebruikt?
7. Sluit de gebruikte muziek goed aan bij de aangeboden lesstof, soort leerlingen, bij de gegeven danssoort en waarom?
8. Met welke oefening eindigt de les? Beschrijf de oefening.
9. Bestaat de les uit vastgelegde dans en/of uit improvisatie opdrachten?
10. Passen de gegeven opdrachten/oefeningen bij de danssoort en waarom?
11. Sluit de lesstof aan op de leeftijd, het geslacht en het niveau van de leerlingen en waarom?

C: Het interview

Gerichte vragen naar aanleiding van de gekozen instantie.

1. De soort instantie.
2. Het ontstaan van de instantie.
3. De grootte van de instantie.
4. De regels die binnen de instantie worden gehanteerd.
5. De manier van reclame maken en het effect hiervan.
6. De omvang en indeling van het gebouw.
7. Het aantal (dans)docenten werkzaam aan de instantie.
8. De leeftijd en sekse van de docenten werkzaam aan de instantie.
9. De scholing en de ervaring van de docenten werkzaam aan de instantie.
10. Het dansaanbod van de instantie.
11. De aangeboden danssoorten/dansstijlen.
12. Het aantal leerlingen dat de instantie heeft.
13. De leeftijd, achtergrond en sekse van de leerlingen.
14. De relatie tussen de soort leerlingen en het dansaanbod van de instantie.
15. Het aantal lessen dat wordt gegeven aan de instantie.
16. De soort lessen (dans en/of andere) die worden gegeven aan de instantie.

Gerichte vragen naar aanleiding van de geobserveerde les.

1. De scholing en ervaring van de docent.
2. Muzikale voorkeur van de docent.
3. Voorkeur in danssoort/dansstijl van de docent.
4. Mening van de docent ten opzichte van de geobserveerde les.
5. De afkomst van de leerlingen.
6. De totstandkoming van de groep.
7. Het aantal leerlingen in de groep in relatie tot de afwezigheid.
8. De doelstelling van de les.
9. De relatie tussen de aangeboden lesstof en het niveau van de leerlingen.
10. De voorbereiding van de lesstof.
11. De gebruikte muziek.
12. De relatie van de gebruikte muziek tot de danssoort.
13. De regels binnen de les.

Er kan een link gelegd worden naar;

DA/K/1.1 zich bewust worden van de eigen achtergrond, interesses, motivatie, sterke en zwakke punten door terug te kijken op eigen ervaringen en deze schriftelijk, mondeling en/of beeldend weer te geven:

De leerling wordt zich bewust van de eigen interesses in dans ten aanzien van de verschillende verschijningsvormen van dans. Hij kan hiervan zowel mondeling als schriftelijk of beeldend (twee dimensionaal) verslag doen.

DA/K/1.2 de eigen mogelijkheden en interesses in dans verwoorden in het licht van een vervolgstudie, beroepen en maatschappelijk functioneren:

De leerling kan naar aanleiding van eigen onderzoek (observatie dansles, dansdocent) de eigen mogelijkheden en interesses in een beroep met dans verwoorden.

DA/K/1.3 de rol en het belang van dans aangeven voor een zinvolle invulling van de vrije tijd:

De leerling heeft zicht op een eventuele rol van dans als vrijetijdsbesteding en de verschillende manieren waarop dans wordt gebruikt als invulling van vrije tijd. (verschillende soort instanties die dans aanbieden, verschillende manieren van lesgeven en verschillende redenen om dansles te nemen)

DA/K/1.5 de eigen interesses en affiniteit verwoorden met bepaalde arbeidsgebieden, werksoorten, functies en opleidingen:

- Door een interview af te nemen met een dansdocent wordt de leerling zich bewust wat dit beroep globaal inhoud en kan zijn voorkeuren en niet voorkeuren met betrekking tot het beroep benoemen en beargumenteren.
- De leerling wordt zich bewust van het bestaan van verschillende dansopleidingen (mbo, hbo) in Nederland en kan de eventuele keuzemogelijkheid voor een dansopleiding verwoorden.

DA/K/1.6 onderzoeksvaardigheden, keuzevaardigheden, reflectievaardigheden en sociaal – communicatieve vaardigheden inzetten ten behoeve van het eigen keuzeproces:

Door onderzoek te doen naar dansaanbod in de regio wordt de leerling zich bewust van een aantal mogelijkheden van dans als beroep.

DA/K/2.1 zelfstandig leren en werken door een aanpak te kiezen voor het uitvoeren van een opdracht, een planning te maken, het eigen werk te organiseren, methodisch uit te voeren, een eenvoudige product - en procesevaluatie maken:

De leerling kan samen met een partner een planning maken voor het uitvoeren van een opdracht. De opdracht wordt door de leerlingen samen uitgevoerd en schriftelijk geëvalueerd.

DA/K/2.4 de Nederlandse taal functioneel gebruiken door in gesprekken passende verbale en non – verbale middelen te kiezen en zich in uiteenlopende taalsituaties gepast te presenteren:

De leerling kan zich in uiteenlopende situaties zoals bijvoorbeeld bij het maken van een afspraak (eventueel telefonisch) en/of het afnemen van een interview, gepast presenteren en de juiste verbale en non verbale middelen kiezen.

DA/K/2.5 vaardig omgaan met verbale en cijfermatige informatie door boeken, ander schriftelijk materiaal en geautomatiseerde gegevensbestanden te gebruiken, informatie op waarde te schatten, te ordenen, keuzes te maken, de informatie te bewerken en samen te vatten:

- De leerling kan informatie omtrent verschillende dansinstanties in de regio verkrijgen door gebruik te maken van verschillende bronnen zoals internet, kranten, telefoongids, gouden gids of flyers. Deze informatie selecteren en samenvatten in een verslag.
- De leerling kan samen met een partner een interview afnemen, de verkregen informatie bewerken tot een verslag.

DA/K/2.6 in het leer - en werkproces adequaat omgaan met zichzelf en anderen door onderling overleg, taken verdelen, zich aan afspraken te houden, rekening houden met anderen en samen met anderen werk uit te voeren en te presenteren:

- De leerling kan een duurzame samenwerking aangaan met een partner; overleggen, verdelen van taken, zich beide aan afspraken houden is nodig om tot een eindresultaat te komen.
- De leerling kan zich tijdens het bezoek aan een dansles en het afnemen van een interview gepast gedragen; rekening houden met de (ongeschreven) regels die gelden binnen de desbetreffende instantie.

DA/K/3.1 vakbegrippen hanteren bij het beschouwen van dans:

De leerling kan vanuit het scala van vakbegrippen dat de leerling beheerst de juiste begrippen kiezen en deze in de juiste context gebruiken.

DA/K/8.3

De kandidaat kan diverse functies van dans in de maatschappij noemen. Te denken valt aan dans en arbeid, dans als ontspanning, dans als vrijetijdsbesteding, dans als decoratie, dans in reclame.

Uitleg

Het is bedoeling is dat de leerling zich bewust wordt van de manier waarop hij in het dagelijks leven in aanraking komt met dans. Dit kan een actieve ontmoeting zijn: door zelf te dansen, of passief door naar dans te kijken.

Er staan in eindterm DA/K/8.3 verschillende functies van dans genoemd. Een aantal van deze functies zal de leerling makkelijk herkennen:

- Dans die in reclame wordt gebruikt om het product aantrekkelijker, opvallender, specialer te maken.
- Dansen als ontspannende bezigheid, als vrijetijdsbesteding. Of er nu thuis tijdens een familiefeest, in het buurthuis, of op een dansschool gedanst wordt, of dat er gekeken wordt naar dans op de televisie (bijvoorbeeld videoclip), in het theater of tijdens een festival, ieder zal zijn eigen invulling geven aan de reden en de functie van de dans. Er kan gedacht worden aan; conditie-verbetering, voor de gezelligheid en artistieke aspiraties.

Bij de koppeling van dans en arbeid kan vanuit een historische benadering gedacht worden aan arbeidsbewegingen die tot dans geleid hebben. Vanuit het heden bezien vallen alle beroepen die met dans te maken hebben onder deze functie. Bijvoorbeeld danser, choreograaf, theaterinspiciënt en dansdocent; voor al deze beroepen zijn vakopleidingen. Voor theaterinspiciënt en dansdocent bestaat er ook een mbo-opleiding.

Dans wordt ook gebruikt als decoratie. Bijvoorbeeld bij het openen van een tentoonstelling, of als 'achtergrond-danskoortje' bij een popgroep.

Het doel van deze eindterm is leerlingen leren dat dans verschillende functies heeft. Daarnaast is het doel leerlingen leren welke functies van dans te onderscheiden zijn in de samenleving. Het leren onderscheiden hóe dans in een dagelijkse en bijzondere situaties functioneert zal het inzicht vergroten in het hoe en waarom van de vorm en inhoud van de dans. Een achtergronddans bij een muzikaal tv-optreden zal minder aandacht moeten vragen dan een danssolo in een theaterdansproductie. De achtergronddansers zullen daarom kleinere bewegingen en minder variatie gebruiken dan de solo-danser. Als er voor de gezelligheid gedanst wordt is het belangrijk dat iedereen de dans mee kan doen. De dans is dan niet erg ingewikkeld.

De kans is groot dat binnen één vmbo-klas een bonte verscheidenheid van (dans)culturen te zien is. In iedere cultuur danst men op zijn eigen wijze, maar ook op specifieke momenten en bij specifieke gebeurtenissen. Daarbinnen kan dans verschillende functies hebben. Het is ook belangrijk om de leerling te laten ontdekken dat de functie van dans voortkomt uit een behoefte aan dans op specifieke momenten. De leerling leert dus verschillende functies herkennen, maar ook inzien waarom bijvoorbeeld een videoclipdans een andere vorm (middelen) en uitdrukingskracht heeft dan een moderne theaterdans. Het is aan te raden om verbanden te leggen tussen de inzichten die ontstaan naar aanleiding van de eindtermen DA/K/8.1, DA/K/8.2 en de functies in DA/K/8.3.

Naast bovengenoemde functies kan de docent ter eigen inspiratie gebruik maken van de functies die genoemd worden in de publicatie *Kunstbeschouwen, culturele en kunstzinnige vorming CKV2* (KPC Groep, 2000).

Praktijkvoorbeeld

De leerlingen beschrijven welke dans ze, op welk moment in hun leven zijn tegen gekomen. Van zo vroeg als ze zich kunnen herinneren tot nu. Ze maken daarvan een visueel kleurrijk overzicht, bijvoorbeeld in de vorm van een danskaart. De docent kan bijvoorbeeld een schema ontwerpen dat de leerlingen met behulp van verschillende kleuren invult. Daarop laten ze zien wanneer en op wat voor manier ze met dans te maken hebben en hebben gehad.

Ze maken hierbij onderscheid tussen zelf actief dansen en kijken naar dans, verschillende danssoorten, en verschillende situaties:

- thuis, met familie
- op of in het kader van school
- in de vrije tijd, met vrienden
- in clubverband
- alleen

Daarnaast waar ze dans zagen:

- op televisie
- in het theater
- in festivals
- elders.

Ze geven ook aan welke danservaringen ze leuk vonden en welke niet, welke dans ze zelf wel zouden willen hebben dansen en welke niet, welke ervaringen ze interessant vonden en welke niet en waar dat mee te maken heeft.

Er kan een link gelegd worden naar;

DA/K/1.1 zich bewust worden van de eigen achtergrond, interesses, motivatie, sterke en zwakke punten door terug te kijken op eigen ervaringen en deze schriftelijk, mondeling en/of beeldend weer te geven.

De leerling wordt zich bij de samenstelling van de persoonlijke danskaart bewust van dans in zijn omgeving en zijn eigen culturele achtergrond, de invloed hiervan op zijn eigen dans en zijn voor- of afkeur van bepaalde danssoorten.

DA/K/1.3 de rol en het belang van dans aangeven voor een zinvolle invulling van de vrije tijd.

De leerling kent verschillende verschijningsvormen van dans als vrijetijdsbesteding in zijn omgeving. Hij herkent de functie van dans als vrije tijdsbesteding voor zichzelf en voor anderen.

DA/K/1.4 de rol en het belang van kennis en vaardigheden op het terrein van dans aangeven in verschillende arbeidsgebieden en werksoorten.

De leerling weet op wat voor verschillende manieren hij dans tegen komt in zijn dagelijks leven en dat dans in onze samenleving verschillende functies vervult.

DA/K/9 DANS EN ANDERE KUNSTEN

Eindterm DA/K/9 beslaat een domein dat in de examenprogramma's van de andere kunstvakken op dezelfde wijze benoemd is. Er wordt hier specifiek verwezen naar andere kunstdisciplines. Het bestaat uit een opbouw in vier stappen:

DA/K/9.1: Het herkennen van de andere disciplines apart, in de eigen omgeving,

DA/K/9.2: Het herkennen van de andere disciplines binnen geregistreerde dans, in de eigen omgeving

DA/K/9.3: Het herkennen van de andere disciplines binnen een live-dansvoorstelling waarin aan da de intergratie van de disciplines een rol speelt,

DA/K/9.4: De voorbereiding op het bezoek aan een dergelijke live-voorstelling.

De leerstof en de ervaringen die de leerlingen binnen dit domein opdoen sluiten heel nauw aan bij het vak CKV. Er wordt dan ook aangeraden om dit onderdeel van het vak dans in samenhang met CKV uit te voeren.

DA/K/9.1

De kandidaat kan minstens drie andere kunstdisciplines dan dans in zijn/haar directe omgeving noemen en de functies ervan.

Uitleg

Het herkennen van kunstdisciplines aan de hand van de theatrale middelen in een dansproduct hebben de leerlingen (in eerdere lessen) uitgebreid behandeld gekregen. Het overzicht daarvan wordt hier niet herhaald. De vraag gaat hier in de richting van, hoe doen die verschillende kunstdisciplines zich in het dagelijks leven aan hen voor? Dit vraagt een andere manier van kijken: voorstellingen en tentoonstellingen zijn niet de directe omgeving van de leerlingen, waar zien ze bijvoorbeeld wel drama of beeldende vormgeving?

Een overzicht dat aangeeft welke kunstuitingen tot een bepaalde discipline behoren geeft inzicht in wat in de leefwereld van de leerling vanzelfsprekend voorkomt en wat niet.

- Drama is theater: voorstellingen van toneel, mime, pantomime, cabaret, musical, straattheater, circus, televisieserie, soap, schooltoneel, (school)musical, voordrachten van bijvoorbeeld poëzie (zie literatuur).
- Muziek: concerten van popmuziek, klassieke muziek, jazzmuziek, straatconcerten, muzikanten, fanfare, braderieën, muziek op radio en tv, videoclip, muziek in reclame, schoolmuziek en (school)musical.
- Beeldende vormgeving: tentoonstellingen van schilderijen, beelden, kunst op straat, kleding, kostuums, modeshows, sieraden, kapsel, inrichting (woning, winkels, school), inrichting van openbare ruimten, architectuur en cartoons.
- Audiovisuele vorming: achtergrondprojecties, computertechnieken via PowerPoint presentaties, internet, eigen websites, videoclip via TV en V.J. in disco's.
- Literatuur: in tijdschriften (bijvoorbeeld CJP-blad), kennismaking met proza en poëzie tijdens allerlei presentaties op verjaardagen, bruiloften en happenings tot speeches en voordrachten van gedichten en teksten bij begrafenissen, radioprogramma's (bijvoorbeeld *Candle light*). Daarnaast zijn er mogelijkheden om alle combinaties tegen te komen bij:
- Multimediafestivals: dansfestivals, theaterfestivals (zoals Oerol, Lowlands, de Parade), uitmarkten, festivals waar danstrends (skatingoptredens, breakdancers, capoeira demonstraties en andere danses) gepresenteerd worden.
- Bezoek aan educatieve centra en bezoek aan een kunstenaar. De leerlingen leren onderscheiden wat zij aan kunst in hun eigen omgeving tegenkomen. Misschien ontdekken ze dat er veel meer kunst is dan ze aanvankelijk dachten. In dit kader is het belangrijk om te bespreken wat in specifieke gevallen de functie van kunst kan zijn: waarom wordt er niet één model huizen gebouwd, maar ontwerpen architecten 'kunstwerken'; waarom kleden we ons niet allemaal in hetzelfde pak (vergelijk China in de tijd van Mao) maar kiezen een kledingstijl die bij ons past; waarom luistert de één naar Chopin en de ander naar Madonna? Het bespreken van de functie van kunst in deze zin zal bijna een filosofische toon krijgen. Daarnaast wordt verwezen naar de functie-indeling zoals deze in eindterm DA/K/8.3 is geformuleerd (Er zijn diverse functies van deze disciplines in de maatschappij te noemen: de discipline als arbeid, ontspanning, vrijetijdsbesteding, decoratie, reclame). Deze indeling in functies is er slechts één uit vele. Ter informatie kan de docent ook kijken naar de eindtermen 8 van Drama, van Muziek en van Beeldende vorming en naar de publicatie *Kunstbeschouwen, culturele en kunstzinnige vorming CKV2* (KPC Groep, 2000).

Bij het herkennen van kunst in zijn eigen omgeving zal de leerling te maken krijgen met kunstuitingen uit diverse culturen. Een groot deel van deze diversiteit zal al opgenomen zijn in de leef- en denkwereld van de leerling. Het is niet nodig om van alle kunstuitingen te onderzoeken welke cultuur de oorsprong is. Daarnaast kan het zinvol zijn om te wijzen op specifieke verschillen en overeenkomsten ten aanzien van functie.

Praktijkvoorbeeld

Het praktijkvoorbeeld van DA/K/8.3 beschrijft een 'danskaart' die de leerling maakt. Deze danskaart geeft een overzicht van de eigen danservaring van de leerling. In dit praktijkvoorbeeld worden ook verschillende overzichten in de vorm van 'kaarten' voorgesteld. Bijvoorbeeld een 'cultuurtempelkaart' (een overzicht van de cultuurtempels zoals musea en theaters in de omgeving) en een 'werkplaatskaart' (een overzicht van werkplaatsen zoals ateliers, studio's in de omgeving). Dit praktijkvoorbeeld kan in combinatie met CKV uitgevoerd kunnen worden.

- De leerling kan een onderzoek doen waarbij letterlijk in kaart wordt gebracht welke 'cultuurtempels' (musea, theaters en dergelijken) in de omgeving van huis en school bestaan. Daarbij wordt aangegeven welke soort kunst waar wordt uitgevoerd. Dit kan bijvoorbeeld door middel van verschillende (en meng-) kleuren en/of logo's op een plattegrond van de regio. De leerling kan bijvoorbeeld ook aangeven welk soort publiek naar deze 'tempels' gaat.

- Daarnaast kan de leerling tijdelijke presentaties, zoals festivals en braderieën in kaart brengen. Informeer hiervoor bij de plaatselijke VVV, het CJP-blad, de krant en een regionaal educatief centrum. De leerling kan alle gevonden informatie in de kaart opnemen zodat uiteindelijk een uitgebreid beeld ontstaat van het aanbod in de regio.
- Via boeken en internet kan onderzoek worden gedaan naar de functies van de diverse kunstdisciplines die in kaart gebracht zijn. Ook via de plaatselijke media kan de leerling informatie inwinnen over de diverse kunstuitingen. (wat is de bedoelingen van een bepaalde dans en wat zijn de beoogde effecten). De gevonden informatie kunnen ingetekend worden in de kaarten.
Tip: gebruik een overtrekvel, waar de kaart (1 of 2) doorheen te zien is.
In de bijlage VI is een lijst met internetadressen opgenomen.
- De leerlingen kunnen gezamenlijk (in overleg met de kunstmentor) een overzichtskaart /plattegrond maken waarop de werkplaatsen van verschillende disciplines ingetekend worden. Daarmee ontstaat een overzicht van kunstenaars in de omgeving. Een interview met een kunstenaar, een galeriehouder, een regisseur, een muzikant kan de leerling inzicht geven in de functies van de discipline waar de betreffende persoon in werkzaam is. Een docent Nederlands kan in samenwerking met de leerlingen een werkwijzer voor het interview opstellen zodat de juiste vragen leiden tot de juiste antwoorden. De resultaten van de interviews kunnen aan de klasgenoten gepresenteerd worden of gekopieerd voor het dansdossier.

Er kan een link gelegd worden naar;

DA/K/2.1 zelfstandig leren en werken, een aanpak kiezen voor het uitvoeren van een opdracht

De leerling kan een onderzoek naar kunstdisciplines in zijn omgeving zelfstandig starten en afronden.

DA/K/2.2 werken met informatie- en communicatietechnologie, het maken van teksten en bewerken, het ordenen van gegevens en ze opslaan., het gebruiken van zoeksystemen

- De leerling is bij het maken van dansstukken al gewend om gegevens te ordenen alvorens ze te gebruiken in een dansopzet. Diezelfde kwaliteit kan hij aanwenden om verkregen gegevens over kunstdisciplines te rubriceren en op te slaan.
- De leerling is gewend om te gaan met computers en internet. Deze vaardigheid gebruikt hij bij het zoeken naar sites over kunstvakken.

DA/K/2.4 de Nederlandse taal functioneel gebruiken, eenvoudige schriftelijke teksten produceren in correct Nederlands

De leerling kan in samenwerking met anderen een interview opstellen, afnemen en in een tekst verwerken.

DA/K/2.5 omgaan met verbale en cijfermatige informatie, bronnen gebruiken, informatie op waarde schatten, kiezen en ordenen, informatie bewerken

De leerling kan gericht op zoek gaan naar bronnen voor zijn onderzoek, de informatie die hij krijgt selecteren en samenvatten in tekst en in beeld.

DA/K/9.2

De kandidaat kan bij een dansprogramma op tv aangeven welke kunstdisciplines toegepast zijn en de functies ervan toelichten. In het bekeken tv-programma moeten minstens drie kunstdisciplines zijn toegepast.

Uitleg

De inhoud van deze eindterm sluit naadloos aan bij DA/K/7.2. Daar staat de analyse en interpretatie van een dansproduct centraal. De verschillende disciplines vormen een onderdeel van het product.

Hier wordt vanuit de disciplines bekeken hoe ze samengaan in een (dans)product.

Kunstvormen werken in een productie op elkaar in, inspireren elkaar en vullen elkaar aan. Dat een dansproduct ondersteund wordt door belichting, geluid en muziek, decor en tekst is de leerlingen bekend. Maar hebben ze ook inzicht in de kennis en vaardigheid die een specifieke disciplines vereist

als het wordt toegepast in combinatie met dans. Belichten is een kunst apart, muziek die speciaal voor een dans is gemaakt vergt een bepaalde compositie en het toepassen van filmprojectie in de dans vereist meer dan alleen de knop kunnen bedienen van de filmprojector. Hieraan gekoppeld kan de vraag worden gesteld: waaróm zou hier een filmprojectie moeten komen of waaróm wel of geen rekwisieten in dit fragment. Met andere woorden: welke functie vervult de andere kunstvorm in dit product.

De leerling moet de andere disciplines in de tv-registratie (op video of dvd) kunnen ontdekken en kunnen aangeven hoe en waar de samenwerking of integratie plaats heeft gevonden. Tevens moet de leerling kunnen aangeven met welk doel een andere discipline gebruikt is in de voorstelling en wat de functie ervan is.

Drama, muziek, audiovisuele vormgeving, beeldende vormgeving alsmede teksten kunnen de volgende functies hebben als onderdeel in een dansvoorstelling: ondersteunend in technische zin, ter decoratie, ter ontspanning (vermaak/amusement) of ondersteunend in inhoudelijke zin.

Vrijwel ieder dansproduct dat in theater gepresenteerd wordt maakt gebruik van belichting, muziek of kostuums.

Er zijn ook dansgroepen die heel specifiek gebruik maken van meerdere disciplines in hun choreografieën. Een voorbeeld daarvan is 'Krisztina de Châtel'. Zij experimenteert al jaren lang met de integratie dans en beeldende kunst, dit in samenwerking met de choreografe en een beeldend kunstenaar. In de voorstellingen van Krisztina de Châtel zijn vaak grote objecten of materialen aanwezig waar de danser mee, in of doorheen danst. De functie van het object (beeldend kunstwerk) is dat het uitgangspunt voor en onderdeel van de dans is.

Bij voorstellingen van bijvoorbeeld het Scapino Ballet Rotterdam is het decor zelden alleen decoratie. Haar functie is meer omvattend zoals in de dans 'Kathleen' waarin het decor en de aankleding de toon zetten voor een sociaalmaatschappelijke lading, en het dus een inhoudelijke functie in de dans krijgt.

Er wordt vanuit gegaan dat de leerlingen ervaring hebben met het gebruik van een danskijkwijzer uit de methode *Dans in uitvoering*. Voor het beschouwen van verschillende kunstdisciplines is het raadzaam om gebruik te maken van een CKV kijkwijzers. Diverse CKV methoden hanteren kijkwijzers en het KPC Groep heeft *De kunst kijker* ontwikkeld (zie bijlage VI).

Praktijkvoorbeeld

- Om de leerlingen inzicht te geven in diverse kunstdisciplines wordt gekeken hoe deze deel uitmaken van hun dagelijks leven. De docent kan de opdracht geven om thuis video-opnamen te maken van dagelijkse handelingen. Op deze 'thuisopnamen' kunnen 'allerdaagse dramascenes' of toegepaste vormgeving te zien zijn. Vanuit dit oogpunt kunnen de opnames klassikaal bekeken worden. Iedere leerling licht bij een fragment toe welke kunstdisciplines hij herkent en wat de functie ervan in het dagelijkse leven is. Op dezelfde manier kan gekeken worden naar televisiereclame.
- In lesverband kunnen dansvoorstellingen op video worden getoond waarbij de integratie tussen kunstdisciplines besproken worden en de functie ervan worden benoemd. De docent kan een serie dansfragmenten op video laten zien zodat de leerling inzicht krijgt in de pluriformiteit van voorstellingen. Hierbij mogen video(dans)clips zeker niet ontbreken. (Geoefend wordt met de CKV-kijkwijzer).
- De leerling zoekt in tv-bladen op wanneer dansvoorstellingen op televisie getoond worden. In de beschrijving van deze dansuitzendingen kan de leerling lezen om wat voor soort dans het gaat. Via diverse internetlinks, verstrekt door de docent, kan de leerling onderzoeken om wat voor groepen en om welke dans of ballet het gaat. Daarnaast wordt gelet op welke choreograaf vermeld staat en wat voor aanpak deze choreograaf kent als het gaat om een extra gebruik van theatermiddelen in zijn voorstelling? Een lijst van voorkomende functies kan afgevinkt worden.

Er kan een link gelegd worden naar;

DA/K/2.1 zelfstandig leren en werken, een aanpak kiezen voor het uitvoeren van een opdracht

De leerling kan een aanpak kiezen voor het uitvoeren van een zoekopdracht en van een observatieopdracht. Hij kan gebruik maken van de behandelde kijkwijzers en analyseschema's.

DA/K/2.2 werken met informatie- en communicatietechnologie, teksten maken en bewerken, het ordenen van gegevens en ze opslaan., het gebruiken van zoeksystemen

De leerling kan via internet informatie voor zijn onderzoek vinden en het gevonden materiaal verwerken in een tekst.

DA/K/2.4 de Nederlandse taal functioneel gebruiken, teksten begrijpend lezen

De leerling kan de informatie die hij vindt begrijpen, selecteren en adequaat inpassen in zijn onderzoek.

DA/K/2.5 omgaan met verbale en cijfermatige informatie, bronnen gebruiken, informatie op waarde schatten, kiezen en ordenen, informatie bewerken

De leerling kan gericht op zoek gaan naar bronnen voor zijn onderzoek (tv-gids of internetsite), de informatie die hij krijgt selecteren en samenvatten in tekst en in beeld.

DA/K/3.1 vakbegrippen hanteren bij het beschouwen van dans:

De leerling kan vanuit het scala van vakbegrippen dat de leerling beheerst de juiste begrippen kiezen en deze in de juiste context gebruiken.

DA/K/9.3

De kandidaat kan van een bezochte dansvoorstelling - indien van toepassing - aangeven welke andere kunsten dan dans zijn toegepast en de functie hiervan noemen.

Het betreft vormen waarin de verschillende disciplines samenkomen

- musical
- ballet
- theatershow
- westerse en niet-westerse theaterdansen
- cabaret
- opera

Uitleg

De laatste jaren is er sprake van een hausse met betrekking tot musical en cabaret. Het multidisciplinaire gebruik van kunstvormen is eerder regel dan uitzondering. Het zal voor de leerlingen niet moeilijk zijn om in de eigen regio bijvoorbeeld een live-voorstelling van een musical te vinden.

De leerling zal dat wat op school stapsgewijs behandeld is tijdens een voorstelling als een douche over zich heen krijgen. De opzet is om de leerlingen te laten genieten en toch ook opmerkzaam te laten kijken.

Zaken waarop zoal opgelet kunnen worden zijn:

- Het gebruik van de verschillende danssoorten in een voorstelling. Er zijn natuurlijk de gevestigde (voor de leerling niet altijd het meest voor de hand liggende) danssoorten, maar ook trendy bewegingsvormen als breakdance en capoeira worden te pas en te onpas in voorstellingen gebruikt. Ook niet-westerse danssoorten kunnen een rol spelen.
- Welke kunstdisciplines komen in de voorstelling samen, hoe komen ze 'samen' en met welke functie. In een musical bijvoorbeeld komen veel disciplines samen: dans, drama, beeldende vormgeving en muziek. Bij niet-westerse dansvoorstellingen spelen musici een belangrijke rol in de voorstelling en heeft het theaterbeeld een specifieke functie.
- Het samengaan van de verschillende disciplines in een productie en het effect van de samenwerking. De musical 'CATS' wordt gekenmerkt door een eenvoudige verhaallijn, maar de aankleding (dansers in dansbare kattenkostuums), het zingen tijdens het dansen en het gebruik van een enorm dansbaar decor (een mestvaalt) is basis geweest voor de snelheid in de voorstelling en

voor het enorme succes. De specifieke vermenging van beeldende vorming, techniek, zang, acteerwerk met dans is tot een perfecte vorm ontwikkeld.

- Het verschil in toepassing van kunstdisciplines in verschillende soorten producties. Een decor bij een dansvoorstelling is vaak anders vormgegeven dan een decor bij een toneelvoorstelling waar grote zetstukken op het podium geplaatst worden. De functie van een achterdoek bij een dansvoorstelling is er een van efficiëntie: het gebruik zorgt voor optimale ruimte voor de dansers. De leerling kan in de voorstelling de theaterniddelen onderscheiden en de verschillen in het gebruik ervan benoemen.

Praktijkvoorbeeld

- De docent kan in de lessen een aantal korte fragmenten laten zien op video en aangeven waar de voorstelling op geanalyseerd kan worden. Met name gericht op de bovenstaande items.
- Per les kan één van de vormen, waarin de verschillende disciplines (musical, ballet, cabaret, niet-westerse dans) samenkomen, centraal staan. Op deze manier ontstaat eerst een beeld van wat het product inhoudt. Daarna kan per fragment onderzocht worden welke samenwerking van toepassing is en met welke functie de integratievormen opgebouwd zijn.
- De docent behandelt een kijkwijzer zodat de leerling in de praktijk de verschillende disciplines in een voorstelling kan ontdekken. (Er wordt vanuit gegaan dat de leerlingen ervaring hebben met het gebruik van een danskijkwijzer uit de methode *Dans in uitvoering*. Zie ook CKV kijkwijzers uit CKV methoden en de *De kunstrijker* van de KPC Groep).
- Er wordt een voorstelling gekozen die alle leerlingen bezoeken en onderzoeken. De leerlingen observeren naar aanleiding van een opdracht. De opdracht kan door de docente zijn gemaakt, door leerlinge zelf, het kan een opdracht zijn voor iedereen, maar ook een opdracht met verschillende accenten per groepje. Na het bezoek aan de voorstelling worden de conclusies in kleine groepen besproken. Ieder groepje maakt een kort verslag van de bevindingen. De docent bespreekt de bevindingen individueel, per groep of klassikaal.

Er kan een link gelegd worden naar;

DA/K/2.3 verantwoord omgaan met apparatuur

De leerling kan doelmatig omgaan met apparatuur zoals bijvoorbeeld een CD speler en videoapparatuur. Bij een 'viewing' van een dansvoorstelling kan de kandidaat zelfstandig een recorder met monitor bedienen.

DA/K/2.4 de Nederlandse taal functioneel gebruiken, eenvoudige schriftelijke teksten produceren in correct Nederlands

De leerlingen kunnen in kleine groepjes conclusies formuleren waarin de vaktermen juist worden gehanteerd en waarin argumenten duidelijk geformuleerd worden.

DA/K/2.5 omgaan met verbale en cijfermatige informatie, bronnen gebruiken, informatie op waarde schatten, kiezen en ordenen, informatie bewerken

De leerling kan aan de hand van een kijkwijzer gericht kijken naar voorstellingen en die informatie over de kunstdisciplines die voor het onderzoek van belang is selecteren en verwerken.

DA/K/2.6 in het leer- en werkproces adequaat omgaan met zichzelf en anderen

De leerling kan zijn bevindingen uitwisselen met anderen, elkaars informatie op betrouwbaarheid beoordelen en samen tot een conclusie komen.

DA/K/3.1 vakbegrippen hanteren bij het beschouwen van dans

De leerling kan de vakbegrippen die van toepassing zijn zelfstandig toepassen.

DA/K/9.4

De kandidaat kan zich praktisch en theoretisch voorbereiden op zijn/ haar bezoek aan een voorstelling waarin meer kunstdisciplines aan de orde komen en schriftelijk verslag doen van de diverse kunstdisciplines in de voorstelling.

Uitleg

Met deze eindterm wordt bedoeld dat de leerling van tevoren zowel theoretisch met een kijkwijzer geoefend moet hebben voordat hij naar een voorstelling gaat kijken, als wel praktisch ontdekt heeft hoe een voorstelling in elkaar zit en welke theatermiddelen daarin gebruikt zijn.

De leerling moet een 'kijkplan' kunnen maken voordat hij naar een voorstelling gaat. Dat wil zeggen dat hij zich moet voorbereiden op het product: weten wat voor soort product het is en weten wat hij kan verwachten. De kennis van de voorgaande eindtermen moet hij kunnen toepassen in de praktijk van voorstellingbezoek. Hij moet ook weten hoe hij zelf het beste onthoudt wat hij heeft gezien: dus van tevoren bedenken hoe en wanneer hij aantekeningen maakt en waarover. Hij heeft reeds ervaring opgedaan met het maken van een verslag naar aanleiding van een dansproduct. Een kijkwijzer (zie verwijzing bij DA/K/9.3) die in de praktijk steeds weer aangevuld wordt, is een goed uitgangspunt voor een verslag over de te bezoeken voorstelling.

Praktijkvoorbeeld

- Praktisch kan de leerling zich voorbereiden door in de schoolsituatie te ervaren hoe het is om in een voorstelling te staan. Daarnaast kan de leerling ervaren en noteren wat er allemaal komt kijken bij het tot stand brengen van een voorstelling. De leerlingen kunnen in groepen geplaatst worden waarbij eenieder per toerbeurt alle delen van het maakproces doorloopt.
- Op school kan geoefend worden met het aankleden van een dansstuk, een kleine voorstelling, en daarbij het inzetten van andere disciplines ten dienste aan de voorstelling.
- Met de verkregen informatie en kennis kan de leerling een eigen kijkwijzer aanpassen zodat de verworven kennis verwerkt wordt.

Er kan een link gelegd worden naar;

[DA/K/2.1 zelfstandig leren en werken, het eigen werk organiseren en methodisch uitvoeren](#)

De leerling kan zich zelfstandig voorbereiden op het bezoeken van een voorstelling. Hij maakt daarvoor zijn eigen kijkwijzer. Hij organiseert zijn bezoek zodanig dat hij ter plaatse zijn observaties kan noteren.

[DA/K/2.2 werken met informatie- en communicatietechnologie, het ordenen van gegevens en ze opslaan.](#)

De leerling kan zijn kijkwijzer op computer vormgeven en de informatie daarbij verwerken.

[DA/K/2.4 de Nederlandse taal functioneel gebruiken](#)

De leerling kan zijn informatie in een schriftelijk verslag, in correct Nederlands, verwerken.

[DA/K/2.5 omgaan met verbale en cijfermatige informatie, bronnen gebruiken, informatie op waarde schatten, kiezen en ordenen, informatie bewerken](#)

De leerling kan tijdens de voorstelling gericht kijken, de relevante informatie selecteren en dit verwerken in een duidelijk verslag.

[DA/K/3.1 vakbegrippen hanteren bij het beschouwen van dans:](#)

De leerling kan vanuit het scala van vakbegrippen dat de leerling beheerst de juiste begrippen kiezen en deze in de juiste context gebruiken.

3 Eindtermen verrijkingdeel, uitleg en voorbeelden

Het verrijkingdeel van een vak is alleen voor leerlingen van de gemengde leerweg en de theoretische leerweg. Omdat voor het vak dans geen examenprogramma is opgesteld voor de basisberoepsgerichte leerweg en de kaderberoepsgerichte leerweg geldt het verrijkingdeel impliciet voor alle leerlingen die het vak dans als examenvak volgen.

DA/V/1 EINDOPDRACHT

De kandidaat kan alleen of samen met anderen een zelfgemaakte en een bestaande dans presenteren aan een ander publiek dan de eigen klas, waarbij

- de betekenis/dansinhoud duidelijk naar voren komt
- de zeggingskracht van de dansen duidelijk naar voren komt
- gevarieerd gebruik wordt gemaakt van de danselementen
- rekening gehouden wordt met de aanwezigheid en plaats van het publiek
- gebruik wordt gemaakt van theatrale middelen

Uitleg

Kenmerkend voor het verrijkingdeel is dat vaardigheden in samenhang moeten worden beheerst (zie DA/V/3).

De eisen die gesteld worden aan de eindopdracht (DA/V/1) met betrekking tot het presenteren van dans zijn dan ook al in de andere eindtermen aan bod gekomen:

In DA/K/4 het gevarieerde gebruik van de danselementen, in DA/K/5 het gebruik van theatrale middelen en

in DA/K/6 het presenteren met zeggingskracht, betekenis, en aandacht voor het publiek.

In DA/V/1 komt alles samen en wordt de presentatie specifiek gericht op ánder publiek dan de eigen klas. Waarschijnlijk hebben de leerlingen ook hier eerder ervaring mee opgedaan. Welke groep heeft nooit voor parallelklassen of de eigen ouders opgetreden? In deze eindopdracht hebben de leerlingen de kans om al hun opgedane ervaring te koppelen en te benutten. De vaardigheden uit de domeinen Dansen, Vormgeven en Presenteren komen hier samen.

De docent heeft de leerlingen begeleid in het vormgeven en leren (opnemen) van de dans voor de eindopdracht. Tijdens het maak- en aanleerproces wordt aandacht besteed aan alle factoren die meespelen bij het optimaal vormgeven en presenteren van de dans.

Voor de eindopdracht kunnen ouders, vrienden en docenten worden uitgenodigd worden. Ook is het interessant om danscollega's van andere scholen uit te nodigen om met elkaar het niveau van de leerling presentatie te kunnen evalueren.

Praktijkvoorbeeld

In de methode *Dans in uitvoering* wordt in diverse perioden toegewerkt naar een presentatie van een danswerkstuk. Elk van deze voorbeelden zou als uitgangspunt voor de eindopdracht dans2 vmbo kunnen dienen.

Hier wordt als eindopdracht verwezen naar de praktijkvoorbeelden die horen bij de kerndoelen 5.2 en 6.1. In het kader van het verrijkingdeel kunnen de zelfgemaakte en bestaande dansen, zoals beschreven in 5.2 en 6.1, getoond worden aan een ander publiek dan de eigen klas. Zoals bijvoorbeeld verschillende klassen afkomstig van dezelfde of een andere school, familie, vrienden en ander geïnteresseerd publiek.

De docent kan kiezen voor het organiseren van een middag en/of avond waarop alle dansen in de

vorm van een “einddansvoorstelling” gepresenteerd worden aan een speciaal hiervoor uitgenodigd publiek. De voorstelling wordt in een theater (eventueel binnen de school en/of verbonden aan de school) gedanst. Bij het ontbreken van een theater kan gezocht worden naar een plaatsvervangende locatie. Gedacht kan worden aan het omtoveren van de gymzaal, aula of danslokaal in een geschikte plaats voor het geven van een dansvoorstelling.

De presentatie wordt opgenomen op video. Op deze manier kunnen de leerlingen terugkijken op hun prestatie en deze klassikaal en/of in de vorm van een verslag evalueren op de punten die beschreven worden in de eindterm.

Tip:

Vraag voor de organisatie van een dansvoorstelling om hulp en begeleiding aan andere docenten/collega's op school. Zij kunnen je helpen bij allerlei facetten (uitnodigingen, muziek, belichting, de versiering van de locatie). En hoe meer mensen meewerken hoe groter het draagvlak binnen school en hoe meer waardering en bekendheid de voorstelling krijgt.

DA/V/2 VERWERVEN, VERWERKEN EN VERSTREKKEN VAN INFORMATIE.

De kandidaat kan zelfstandig informatie verwerven, verwerken en verstrekken in het kader van het sectorwerkstuk.

DA/V/2.1

De kandidaat kan in de voorbereidingsfase

- Onderwerp, doel en publiek van het sectorwerkstuk bepalen.
- Relevante vragen formuleren, die hij/zij met het sectorwerkstuk wil beantwoorden.

DA/V/2.2

De kandidaat kan in de uitvoeringsfase

- Informatie verwerven uit schriftelijke, mondelinge en audiovisuele bronnen, mede met behulp van informatie - en communicatietechnologie.
- Uit deze informatiebronnen relevante inhoudselementen kiezen en deze passend ordenen en verwoorden.
- Strategieën hanteren, die op het bereiken van de benodigde lees -, schrijf -, en luister -/kijkdoelen zijn afgestemd.

DA/V/2.3

De kandidaat kan in de afsluitingsfase

- de bewerkte informatie presenteren op een doel - en publieksgerichte wijze.

DA/V/2.4

De kandidaat kan in de evaluatie fase

- Reflecteren op het proces van het werken aan het sectorwerkstuk en het product: het sectorwerkstuk.
- Het beslag aangeven van het gemaakte sectorwerkstuk voor de vervolgstudie, toekomstige beroepspraktijk of algemene vorming.

De leerling kan kiezen om het sectorwerkstuk (zie ook bijlage IV) te maken in het kader van het vak dans.

DA/V/3 VAARDIGHEDEN IN SAMENHANG

DA/V/3.1

De kandidaat kan de vaardigheden uit de eindtermen van het kerndeel in samenhang toepassen.

Uitleg

De eindopdracht (DA/V/1) is een voorbeeld van het toepassen van alle vaardigheden in samenhang in het kader van Dansen, Vormgeven en Presenteren. Eindterm DA/V/3 richt zich naast deze domeinen ook op de domeinen Beschouwen, Dans en maatschappij en Dans en andere kunsten. Dat betekent dat de leerling bijvoorbeeld theatrale middelen in een dansvoorstelling moet kunnen herkennen (DA/K/7.2) en dit moet kunnen herleiden tot de verwante kunstdisciplines en de functies ervan in de betreffende voorstelling. Hij moet kunnen herkennen welke dansgegevens gebruikt zijn, maar deze ook kunnen herleiden zodat hij er de kenmerken van danssoorten in kan herkennen.

Wat betreft de praktijk van het dansen; dans is niet in een eindterm te vangen. In het kerndeel worden regelmatig voorbeelden gegeven die meerdere eindtermen betreffen. Dit wordt in de betreffende tekst niet specifiek genoemd omdat dit bij vrijwel ieder praktijkvoorbeeld het geval is.

In het praktijkvoorbeeld wordt hierop nader ingegaan en worden een aantal combinaties die tussen verschillende praktijkvoorbeelden te maken zijn genoemd.

Praktijkvoorbeeld

Hier kan in principe verwezen worden naar alle voorbeelden uit het kerndeel. Deze kunnen in de praktijk apart worden uitgewerkt, maar er kan ook gekozen worden voor een combinatie van bepaalde praktijkvoorbeelden.

Bij het apart uitwerken zijn een aantal voorbeelden die duidelijker tegemoet komen aan de eisen die gesteld worden in het kader van het verrijksdeel dan anderen. Dit zijn de voorbeelden waarbinnen letterlijk een beroep wordt gedaan op het combineren van verschillende vaardigheden uit het kerndeel. Een leerling maakt bijvoorbeeld een solo (vormgeven DA/K/5) waarbij een dansidee als uitgangspunt dient (dansen DA/K/4.1). De solo wordt gepresenteerd aan de klas (presenteren DA/K/6). Met name wordt verwezen naar de dans-praktijkvoorbeelden die horen bij eindterm DA/K/ 4.1, 4.2, 4.5, 4.7, 5.2, 6.1 en 7.1. Praktijkvoorbeelden die betrekking hebben op beschouwen en die duidelijke samenhang vertonen zijn DA/K /8.3 en DA/K/9.

Naast het apart uitwerken van de voorbeelden kan ook gekozen worden voor het maken van combinaties zodat bewust een relatie wordt gelegd tussen de verschillende vaardigheden. Allerlei combinaties zijn mogelijk waarvan hieronder een paar worden beschreven.

- Een combinatie wordt gemaakt van de voorbeelden uit eindterm DA/K/4.3 en DA/K/4.6. Het thema “tot het uiterste gaan in het zoeken naar balans in het lichaam” uit DA/K/4.3 kan worden gebruikt als uitgangspunt voor de duetten in het voorbeeld van DA/K/4.6. Hierbij blijft de opbouw van de eerste twee delen zoals beschreven in het praktijkvoorbeeld uit DA/K/4.3 behouden.
- Een combinatie wordt gemaakt van de voorbeelden uit eindterm DA/K/ 4.1 en DA/K/5.1. De solo die door de leerlingen gemaakt wordt aan de hand van een eigen gekozen afbeelding wordt gebruikt als vaststaande dansfrase in het tweede deel van het praktijkvoorbeeld uit DA/K/5.1.
- Een combinatie wordt gemaakt de voorbeelden uit eindterm DA/K/4.4 en DA/K/7.1. Naast het onderzoek naar en presentatie van een vergelijking van twee danssoorten (DA/K/7.1) krijgen de leerlingen tegelijkertijd inzicht in de twee danssoorten door binnen de dansles te werken vanuit het praktijkvoorbeeld zoals beschreven in DA/K/4.4. De twee danssoorten worden hierbij gekozen als uitgangspunt van de te geven les.

Literatuurlijst

Beerten, J., Elzenga, M., 2000. *Culturele diversiteit in de kunstvakken in het voortgezet onderwijs*. Enschede: SLO

Boesschoten, W. van, Breukelen, W. van, Konings, T., mmv. Coppens, H., Lonis, E. , Waterschoot, J., van Wienke S., 2002. *Lexicon voor de kunstvakken*, Tilburg: Remmers

Breuring, M., Storchi, C., Breukelen, W. van, 2000. *Leerlijn Dans voor de basisvorming*. Enschede: SLO

Breuring, M., Beek, B. ter., Breukelen, W. van, Loos, E, 2002. *Dans in uitvoering, Een methode voor dans in de basisvorming*. Enschede: SLO,

Breukelen, W. van, Langeveld, L., 1994. *Bouwstenen voor de basisvorming; Een leerplan Dans*. Enschede/ Groningen: SLO/Wolters-Noordhof

Breukelen, W. van, Langeveld, L., 1995. *Instrumenten bij de invoering van dans in de basisvorming*, Enschede: SLO

Breukelen, W. van, 1999. *Zelfstandig leren in de vakken voortgezet onderwijs, Dans, havo/vwo 1 en havo/vwo 3*. Enschede: SLO

Breukelen, W. van, 2001. *Begrippenlijst Dans, voortgezet onderwijs*. Enschede: SLO

Rass, A., Urlus, A., 2002 *Kleur in Cultuur, intercultureel onderwijs bij CKV*. Enschede: SLO

Werkgroep Kunstbeschouwen, 2000. *Kunstbeschouwen, Culturele en kunstzinnigevorming CKV2*. Den Bosch: KPC Groep

Bijlage I

PROGRAMMA VAN TOETSING EN AFSLUITING (PTA)

School: Ontleend aan de PTA van GSG Helinium
Vak: Dans
Methode: Dans in uitvoering / Dansend door het examen vmbo
Afdeling: vmbo gemengde en theoretische leerweg
Leerjaar: 3 en 4
Schooljaar: 2002 - 2003

1* Globaal aangeven / geen details
2* mondeling/schriftelijk/handelingsdeel/duur
3* een cijfer heeft een gewicht
4* een handelingsdeel heeft beoordeling g/v

SCHOOLEXAMEN

Periode Lj/mnd./per.	Stofaanduiding1*	Toetsvorm 2* mo/schr/hand/duur	Gewicht 1/2/3 3*	Herkansbaar Ja/nec	Beoordeling Cijfer/g/v 4*	Opmerkingen
Leerjaar 3 Periode 1	Een serie lessen waarin de leerlingen een duet maken naar aanleiding van de eigen dansstijl. De leerlingen doen in groepjes onderzoek naar inhoud en achtergrond van een danstrend.	Dansopdracht en een danspresentatie. Schriftelijk verslag van het werkproces en eindresultaat Schriftelijk verslag en presentatie. (= handelingsdeel)	2 1	ja ja	Cijfer (10%) Cijfer (5%) Voldoende of goed	De dansopdracht is 2/3 van het cijfer en de danspresentatie is 1/3 van het cijfer.
Leerjaar 3 Periode 2	Er wordt binnen de lesstof specifiek gewerkt aan: DA/K/4.2, DA/K/4.3, DA/K/4.5, DA/K/4.6, DA/K/4.7, DA/K/8.1 Een serie lessen met als onderwerp "groepsimprovisatie". Afsluiting van de serie lessen met een presentatie van een groepsimprovisatie door de leerlingen zelf aan de rest van de klas. De leerlingen doen onderzoek naar de functie van dans in hun eigen leven	Dansopdracht en een danspresentatie Schriftelijk verslag van het werkproces en eindresultaat. Beeldende weergave op papier. (= handelingsdeel)	2 1	nec ja	(10%) Cijfer (5%) Voldoende of goed	De dansopdracht is 2/3 van het cijfer en de danspresentatie is 1/3 van het cijfer
	Er wordt binnen de lesstof specifiek gewerkt aan: DA/K/4.3, DA/K/4.6, DA/K/5.1, DA/K/8.3					

SCHOOLEXAMEN

Periode Lj/mnd./per.	Stofaanduiding ¹ * mo/schr/hand/duur	Toetsvorm 2* 1/2/3 3*	Gewicht Ja/nee	Herkansbaar Cijfer/g/v 4*	Beoordeling	Opmerkingen
Leejaar 3 Periode 3	<p>Een serie lessen waarin de danssoorten aanbod komen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Danslessen waarin elke les een danssoort behandeld wordt. - Een posterpresentatie door leerlingen waarbij twee danssoorten met elkaar vergeleken worden. - Observeren van een dansles buiten de school en een interview met de desbetreffende dansdocent. <p>Schriftelijk verslag van de geobserveerde les en van het interview. (= handelingsdeel) 1</p> <p>Er wordt binnen de lesstof specifiek gewerkt aan: DA/K/1.1, DA/K/4.4, DA/K/7.1, DA/K/8.1, DA/K/8.2. .</p>	<p>Een les in de vorm van een toets; een testles</p> <p>Posterpresentatie.</p>	nee of goed	ja ja Voldoende	Cijfer (5%) Cijfer (5%)	
Leejaar 3 Periode 4	<p>Een serie lessen met als doel theaterdans maken voor zowel de brugklassers als ouders/verzorgers van de leerlingen gekoppeld aan het bezoeken van een dansvoorstelling.</p> <p>Mondeling en schriftelijk verslag van het bezoek aan de voorstelling. (= handelingsdeel)</p> <p>Er wordt binnen de lesstof specifiek gewerkt aan: DA/K/5.2, DA/K/6.1, DA/K/7.2</p>	<p>Dansopdracht en een danspresentatie.</p> <p>nee</p> <p>Voldoende</p>	2	nee of goed	Cijfer (10%)	De dansopdracht is 2/3 van het cijfer en de danspresentatie is 1/3 van het cijfer.

<p>Leerjaar 4 Periode 1</p>	<p>Een serie lessen over dans en andere kunstdisciplines gekoppeld aan een bezoek aan een dansvoorstelling waarin verschillende kunstdisciplines aan bod komen.</p>	<p>Dansopdracht</p>	<p>2</p>	<p>nee</p>	<p>Cijfer (10%)</p>	
	<p>De leerlingen doen onderzoek naar kunstdisciplines in de eigen omgeving</p>	<p>Schriftelijk verslag van het bezoek aan een dansvoorstelling</p>	<p>1</p>	<p>nee</p>	<p>Cijfer (5%)</p>	
	<p>Er wordt binnen de lessen specifiek gewerkt aan: DA/K/4.5, DA/K/9.1, DA/K/9.2, DA/K/9.3, DA/K/9.4.</p>	<p>Beeldende weergave op papier (= handelingsdeel)</p>	<p>ja</p>	<p>Voldoende</p>	<p>of goed</p>	
<p>Leerjaar 4 Periode 2</p>	<p>Een serie lessen over dans op locatie waarin de leerlingen uiteindelijk een solo maken op een eigen gekozen locatie binnen de school.</p>	<p>Dansopdracht en een danspresentatie</p>	<p>3</p>	<p>ja</p>	<p>Cijfer (15%)</p>	<p>De dansopdracht is 2/3 van het cijfer en de danspresentatie is 1/3 van het cijfer</p>
	<p>Bezoek aan een dansacademie of MBO-dansopleiding</p>	<p>Schriftelijk verslag van het werkproces en eindresultaat</p>	<p>1</p>	<p>ja</p>	<p>Cijfer (5%)</p>	
	<p>Er wordt binnen de lesstof specifiek gewerkt aan: DA/K/1.2, DA/K/3.1 t/m 3.5, DA/K/4.1, DA/K/4.5, DA/K/6.1.</p>	<p>Mondeling en schriftelijk verslag over het bezoek aan de dansacademie/ MBO-opleiding (= handelingsdeel)</p>	<p>nee</p>	<p>Voldoende</p>	<p>of goed</p>	
	<p>Het verrijkingdeel dat aan bod komt: DA/V/3 Vaardigheden in samenhang.</p>					

SCHOOLEXAMEN

Periode Lj/mnd./per.	Stofaanduiding ^{1*}	Toetsvorm 2* mo/schr/hand/duur	Gewicht 1/2/3 3*	Herkansbaar Ja/nee	Beoordeling Cijfer/g/v 4*	Opmerkingen
Leerjaar 4 Periode 3	Een serie lessen waarin de leerlingen en eigen dansstuk maken en hierbij de rol van danser of choreograaf aannemen. Het dansstuk wordt uiteindelijk gepresenteerd aan medeleerlingen, ouders/verzorgers en geïnteresseerden.	Beschouwingsopdracht schriftelijk	1	nee	Cijfer (50%)	
	Er wordt binnen de lesstof specifiek gewerkt aan: DA/K/3.1, DA/K/4.1, DA/K/4.6, DA/K/5.2, DA/K/6.1.	Dansopdracht en een schriftelijk verslag over het werkproces.	2	nee	Cijfer (10%)	De dansopdracht is 2/3 van het cijfer en het schriftelijk verslag is 1/3 van het cijfer
	Het verrijgingsdeel dat aan bod komt: DA/V/1.1 Eindopdracht. .					Het schoolexamen is in procenten samen 100% Dit geheel vormt 50% van het eindcijfer
Leerjaar 4 Periode 4	Een serie lessen waarin geoefend wordt voor het centraal schriftelijk examen. Er wordt binnen de les specifiek gewerkt aan: DA/K/3.1 t/m 3.3, DA/K/7.1 en 7.2, DA/K/8.1 en 8.3, DA/K/9.2 en 9.3, DA/V/3.	Centraal examen			Cijfer (50%)	Het centraal examen zorgt voor de andere 50% van het eindcijfer

Een serie lessen beslaat in deze PTA ongeveer 8 a 9 weken waarbij 2 uur dans per week wordt gegeven.

Praktische opdrachten zijn er vanzelfsprekend in het vak dans. Deze worden binnen de bovenstaande PTA aangeduid als dansopdracht en/of danspresentatie.

Het handelingsdeel (vakoverstijgend deel in het kader van oriëntatie op leren en werken) bestaat uit een excursie naar de Rotterdamse dansacademie (dans vak opleiding). Zie leerjaar 3 periode 4. En uit een uitwerking van DA/K/8.2.Zie leerjaar 3 periode 3.

Het sectorwerkstuk heeft geen plek in deze PTA omdat deze behoort tot het vakoverstijgende deel van het schoolexamen.

De onderstreepte eindtermen verwijzen naar de praktijkvoorbeelden in dit boek waarin de lesstof van betreffende periode beschreven staat.

Als er in een periode geen eindterm onderstreept staat is de lesstof terug te vinden in de methode *Dans in uitvoering*.

Bijlage II

EXAMENPROGRAMMA DANS2 VMBO

1. TOELICHTING

De examenprogramma's vmbo beschrijven de kwaliteiten op het gebied van kennis, inzicht en vaardigheden, waarop elke kandidaat in een periode van examinering wordt beoordeeld. De examen-eisen sluiten aan bij de drie hoofdkenmerken van het totale voortgezet onderwijs

- het bieden van een brede persoonlijke en maatschappelijke vorming aan elke leerling
- het centraal stellen van een actieve, zo zelfstandig mogelijk lerende leerling
- het recht doen aan en benutten van verschillen tussen leerlingen

Voor de leerwegen vmbo is dit op schoolniveau en op het niveau van vakken en sectoren vertaald in een aantal algemene onderwijsdoelen en in exameneisen per vak en sector. Daarbij wordt voortgebouwd op de kerndoelen basisvorming, en tegelijk voorbereid op de kwalificatiestructuur van het BVE-veld.

1.1 PREAMBULE

De zes algemene onderwijsdoelen die voor alle vakken en sectoren in het vmbo gelden, zijn

1 Werken aan vakoverstijgende thema's

De leerling leert, in het kader van een brede en evenwichtige oriëntatie op mens en samenleving, enig zicht te krijgen op relaties met de persoonlijke en maatschappelijke omgeving.

Daarbij wordt expliciet aandacht besteed aan:

- 1.1 het kennen van en omgaan met eigen en andermans normen en waarden;
- 1.2 het onderkennen van en omgaan met de verschillen tussen de seksen;
- 1.3 de relatie tussen de mens en de natuur en het concept van duurzame ontwikkeling;
- 1.4 het functioneren als democratisch burger in een multiculturele samenleving, ook in internationaal verband;
- 1.5 het op een voor henzelf en anderen veilige manier functioneren in de beroepspraktijk en in eigen omgeving;
- 1.6 de maatschappelijke betekenis van technologische ontwikkeling, waaronder met name moderne informatie- en communicatietechnologie;
- 1.7 de maatschappelijke betekenis van betaalde en onbetaalde arbeid;
- 1.8 de verworvenheden en mogelijkheden van kunst en cultuur, waaronder ook de media.

2 Leren uitvoeren

De leerling leert in zoveel mogelijk herkenbare situaties, mede met gebruikmaking van ICT, een aantal schoolse vaardigheden verder te ontwikkelen.

Het gaat daarbij om:

- 2.1 Nederlandse en Engelse teksten lezen en beluisteren;
- 2.2 schriftelijke en mondelinge teksten produceren in correct Nederlands;
- 2.3 informatie in verschillende gegevensbestanden opzoeken, selecteren, verzamelen en ordenen;
- 2.4 de rekenvaardigheden hoofdrekenen, rekenregels gebruiken, meten en schatten toepassen;
- 2.5 voldoen aan eisen van milieu, hygiëne, gezondheid en ergonomie;
- 2.6 doelmatig en veilig omgaan met materialen, gereedschappen en apparatuur;
- 2.7 computervaardigheden.

3 Leren leren

De leerling leert, mede met gebruikmaking van ICT, zoveel mogelijk eigen kennis en vaardigheden op te bouwen. Daartoe leert hij onder andere een aantal strategieën die het leer- en werkproces kunnen verbeteren.

Het gaat daarbij om:

- 3.1 informatie beoordelen op betrouwbaarheid, representativiteit en bruikbaarheid, informatie verwerken en benutten;
- 3.2 strategieën gebruiken voor het aanleren van nieuwe kennis en vaardigheden zoals memoriseren, aantekeningen maken, schematiseren, verbanden leggen met aanwezige kennis;
- 3.3 strategieën gebruiken voor het begrijpen van mondelinge en schriftelijke informatie;
- 3.4 op een doordachte wijze keuzeproblemen oplossen;
- 3.5 een eenvoudig bedrijfsmatig, natuurwetenschappelijk of maatschappelijk vraagstuk planmatig onderzoeken;
- 3.6 persoonlijke ervaringen en opdrachten van anderen verwerken in woord, klank, beeld en beweging;
- 3.7 op basis van argumenten tot een eigen standpunt komen.

4 Leren communiceren

De leerling leert, mede via een proces van interactief leren, een aantal sociale en communicatieve vaardigheden verder te ontwikkelen.

Het gaat daarbij om:

- 4.1 elementaire sociale conventies in acht nemen;
- 4.2 overleggen en samenwerken in teamverband;
- 4.3 passende gesprekstechnieken hanteren;
- 4.4 verschillen in meningen en opvattingen benoemen en hanteren;
- 4.5 culturele en seksegebonden verschillen tussen mensen benoemen en hanteren;
- 4.6 omgaan met formele en informele afspraken, regels en procedures;
- 4.7 zichzelf en eigen werk presenteren.

5 Leren reflecteren op het leer- en werkproces

De leerling leert, door te reflecteren op het eigen cognitief en emotioneel functioneren, zicht te krijgen op en sturing te geven aan het eigen leer- en werkproces.

Het gaat daarbij om:

- 5.1 een leer- en/of werkplanning maken;
- 5.2 het leer- en/of werkproces bewaken;
- 5.3 een eenvoudige product- en procesevaluatie maken en hieruit conclusies trekken.

6 Leren reflecteren op de toekomst

De leerling leert, door te reflecteren op het eigen cognitief en emotioneel functioneren, zicht te krijgen op de eigen toekomstmogelijkheden en interesses. Daarbij wordt expliciet aandacht besteed aan:

- 6.1 het inventariseren van de eigen mogelijkheden en interesses;
- 6.2 het onderzoeken van de mogelijkheden voor verdere studie;
- 6.3 het zicht krijgen op beroepen, de beroepspraktijk en actuele ontwikkelingen daarbinnen;
- 6.4 de rol en het belang van op school geleerde kennis, inzicht en vaardigheden voor het maatschappelijk leven, dagelijks leven, vrije tijd, vrijwilligerswerk;
- 6.5 de kenmerken van de arbeidsmarkt op dit moment en in de nabije toekomst;
- 6.6 de organisatie van branches en bedrijven;
- 6.7 het beoordelen van de eigen mogelijkheden en interesses in het licht van vervolgstudie, beroepen en maatschappelijk functioneren;
- 6.8 het kunnen maken van een verantwoorde keuze voor een vervolgopleiding.

1.2 POSITIE VAN HET VAK DANS

Deze algemene onderwijsdoelen zijn hierna uitgewerkt in de examenprogramma's per vak. Alle vakken leveren een bijdrage aan het bereiken van bovenstaande doelen.

Dans, drama en muziek

In het vmbo kunnen de vakken dans, drama en muziek in de gemengde en theoretische leerweg gekozen worden in het vrije deel.

2. HET EXAMEN

2.1 HET EXAMENPROGRAMMA

Het examenprogramma voor de gemengde en theoretische leerweg bestaat uit een kerndeel en een verrijksdeel. De eindtermen die in hoofdstuk 3 en 4 worden beschreven, zijn in exameneenheden gegroepeerd.

Voor de basisberoepsgerichte leerweg en de kaderberoepsgerichte leerweg is geen examenprogramma vastgesteld.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende exameneenheden

Code	Exameneenheid	Leerweg			
		B	K	G	T
	<i>Kerndeel</i>				
DA/K/1	Oriëntatie op leren en werken			X	X
DA/K/2	Basisvaardigheden			X	X
DA/K/3	Leervaardigheden in het vak dans			X	X
DA/K/4	Dansen			X	X
DA/K/5	Vormgeven			X	X
DA/K/6	Presenteren			X	X
DA/K/7	Beschouwen			X	X
DA/K/8	Dans en maatschappij			X	X
DA/K/9	Dans en andere kunsten			X	X
Code	Exameneenheid	Leerweg			
		B	K	G	T
	<i>Verrijksdeel</i>				
DA/V/1	Eindopdracht			X	X
DA/V/2	Verwerven, verwerken en verstrekken van informatie			X	X
DA/V/3	Vaardigheden in samenhang			X	X

Legenda

B = Basisberoepsgerichte leerweg

K = Kaderberoepsgerichte leerweg

G = Gemengde leerweg

T = Theoretische leerweg

2.2 ALGEMENE EXAMENBESCHRIJVING

Deze examenbeschrijving geldt voor alle vakken en programma's in alle leerwegen: de basisberoepsgerichte leerweg, de kaderberoepsgerichte leerweg, de gemengde leerweg en de theoretische leerweg. Specifieke zaken zijn vermeld in de examenbeschrijving per vak of programma.

Het examen

Het examen bestaat per vak of programma uit een schoolexamen en een centraal examenstof uitsluitend uit *een schoolexamen*.

De volgende vakken uit het gemeenschappelijk deel kennen uitsluitend een schoolexamen: maatschappijleer, lichamelijke opvoeding en de kunstvakken.

Voor de vakken Nederlands en Engels uit het gemeenschappelijk deel, de vakken uit het sectordeel en de vakken of programma's uit het vrije deel die tot het eindexamen v.m.b.o. kunnen behoren, is er zowel een schoolexamen als een centraal examen.

Als het examen bestaat uit een schoolexamen en een centraal examen is de richtlijn dat het schoolexamen betrekking heeft op ongeveer 2/3 deel van het examenprogramma en het centraal examen op ongeveer 1/3 deel. Het schoolexamen omvat ten minste die exameneenheden die niet in het centraal examen worden getoetst.

In de specifieke examenbeschrijvingen per vak of programma is aangegeven welke exameneenheden in het schoolexamen en welke exameneenheden in het centraal examen worden of kunnen worden getoetst.

Examenprogramma per leerweg

Voor de basisberoepsgerichte leerweg bestaat het examenprogramma uit de eindtermen van het kerndeel, voor zover deze niet gecursiveerd zijn.

Voor de kaderberoepsgerichte leerweg bestaat het examenprogramma uit het kerndeel en voor de beroepsgerichte programma's bovendien uit het verrijkingsdeel dat voor deze leerweg is vastgesteld.

Voor de gemengde leerweg en voor de theoretische leerweg bestaat het examenprogramma uit het kerndeel en het verrijkingsdeel van de algemene vakken. Voor de beroepsgerichte programma's in de gemengde leerweg gelden de exameneenheden van het kerndeel.

Schematisch

	Basisberoepsgerichte leerweg	Kaderberoepsgerichte leerweg	Gemengde leerweg	Theoretische leerweg
Algemene vakken	kerndeel (niet: de cursiveringen)	kerndeel	kerndeel en verrijkingsdeel	kerndeel en verrijkingsdeel
Beroepsgerichte programma's	kerndeel (niet: de cursiveringen)	kerndeel en verrijkingsdeel	kerndeel gemengd	n.v.t.

Het centraal examen

Het centraal examen kan bestaan uit:

- een centraal schriftelijk examen
- een centraal praktisch examen
- een centrale integratieve eindtoets

- een centraal schriftelijk examen
- Het gaat om een toets waarbij kandidaten vragen en opdrachten, eventueel met behulp van informatie- en communicatietechnologie, schriftelijk beantwoorden. De beoordeling vindt plaats aan de hand van een bindend correctievoorschrift of beoordelingsmodel. Een tweede correctie door een gecommiteerde behoort tot de mogelijkheden.
- een centraal praktisch examen

- Het gaat om het uitvoeren van een centraal vastgestelde opdracht waarbij zowel het proces van uitvoering als het product wordt beoordeeld. De beoordeling vindt plaats door de examinator aan de hand van bindende beoordelingscriteria. Er is sprake van medebeoordeling door een gecommiteerde.
- een centrale integratieve eindtoets
- Het gaat om een centraal vastgestelde opdracht over het verrijkingsdeel waarbij exameneenheden uit het kerndeel betrokken kunnen worden. De beoordeling vindt plaats door de examinator aan de hand van bindende beoordelingscriteria. Er is sprake van medebeoordeling door een door de directeur aan te wijzen tweede examinator.

Voor de algemene vakken wordt in alle leerwegen alleen een centraal schriftelijk examen afgenomen. Een uitzondering hierop vormen de beeldende vakken, die zowel een centraal schriftelijk als een centraal praktisch examen kennen.

In het volgende schema is per beroepsgericht programma gespecificeerd welke onderdelen van toepassing zijn.

Beroepsgerichte programma's

	Basisberoepsgerichte leerweg	Kaderberoepsgerichte leerweg	Gemengde leerweg
Centraal schriftelijk examen	X	X	X
Centraal praktisch examen	X		
Centrale integratieve eindtoets		X	

Een zitting van het centraal schriftelijk examen bij de basisberoepsgerichte leerweg duurt 90 minuten. Een zitting bij het centraal schriftelijk examen voor de overige leerwegen duurt 120 minuten.

Het schoolexamen

Het schoolexamen kan bestaan uit de volgende onderdelen

- schriftelijke en mondelinge toetsen
Het werk wordt beoordeeld aan de hand van een correctievoorschrift waarin mogelijke antwoorden en een puntenverdeling zijn opgenomen.
- praktische opdrachten
Bij alle vakken en programma's komen praktische opdrachten voor, waarbij zowel het proces als het product wordt beoordeeld. Beoordeling vindt plaats aan de hand van vooraf aan de kandidaat bekend gemaakte criteria. De kandidaat kan de praktische opdracht de vorm geven van een product of werkstuk of een presentatie. Elke kandidaat dient ten minste twee praktische opdrachten van ten minste 10 uur te hebben uitgevoerd.
- een handelingsdeel
In het handelingsdeel gaat het om opdrachten waarvan per kandidaat door de examinator moet worden vastgesteld of deze naar behoren zijn uitgevoerd.
De uitvoering van een opdracht die tot het handelingsdeel behoort, blijkt uit een notitie van de kandidaat waarin aandacht besteed is aan de ervaring met de opdracht. Deze notitie maakt deel uit van het handelingsdeel.
Per leerling bestaat het handelingsdeel uit de verschillende vakspecifieke delen en uit een vakoverstijgend deel. Het vakoverstijgende deel per leerling bevat ten minste een opdracht in het kader van oriëntatie op leren en werken.

- een sectorwerkstuk voor de kandidaten van de gemengde en de theoretische leerweg
Bij het sectorwerkstuk gaat het om een vakoverstijgende thematiek die past binnen de sector. De kandidaat dient aan het sectorwerkstuk ten minste 20 uur te besteden.
Bij het sectorwerkstuk wordt zowel het proces als het product beoordeeld. De beoordeling vindt plaats door minimaal twee docenten aan de hand van criteria die vooraf aan de kandidaat bekend zijn gemaakt. Het sectorwerkstuk moet met een voldoende resultaat worden afgesloten en wordt apart op de cijferlijst vermeld.
In plaats van de waardering voldoende kan ook de waardering goed worden toegekend. Het sectorwerkstuk weegt niet mee in het cijfer voor het schoolexamen van afzonderlijke vakken.
In het kader van het sectorwerkstuk verzamelt de kandidaat schriftelijke documentatie. Deze informatie of het sectorwerkstuk is het uitgangspunt voor de opdracht 'gedocumenteerd schrijven' in het centraal examen Nederlands.

De toetsen en opdrachten die deel uitmaken van het schoolexamen, dienen aantoonbaar representatief te zijn voor de desbetreffende eindtermen uit het examenprogramma. De vakspecifieke vaardigheden dienen een substantieel onderdeel te zijn van de toetsing in het schoolexamen. De basisvaardigheden zoals genoemd in de exameneenheden K/2 van de algemene vakken, dienen gespreid over de vakken in het schoolexamen te worden opgenomen.

Het schoolexamen heeft de vorm van een examendossier.

Het examendossier bevat:

- een overzicht van de afgelegde toetsen en uitgevoerde opdrachten
- een overzicht van de behaalde resultaten en vorderingen
- informatie over het handelingsdeel

Het examendossier kan gespreid over het derde en vierde leerjaar worden opgebouwd. Voor de theoretische en de gemengde leerweg begint de opbouw van het dossier in ieder geval in het derde leerjaar omdat het dossier ook de afsluiting van de verplichte extra vakken van het derde leerjaar omvat waarin geen eindexamen wordt afgelegd. Ook wanneer vakken die alleen een schoolexamen kennen - de vakken maatschappijleer, lichamelijke opvoeding en de kunstvakken uit het gemeenschappelijk deel - in het derde leerjaar worden afgesloten, begint de opbouw van het dossier in het derde leerjaar.

Informatie- en communicatietechnologie (ICT)

ICT maakt onderdeel uit van de beroepsgerichte programma's. ICT is ook onderdeel van de exameneenheid Basisvaardigheden van de algemene vakken. Als zodanig maakt ICT verplicht onderdeel uit van het schoolexamen. Indien bij het centraal examen gebruik gemaakt wordt van ICT-toepassingen maakt de CEVO dit drie jaar voor de afname van het examen bekend.

Het eindcijfer

Het eindcijfer voor het examen komt als volgt tot stand:

Per vak of programma wordt het cijfer voor het schoolexamen gecombineerd met het cijfer voor het centraal examen. Voor de basisberoepsgerichte leerweg geldt dat het cijfer voor het schoolexamen voor 2/3 en het cijfer voor het centraal examen voor 1/3 het eindcijfer bepaalt.

Voor de overige leerwegen bepalen het cijfer voor het schoolexamen en het cijfer voor het centraal examen elk de helft

Het cijfer voor het schoolexamen is samengesteld uit de cijfers en beoordelingen voor de toetsen en praktische opdrachten, zodanig dat er aantoonbaar sprake is van een evenwichtige bijdrage van de verschillende onderdelen.

In het Programma van Toetsing en Afsluiting legt de school de wegging van de verschillende onderdelen van het examendossier vast.

2.3 VAKSPECIFIEKE EXAMENBESCHRIJVING

2.3.1 HET CENTRAAL EXAMEN

Het centraal schriftelijk examen

De examinering van het kerndeel

Het centraal schriftelijk examen heeft betrekking op de exameneenheden

DA/K/3 Leervaardigheden in het vak dans

DA/K/7 Beschouwen

DA/K/8 Dans en maatschappij

DA/K/9 Dans en andere kunsten

De examinering van het verrijksdeel

Het centraal schriftelijk examen heeft ook betrekking op de exameneenheid

DA/V/3 Vaardigheden in samenhang

2.3.2 HET SCHOOLEXAMEN

De examinering van het kerndeel

Het schoolexamen heeft ten minste betrekking op de exameneenheden

DA/K/1 Oriëntatie op leren en werken

DA/K/3 Leervaardigheden in het vak dans

DA/K/4 Dansen

DA/K/5 Vormgeven

DA/K/6 Presenteren

DA/K/8 Dans en maatschappij

DA/K/9 Dans en andere kunsten

Het schoolexamen voor het vak dans levert een bijdrage aan de examinering van

DA/K/2 Basisvaardigheden

De examinering van het verrijksdeel

Het schoolexamen heeft ten minste ook betrekking op de exameneenheden

DA/V/1 Eindopdracht

DA/V/3 Vaardigheden in samenhang

Het sectorwerkstuk

Voor de kandidaten van de gemengde en de theoretische leerweg kan het sectorwerkstuk mede vanuit het vak dans worden ingevuld. Door het sectorwerkstuk vindt toetsing plaats van de exameneenheid

DA/V/2 Verwerven, verwerken en verstrekken van informatie

3. De eindtermen van het kerndeel

DA/K/1 ORIËNTATIE OP LEREN EN WERKEN

De kandidaat kan zich oriënteren op de eigen loopbaan.

De kandidaat kan

- 1 zich bewust worden van de eigen achtergrond, interesses, motivatie, sterke en zwakke punten door terug te kijken op eigen ervaringen en deze schriftelijk, mondeling en/of beeldend weer te geven
- 2 de eigen mogelijkheden en interesses in dans verwoorden in het licht van vervolgstudie, beroepen en maatschappelijk functioneren
- 3 de rol en het belang van dans aangeven voor een zinvolle invulling van de vrije tijd
- 4 de rol en het belang van kennis en vaardigheden op het terrein van dans aangeven in verschillende arbeidsgebieden en werksoorten
- 5 de eigen interesse en affiniteit verwoorden met bepaalde arbeidsgebieden, werksoorten, functies en opleidingen
- 6 onderzoeksvaardigheden, keuzevaardigheden, reflectievaardigheden en sociaal-communicatieve vaardigheden inzetten ten behoeve van het eigen keuzeprocess
- 7 eigen waarden en normen verwoorden ten aanzien van betaalde en onbetaalde arbeid en zorgtaken
- 8 de betekenis verwoorden van een mogelijke arbeidsrol voor zichzelf en anderen

DA/K/2 BASISVAARDIGHEDEN

De kandidaat beheerst een aantal basisvaardigheden

De kandidaat kan

- 1 zelfstandig leren en werken
  - een aanpak kiezen voor het uitvoeren van een opdracht
  - een planning maken
  - het eigen werk organiseren en op methodische wijze uitvoeren
  - de voortgang van het eigen werk bewaken
  - een eenvoudige product- en procesevaluatie maken
- 2 werken met informatie- en communicatietechnologie
  - teksten maken en bewerken
  - gegevens opslaan
  - berekeningen uitvoeren
  - zoeksystemen gebruiken
  - communiceren via e-mail
- 3 verantwoord omgaan met apparatuur en instrumenten
  - gereedschap, apparatuur en instrumenten goed gebruiken
    - . gereed maken/aansluiten
    - . bedienen
    - . opruimen
  - veiligheid in acht nemen
  - belasting van het milieu in acht nemen
  - ergonomie in acht nemen
- 4 de Nederlandse taal functioneel gebruiken

- teksten begrijpend lezen en beluisteren
  - eenvoudige schriftelijke teksten produceren in correct Nederlands
  - in gesprekken passende verbale en non-verbale middelen kiezen
  - zich in uiteenlopende taalsituaties gepast presenteren
- 5 vaardig omgaan met verbale en cijfermatige informatie
- bronnen gebruiken
    - . vraaggesprekken
    - . boeken en ander schriftelijk materiaal
    - . audiovisuele bronnen
    - . geautomatiseerde gegevensbestanden
  - informatie op waarde schatten, kiezen en ordenen
  - informatie bewerken
    - . samenvatten
    - . tabel opstellen
    - . grafiek tekenen
- 6 in het leer- en werkproces adequaat omgaan met zichzelf en anderen
- sociale conventies in acht nemen
  - overleggen en onderhandelen met anderen
  - taken verdelen
  - zich aan afspraken houden
  - rekening houden met anderen
  - kritiek geven en incasseren
  - een eigen standpunt innemen en verdedigen
  - samen met anderen werk uitvoeren en presenteren.

DA/K/3 LEERVAARDIGHEDEN IN HET VAK DANS

De kandidaat beheerst een aantal strategische vaardigheden die bijdragen tot de ontwikkeling van het eigen leervermogen.

De kandidaat kan

- 1 vakbegrippen hanteren bij het beschouwen van dans
- 2 op een systematische wijze een dansontwerp maken
  - exploreren
  - improviseren
  - structureren
- 3 functioneel en verantwoord gebruik maken van de materiële
  - vormgevingsmiddelen
  - decor
  - geluid
  - grime
  - licht
  - rekwisieten
- 4 ruimte, tijd en kracht aan den lijve ervaren
- 5 de eigen expressieve mogelijkheden van het lichaam gebruiken.

DA/K/4 DANSEN

De kandidaat kan

- 1 gevoelens, ervaringen, ideeën, situaties en gebeurtenissen in dans vertalen
De kandidaat kan een dansidee omzetten in dans. Dansideeën kunnen voortkomen uit alles wat zichtbaar, hoorbaar, voelbaar of denkbaar is. De vertaling van zo'n idee in dans zal altijd een persoonlijke lading hebben.
- 2 bewegingsideeën in dans vertalen met gebruikmaking van de danselementen ruimte, tijd en kracht en dansante bewegingen onderscheiden, benoemen en analyseren met gebruikmaking van de danselementen ruimte, tijd, kracht en lichaam

Onder bewegingsideeën wordt verstaan dagelijkse handelingen, gebaren, functionele bewegingen. Ruimte, tijd, kracht zijn de danselementen. Iedere dansbeweging kent aspecten van ruimte, tijd en kracht. Deze zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden

- ruimte
    - . richtingen (voor, zij, achter, diagonaal)
    - . vlakken
    - . lagen
    - . vorm van het lichaam (bijvoorbeeld rond, hoekig, open, groot, klein)
    - . vormverandering
    - . patronen
  - tijd
    - . tempo (snel, langzaam)
    - . duur (kort, lang)
    - . maat/ritme (bijvoorbeeld regelmatig, onregelmatig)
    - . frasering (danszinnen, begin, verloop, eind)
    - . versnellen/vertragen, stops, herhaling, cadans
  - kracht
    - . actief gewicht (krachtig – gewicht inzetten, licht – zwaartekracht – ontkennend), passief gewicht
    - . zwaar
- 3 in dans optimaal gebruik maken van zijn/haar eigen fysieke, creatieve en expressieve vaardigheden
  - 4 in dans lichaamsbesef en vormbewustzijn toepassen.
Onder lichaamsbesef wordt verstaan: gebruik van eigen lichamelijke mogelijkheden en de toepassing ervan, de coördinatie, welke lichaamsdelen bewegen, hoe bewegen ze ten opzichte van elkaar, hoe verloopt een beweging, hoe is het gebruik van adem, het herkennen van de juiste opbouw van het lichaam in opgerichte houding, het zwaartepunt van het lichaam/lichaamscentrum, de plaats van de lichaamsdelen ten opzichte van elkaar.
Onder vormbewustzijn wordt verstaan: het herkennen en toepassen van de vorm van het lichaam als totaal, bijvoorbeeld gehoekt, open, gesloten.
  - 5 een fysiek, muzikaal, dramatisch en beeldend thema in dans vertalen
de essentie van een thema in dans uitdrukken
    - fysiek thema
      - . voortbewegen
      - . gesticuleren
      - . gewicht verplaatsen
      - . springen
      - . stilte in beweging
      - . draaien

- muzikaal thema
    - . maatsoort
    - . ritme
    - . klankkleur
    - . melodie
    - . sfeer
    - . dynamiek
  - dramatisch thema
    - . emotie
    - . sfeer
    - . stemming
    - . karakter
    - . verhaallijn
  - beeldend thema
    - . schilderijen
    - . foto's
    - . objecten
    - . materialen
- 6 in dans met anderen communiceren en samenwerken
- 7 kenmerken van dans uit de eigen (culturele) achtergrond toepassen in zelf ontworpen dans.

DA/K/5 VORMGEVEN

De kandidaat kan

- 1 exploreren en improviseren vanuit een gegeven bewegings- en/of thematisch gerichte opdracht en deze zowel individueel als in samenwerking met anderen uitvoeren
 Onder exploreren wordt verstaan: het onderzoeken of doorzoeken van een dansidee of dansmotief.
 Onder improviseren wordt verstaan: het onvoorbereid componeren, het variëren rond een dansidee of dansmotief.
- 2 door middel van improviseren, exploreren en structureren alleen of samen met anderen een korte dans ontwerpen en uitvoeren waarin
  - een inhoudelijke ontwikkelingslijn zichtbaar wordt
  - gevarieerd gebruik gemaakt wordt van de danselementen waarbij één danselement accent krijgt
  - gebruik gemaakt wordt van structuur
 Onder structuur wordt verstaan: herhaling, omkering, opeenstapeling, leiden, volgen, spiegelen, echo, solo, duet en groep.
  - gebruik gemaakt wordt van theatrale middelen
 Onder theatrale middelen wordt verstaan: attributen, kostuums, decor, belichting, dansmateriaal.

DA/K/6 PRESENTEREN

De kandidaat kan

- 1 alleen of samen met anderen een zelfgemaakte en/of bestaande dans presenteren aan de eigen klas/groep, waarbij
  - de betekenis en zeggingskracht duidelijk naar voren komt
  - rekening gehouden wordt met de aanwezigheid van het publiek
  - rekening gehouden wordt met het ruimtegebruik van de danser(s).

DA/K/7 BESCHOUWEN

De kandidaat kan

- 1 de verschillende danssoorten onderkennen hiervan enkele kenmerken noemen en deze omschrijven
De danssoorten zijn
  - dansexpressie
  - folklore
  - jazzdans
  - klassieke dans en moderne dans
- 2 van een danspresentatie of -voorstelling in het theater of op tv ten minste twee van de volgende onderdelen benoemen en beargumenteren
  - rol en interactie van dansers
  - dansinhoud/betekenis
  - theatrale middelen
  - gebruik van de ruimte
  - gebruik/keuze van de muziek.

DA/K/8 DANS EN MAATSCHAPPIJ

De kandidaat kan

- 1 onderkennen dat dans het product is van een bepaalde cultuur/samenleving in een bepaalde tijd/omgeving/klimaat en hier enkele voorbeelden van noemen
- 2 met behulp van een vragenlijst schriftelijk verslag doen van
  - zijn/haar bezoek aan een dansfestival of kunstevenement waar dans een expliciet onderdeel vormt, in eigen stad of regio
  - het dansaanbod buiten de school, zoals danscursussen in buurthuizen, centra voor kunstzinnige vorming, dansscholen, in eigen stad of regio
- 3 diverse functies van dans in de maatschappij noemen
Te denken valt aan dans en arbeid, dans als ontspanning, dans als vrijetijdsbesteding, dans als decoratie, dans in reclame.

DA/K/9 DANS EN ANDERE KUNSTEN

De kandidaat kan

- 1 minstens drie andere kunstdisciplines dan dans in zijn/haar directe omgeving noemen en de functies ervan
- 2 bij een dansprogramma op tv aangeven welke kunstdisciplines toegepast zijn en de functies ervan toelichten
In het bekeken tv-programma moeten minstens drie kunstdisciplines zijn toegepast
- 3 van een bezochte dansvoorstelling -indien van toepassing- aangeven welke andere kunsten dan dans zijn toegepast en de functie hiervan noemen.
Het betreft vormen waarin de verschillende disciplines samenkomen
  - musical
  - ballet
  - theatershow
  - westerse en niet-westerse theaterdansen
  - cabaret
  - opera
- 4 zich praktisch en theoretisch voorbereiden op zijn/haar bezoek aan een voorstelling waarin meer kunstdisciplines aan de orde komen en schriftelijk verslag doen van de functies van de diverse kunstdisciplines in de voorstelling.

4. De eindtermen van het verrijksdeel

DA/V/1 EINDOPDRACHT

De kandidaat kan

- 1 alleen of samen met anderen een zelf gemaakte en een bestaande dans presenteren aan een ander publiek dan de eigen klas, waarbij
  - de betekenis/dansinhoud duidelijk naar voren komt
  - de zeggingskracht van de dansen duidelijk naar voren komt
  - gevarieerd gebruik wordt gemaakt van de danselementen
  - rekening gehouden wordt met de aanwezigheid en plaats van het publiek
  - gebruik wordt gemaakt van theatrale middelen.

DA/V/2 VERWERVEN, VERWERKEN EN VERSTREKKEN VAN INFORMATIE

De kandidaat kan zelfstandig informatie verwerven, verwerken en verstrekken in het kader van het sectorwerkstuk.

In dat verband kan de kandidaat

- 1 In de voorbereidingsfase
  - onderwerp, doel en publiek van het sectorwerkstuk bepalen
  - relevante vragen formuleren, die hij/zij met het sectorwerkstuk wil beantwoorden.
- 2 In de uitvoeringsfase
  - informatie verwerven uit schriftelijke, mondelinge en audiovisuele bronnen, mede met behulp van informatie- en communicatietechnologie
  - uit deze informatiebronnen relevante inhoudselementen kiezen en deze passend ordenen en verwoorden
  - strategieën hanteren, die op het bereiken van de benodigde lees-, schrijf- en luister-/kijkdoelen zijn afgestemd.
- 3 In de afsluitingsfase
  - de bewerkte informatie presenteren op een doel- en publiekgerichte wijze.
- 4 In de evaluatiefase
  - reflecteren op het proces van het werken aan het sectorwerkstuk en het product: het sectorwerkstuk
  - het belang aangeven van het gemaakte sectorwerkstuk voor vervolgstudie, toekomstige beroepspraktijk of algemene vorming.

DA/V/3 VAARDIGHEDEN IN SAMENHANG

De kandidaat kan de vaardigheden uit de eindtermen van het kerndeel in samenhang toepassen.

Bijlage III

Kerdoelen dans voor de basisvorming

ALGEMENE DOELSTELLING

Het onderwijs in dans is erop gericht dat de leerlingen:

- in dans vormgeven aan gevoelens, ervaringen, ideeën, situaties en gebeurtenissen;
- bewust en gevarieerd gebruik maken van de danselementen ruimte, tijd en kracht bij het vertalen van ideeën in dans;
- dansen van anderen kunnen herkennen, interpreteren en waarderen;
- factoren (betekenis, interactie, middelen en dergelijke) onderscheiden die een rol spelen bij de vormgeving van dans;
- inzicht verwerven in de rol van dans in hun persoonlijk leven en dat van anderen;
- inzicht verwerven in functies en betekenissen van dans in de maatschappij;
- vaardigheden en kennis op het terrein van dans verwerven met het oog op beslissingen over vervolgopleidingen, de latere beroepsuitoefening en het maatschappelijk functioneren, met inbegrip van vrijetijdsbesteding.

Bijdrage aan de algemene onderwijsdoelen

Het vak dans is in de eerste plaats gericht op het leren vorm geven aan gevoelens en ervaringen door middel van het bewust en doelgericht gebruik maken van de eigen dansmogelijkheden. Daarnaast gaat het erom in dans te leren communiceren en dans van anderen te leren herkennen, interpreteren en waarderen.

Het vak draagt in ieder geval bij aan het realiseren van de volgende onderdelen van de algemene onderwijsdoelen:

- het overleggen, keuzen maken en leren samenwerken in groepsverband en daarbij rekening houden met elkaars normen en waarden en gezamenlijk verantwoordelijkheid dragen;
- het leren onderkennen van en omgaan met overeenkomsten en verschillen tussen seksen en verschillen in culturele achtergronden;
- het ontwikkelen van inzicht in de verworvenheden van kunst en cultuur;
- het leren voldoen aan eisen van milieu, hygiëne, gezondheid en ergonomie;
- het doelmatig en veilig omgaan met materialen, gereedschappen en apparatuur;
- het verwerken van persoonlijke ervaringen en opdrachten van anderen in beeld, klank en beweging;
- het leren reflecteren op eigen ervaringen en mogelijkheden;
- het reflecteren op mogelijkheden van vrijetijdsbesteding. Daarnaast draagt het vak bij aan de andere (onderdelen van de) algemene onderwijsdoelen:
- het leren communiceren;
- het leren reflecteren op het leerproces;
- het leren reflecteren op de toekomst;
- het gebruiken van informatie- en communicatietechnologie om dans te registreren en te analyseren.

KERNDOELEN

Domein A: Dansen

- 1 De leerlingen kunnen gevoelens, ervaringen, ideeën, situaties en gebeurtenissen in dans weergeven.

- 2 De leerlingen kunnen ideeën in dans vertalen met gebruikmaking van de danselementen ruimte, tijd en kracht.
Onder bewegingsideeën wordt verstaan: dagelijkse handelingen, gebaren en acties.
- 3 De leerlingen kunnen in dans met elkaar communiceren en samenwerken.
- 4 De leerlingen kunnen in dans optimaal gebruik maken van de eigen fysieke en creatieve mogelijkheden.

Domein B: Vormgeven

- 5 De leerlingen kunnen door middel van exploreren, improviseren en structureren dansfrasen ontwerpen.
Daarbij wordt gevarieerd gebruik gemaakt van danselementen en wordt een inhoudelijke ontwikkelingslijn zichtbaar gemaakt.
- 6 De leerlingen kunnen bij het vormgeven van dans gebruik maken van attributen en vormgevingsmiddelen, die ontleend zijn aan muziek, beeldende vormgeving en drama.

Domein C: Presenteren

- 7 De leerlingen kunnen zelf ontworpen en bestaande dansen uit verschillende culturen alleen en samen met anderen uitvoeren.
- 8 De leerlingen kunnen een zelf of gezamenlijk ontworpen dans en een bestaande dans met adequate zeggingskracht presenteren aan anderen.
Zij gebruiken daarbij de vaardigheden uit de domeinen Dansen en Vormgeven.

Domein D: Beschouwen

- 9 De leerlingen kunnen ingaan op elkaars ideeën en opvattingen over dans en reflecteren op hun eigen dans en dansproducten.
- 10 De leerlingen kunnen voorbeelden geven van de betekenis en beleving van dans in verschillende culturen en in verschillende tijden.
- 11 De leerlingen kennen de betekenis van veel voorkomende danstermen en kunnen kenmerken van de belangrijkste danssoorten noemen.
- 12 De leerlingen kunnen dans analyseren op het gebruik van het lichaam en de danselementen ruimte, tijd en kracht.
Zij kunnen van deze elementen de verschillende aspecten apart benoemen als snel, traag, groot, gespannen. Bij de analyse van het gebruik van het lichaam gaat het om: lichaamsdelen geïsoleerd, aanzetpunten, het lichaam als totaal, symmetrie, asymmetrie.
- 13 De leerlingen kunnen dansproducten duiden en analyseren naar aanleiding van een schoolvoorstelling, theaterbezoek of video-voorstelling.
- 14 De leerlingen hebben, mede naar aanleiding van praktische voorbereidende activiteiten, ten minste één voorstelling bezocht op het gebied van dans en daar aan de hand van tevoren opgegeven aandachtspunten verslag van gedaan.

Bijlage IV

SECTORWERKSTUK

(Bron: Citogroep)

Wat is het sectorwerkstuk?

Het sectorwerkstuk geldt alleen voor leerlingen van de gemengde en de theoretische leerweg en heeft betrekking op een thema uit de sector waarin de leerling het onderwijs volgt. Bij het sectorwerkstuk gaat het om een vakoverstijgende thematiek die past binnen de sector. Het sectorwerkstuk toetst kennis, inzicht en vaardigheden en vormt als het ware het sluitstuk van de vaardigheidstraining die vanaf de basisvorming vorm krijgt. De kandidaat dient aan het sectorwerkstuk ten minste 20 uur te besteden.

Relatie met centraal examen Nederlands

In het kader van het sectorwerkstuk verzamelt de kandidaat schriftelijke documentatie. Deze informatie of het sectorwerkstuk zelf is het uitgangspunt voor de opdracht 'gedocumenteerd schrijven' in het centraal examen Nederlands (zie ook paragraaf 2.2. van het examenprogramma).

Presentatie

U kunt de leerlingen laten kiezen in welke vorm ze het sectorwerkstuk willen presenteren. Er is een grote verscheidenheid aan mogelijkheden, zoals: een schriftelijk verslag, presentatie, maquette, posterpresentatie.

Beoordeling

Bij het sectorwerkstuk wordt zowel het proces als het product beoordeeld. De beoordeling vindt plaats door minimaal twee docenten aan de hand van criteria die vooraf aan de kandidaat bekend zijn gemaakt.

Geen cijfer, aparte vermelding op de cijferlijst

Het sectorwerkstuk moet met een voldoende resultaat worden afgesloten en wordt apart op de cijferlijst vermeld. In plaats van de waardering voldoende kan ook de waardering goed worden toegekend. Het sectorwerkstuk weegt niet mee in het cijfer voor het schoolexamen van afzonderlijke vakken.

PLANNING VAN HET SECTORWERKSTUK

Planning in het leerjaar

Als schoolteam kunt u naar eigen inzicht de tijd voor het maken van het sectorwerkstuk reserveren in de planning voor de derde en vierde klas. Het is aan te raden de leerlingen al vrij vroeg te laten starten met het sectorwerkstuk, bijvoorbeeld in de periode van september tot kerstmis in het vierde leerjaar. Indien een sectorwerkstuk niet voldoende of goed is uitgevoerd, heeft de leerling dan in januari en februari nog tijd om aanvullende werkzaamheden te verrichten.

Deze planning betekent dat vóór september, dus voor of direct na de zomervakantie moet worden bepaald welke vormen voor het sectorwerkstuk zijn toegestaan, welke materialen, gereedschappen, (computer)lokalen nodig zijn en hoe de begeleiding gaat plaatsvinden.

Tijd reserveren in het rooster

Aangeraden wordt om in de periode die waarin u het sectorwerkstuk laat uitvoeren gezamenlijke momenten vrij te roosteren waarin leerlingen hieraan werken. Voorbeelden:

- één of twee lessen per week gedurende vijf tot tien weken;
- vier tot vijf dagdelen van vier uur;
- twee à drie volledige, roostervrije dagen.

Organisatie van het sectorwerkstuk

Ter voorbereiding op de invoering van het sectorwerkstuk staan hieronder enkele aandachtspunten voor bespreking in uw schoolteam.

Voorbereiding

Voor een succesvolle invoering van het sectorwerkstuk is een gerichte voorbereiding van de leerlingen door middel van vaardighedentraining noodzakelijk. Hoe kan uw school de 'leerlijn vaardighedenonderwijs' vanuit de basisvorming doortrekken naar de leerwegen?

Planning

De leerlingen mogen 20 uur aan het sectorwerkstuk besteden. Hoe houdt u daar rekening mee in de jaarplanning? Is het efficiënter om roostervrije momenten te creëren of om de uren bij diverse vakken onder te brengen?

Inhoud

Het gaat bij het sectorwerkstuk om een vakoverstijgende thematiek die past binnen de sector. Het sectorwerkstuk is als het ware een proeve van bekwaamheid, waarin de samenhang tussen kennis, inzicht en vaardigheden duidelijk zichtbaar is. Dit zijn uitgangspunten bij het bepalen van de gewenste inhoud van het sectorwerkstuk.

Begeleiding en beoordeling

De begeleiding van het werken aan het sectorwerkstuk is mogelijk door een team van wisselende docenten. Omdat de vakinhoud niet centraal staat kan in principe iedere docent als begeleider optreden. Bij specifieke vakinhoudelijke onderdelen kan een vakdocent worden ingeschakeld.

Bij het organiseren van de begeleiding moeten onder meer de volgende vragen worden beantwoord:

- Voert iedereen de begeleiding op dezelfde wijze uit?
- Hoe worden de uitgangspunten voor de begeleiding vastgelegd?
- Hoe regelt u de voorwaarden voor samenwerking tussen leerlingen?
- Het sectorwerkstuk wordt afgesloten met 'voldoende' of 'goed'. Op welke aspecten wordt gelet bij het beoordelen van het proces en op welke voor het beoordelen van het product?

Faciliteiten voor leerlingen

Opdat leerlingen zelfstandig kunnen werken aan hun sectorwerkstukken hebben zij hiervoor een werkplek nodig, bijvoorbeeld speciale lokalen of andere stilteplekken in de school. De leerlingen zullen voor het verzamelen van materialen bijvoorbeeld een bibliotheek bezoeken of interviews afnemen. Kan de school toestaan dat de leerlingen de school daarvoor verlaten? Leerlingen hebben een computer nodig om teksten te maken of gegevens te zoeken op internet. Staan er voldoende computers op de juiste plek en hoe realiseert u het gebruik van internet?

Financiële ruimte

Aanbevolen wordt om in de begroting van de school ruimte vrij te maken voor de organisatie en uitvoering van het sectorwerkstuk. In verband met de benodigde tijd voor begeleiding van leerlingen wordt aangeraden een regeling te treffen voor de facilitering van docenten in de normjaartaak.

Geplaatst op 3 mei 2001

Presentatievormen met beoordelingscriteria sectorwerkstuk

In de netwerkscholen zijn de volgende presentatievormen voor het sectorwerkstuk toegestaan dan wel uitgevoerd:

- collage + mondelinge toelichting
- diapresentatie
- essay of artikel
- fotocollage
- fotopresentatie
- fotoverslag
- geschreven verslag
- hoorspel
- maquette
- mondelinge voordracht
- posterpresentatie
- powerpoint presentatie
- proefopstelling + mondelinge toelichting
- reeks stellingen
- scriptie
- spreekbeurt
- toneelstuk
- tentoonstelling
- videopresentatie
- website

Tip: Kijk op www.cito.nl voor meer informatie over het sectorwerkstuk en voorbeelden van de netwerkscholen

Handleiding voor begeleiders en beoordelaars bij 'Mijn Sectorwerkstuk'

Bron: Citogroep

Arnhem, juli 2001

Inhoudsopgave

- 1 Informatie over VMBO
  - a. Algemeen
  - b. Vakoverstijgende vaardigheden
  - c. Begeleid leren

- 2 Informatie over het sectorwerkstuk VMBO
  - d. Algemeen
  - e. Wat houdt het sectorwerkstuk in?
    - a. Voorbereidende activiteiten op school
    - g. Voorbereiding van docenten en leerlingen
    - h. Internetsites

- 3 Fasering
  - i. Voorbereidingsfase
  - j. Uitvoeringsfase
  - k. Afsluitingsfase
  - l. Evaluatiefase

Een praktijkvoorbeeld

1 INFORMATIE OVER VMBO

VMBO – Voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs

a. Algemeen

Kenmerkend voor het vmbo is de invoering van sectoren en leerwegen. Het vmbo kent vier sectoren, waarbinnen de beroepsrichtingen een zekere samenhang hebben:

- techniek;
- zorg en welzijn;
- economie;
- landbouw.

Leerlingen zullen breder worden opgeleid. Uit de examenprogramma's blijkt dat naast kennis en inzicht ook vaardigheden centraal staan en er komt meer samenhang tussen de algemene vakken en de beroepsgerichte programma's.

Om dit vmbo vorm te geven zal er in de onderwijspraktijk o.a. meer aandacht dan voorheen worden besteed aan:

- vaardigheidsgericht leren;
- begeleid leren.

b. Vakoverstijgende vaardigheden

De docenten zullen zich ook bezig gaan houden met de vraag hoe zij vakoverstijgende vaardigheden bij de leerlingen kunnen ontwikkelen, zoals

- leren werken aan vakoverstijgende thema's;
- leren uitvoeren;
- leren leren;
- leren communiceren;
- leren reflecteren op het eigen leer- en werkproces;
- leren reflecteren op de toekomst.

c. Begeleid leren

Het begeleid leren krijgt onder meer vorm door leerlingen opdrachten te geven voor het maken van opdrachten, waarbij zelfstandig gewerkt moet worden. De docent heeft daarbij een meer begeleidende dan een docerende rol.

Deze doelstellingen worden o.a. gerealiseerd middels een sectorwerkstuk voor de kandidaten van de gemengde en de theoretische leerweg.

2 INFORMATIE OVER HET SECTORWERKSTUK

a. Algemeen

De leerlingen van de gemengde en theoretische leerweg van de vierde klas te beginnen in leerjaar 2002-2003 moeten een sectorwerkstuk maken. Het werkstuk is onderdeel van het schoolexamen en kan alleen met 'voldoende' of 'goed' worden afgesloten. Het sectorwerkstuk vormt het basismateriaal voor de centrale schrijfpdracht Nederlands, gedocumenteerd schrijven. Bij het maken van de centrale schrijfpdracht dienen de kandidaten informatie m.b.t. het sectorwerkstuk bij de hand te hebben. Het format 'Mijn Sectorwerkstuk' zorgt er

enerzijds voor dat het proces van het maken het sectorwerkstuk gestructureerd wordt, anderzijds dat de kandidaat een document opstelt, dat alle voor de schrijfpdracht Nederlands benodigde informatie bevat. Gefaseerd wordt de kandidaat begeleid. Stop/go momenten dwingen tot reflectie met de begeleider. Zo is de begeleider in staat het proces te beoordelen, te ondersteunen en zo nodig te corrigeren.

Aanvullende informatie over de uitvoering van het sectorwerkstuk is te vinden op internetsite www.vmbo-examengids.nl > toetsing en examinering > algemene informatie > het schoolexamen > het sectorwerkstuk.

b. Wat houdt het Sectorwerkstuk in?

In de examenprogramma's vmbo is in de algemene examenbeschrijving (zie § 2.2.) over het sectorwerkstuk het volgende opgenomen.

- Bij het sectorwerkstuk gaat het om een vakoverstijgende thematiek die past binnen de sector. De kandidaat dient aan het sectorwerkstuk ten minste 20 uur te besteden.
- Bij het sectorwerkstuk wordt zowel het proces als het product beoordeeld. De beoordeling vindt plaats door minimaal twee docenten aan de hand van criteria die vooraf aan de kandidaat bekend zijn gemaakt. Het sectorwerkstuk moet met een voldoende resultaat worden afgesloten en wordt apart op de cijferlijst vermeld.
- In plaats van de waardering voldoende kan ook de waardering goed worden toegekend. Het sectorwerkstuk weegt niet mee in het cijfer voor het schoolexamen van afzonderlijke vakken.
- In het kader van het sectorwerkstuk verzamelt de kandidaat schriftelijke documentatie. Deze informatie of het sectorwerkstuk is het uitgangspunt voor de opdracht 'gedocumenteerd schrijven' in het centraal examen Nederlands.

c. Voorbereidende activiteiten op school

Het sectorwerkstuk vraagt van de leerlingen een tijdsinvestering van 20 uur en voor de docenten heldere afspraken over de begeleiding en de tweede correctie. De scholen kunnen naar eigen inzicht de ruimte voor het sectorwerkstuk inplannen in de jaarplanning, bijvoorbeeld door speciale seriesuren te reserveren en een regeling treffen voor de facilitering van docenten, bijvoorbeeld door ruimte daarvoor te geven in de normjaartaak.

Voor de uitvoering in de vierde klas, is het van belang rekening te houden met de voorbereidingen op het CE schrijfvaardigheid bij Nederlands. Als zodanig adviseert de Citogroep het sectorwerkstuk in de periode september tot en met januari in te roosteren. Eventuele aanvullende opdrachten - ter verkrijging van een voldoende - kunnen dan tussen januari en het CE nog worden uitgevoerd,

Het sectorwerkstuk is als het ware het sluitstuk van de vaardigheidstraining, die al vanaf de basisvorming is ingezet. Veel scholen zullen om die reden ervoor kiezen een leerlijn in vaardigheidstraining te ontwerpen van klas 1 tot en met klas 4.

De school is binnen de randvoorwaarden van het examenprogramma vrij in de wijze waarop het sectorwerkstuk vorm krijgt. Er is bijvoorbeeld een grote verscheidenheid aan presentatievormen mogelijk. Voor de leerlingen zijn heldere afspraken nodig over de werkplek die op school ingeruimd is; het ja/nee buitenshuis werken; het gebruik van internet en het samenwerken met andere leerlingen.

d. Voorbereiding van docenten en leerlingen

De invoering van het sectorwerkstuk vraagt concrete informatie voor docenten en leerlingen op de punten:

- planning en inroostering;
- aard van de opdracht: vakoverstijgend;
- sectorgerichtheid: oriëntatie op opleiding en beroep
- mogelijke variatie in eindproducten/sectorwerkstukken: video, dia's, posters, discussieforum, cabaret;
- mogelijkheden voor samenwerking tussen leerlingen;
- wijze van begeleiding: werken met stappenplan;
- beoordelingscriteria voor proces en product;
- procedure voor beoordeling: voldoende of goed; implicaties voor tussentijdse beoordeling,
- bijsturing en eventuele aanvullende opdrachten; twee beoordelaars;
- opname in PTA en opname resultaat in examendossier;
- voorbereiding op het CE schrijfvaardigheid Nederlands.

Het is praktisch om een handleiding te maken, met daarin een overzicht van alle wenselijke onderdelen van het sectorwerkstuk:

een docentenhandleiding met daarin informatie over het doel van het sectorwerkstuk en de aanpak voor het maken van afspraken met de leerlingen;

een leerlingenhandleiding met daarin de planning, de taken, en de beoordeling.

e. Internetsites

De gezamenlijke Internetsite van SLO en Citogroep: www.vmbo-examengids.nl levert uitgebreide informatie over de ontwikkelingen in het vmbo: de examenprogramma's, de inrichting van het onderwijs, de schoolorganisatie en de toetsing in schoolexamens en centrale examens. Daarnaast treft u voorbeelden aan van de knelpunten en de oplossingen die de netwerkscholen en pilotscholen hebben gekozen bij het invoeren van het vmbo. De site bevat de volgende informatie over het sectorwerkstuk:

- Wat is het sectorwerkstuk?
- Planning van het sectorwerkstuk;
- Organisatie van het sectorwerkstuk;
- Checklist organisatie;
- Voorbereiding van leerlingen op het sectorwerkstuk;
- Onderwerpen voor het sectorwerkstuk;
- Presentatievormen voor het sectorwerkstuk;
- Instructie en begeleiding van leerlingen;
- Voorbeelden van handleidingen en logboeken voor het sectorwerkstuk;
- De beoordeling van een sectorwerkstuk;
- Voorbeelden van sectorwerkstukken;
- Ervaringen van scholen;
- Ervaringen van leerlingen.

Andere interessante internetsites:

Ministerie OC&W: <http://www.minocw.nl> en <http://www.vmbo.nl>

Instituut voor Toetsontwikkeling, Citogroep: <http://www.citogroep.nl/> en <http://www.www.toetswijzer.nl/>

Instituut voor Leerplanontwikkeling: <http://www.slo.nl>

VMBO Projectorganisatie: <http://www.vmbo.nl/>

CPS: <http://www.cps.nl>

APS: <http://www.aps.nl>

KPC Groep: <http://www.KPC-groep.nl>

De Internetsite van de gezamenlijk onderwijsverzorging: <http://www.vmbo-loket.nl/>

3 FASERING

In de eindtermen van het verrijksdeel van de examenprogramma's staat o.a.:

De kandidaat kan zelfstandig informatie verwerven, verwerken en verstrekken in het kader van het sectorwerkstuk. De kandidaat kan:

In de voorbereidingsfase

- *onderwerp, doel en publiek van het sectorwerkstuk bepalen;*
- *relevante vragen formuleren, die hij/zij met het sectorwerkstuk wil beantwoorden.*

In de uitvoeringsfase

- *informatie verwerven uit schriftelijke, mondelinge en audiovisuele bronnen, mede met behulp van informatie- en communicatietechnologie;*
- *uit deze informatiebronnen relevante inhoudselementen kiezen en deze passend ordenen en verwoorden;*
- *strategieën hanteren, die op het bereiken van de benodigde lees-, schrijf- en luister-/kijkdoelen zijn afgestemd.*

In de afsluitingsfase

- *de bewerkte informatie presenteren op een doel- en publiekgerichte wijze.*

In de evaluatiefase

- *reflecteren op het proces van werken aan het sectorwerkstuk, en het eindproduct: het sectorwerkstuk;*
- *het belang aangeven van het gemaakte sectorwerkstuk voor vervolgstudie, toekomstige beroepspraktijk of algemene vorming.*

De voorbereidingsfase leidt tot een Plan van Aanpak. De kandidaat doet eerst verslag m.b.t. de volgende punten:

- Samenwerking;
- Onderwerpkeuze;
- Doelgroep;
- Hoofdvraag en deelvragen;
- Presentatie.

Steeds dient de kandidaat zich bewust te zijn van vragen als:

- Waar ben ik mee bezig?
  - Waarom doe ik dit op deze manier?
  - Wat is de te verwachten tijdsinvestering?
- Bij samenwerking is elke kandidaat afzonderlijk aanspreekbaar op het geheel.

In het Plan van Aanpak wordt aandacht besteed aan:

Wie gaat wat wanneer doen?

Waarom zo? Hoe te verantwoorden (ook naar elkaar).

In de uitvoeringsfase wordt het Plan van Aanpak uitgevoerd.

Bij samenwerking kan gekozen worden voor een agenda-notulen-structuur. Hierbij kan de rol van voorzitter en notulant rouleren.

De afsluitingsfase bestaat uit het voorbereiden en uitvoeren van de presentatie. Het sectorwerkstuk kan gepresenteerd worden in vele vormen bijvoorbeeld:

- een (traditioneel) werkstuk;
- een posterpresentatie;
- een PowerPoint-presentatie;
- een demonstratie-practicum;
- een toneelstuk met aansluitende discussie;
- een stand inrichten (bijvoorbeeld op de open dag);
- een voorlichting voor lagere klassen;
- een tentoonstelling in de hal van een verzorgingstehuis;
- een ....

In de evaluatiefase dient elke kandidaat afzonderlijk te reflecteren op zowel product als proces. Onder woorden kunnen brengen de antwoorden op vragen als:

- Wat vond je ervan?
- Wat heb je ervan geleerd?
- Wat heb je daar aan?

4 EEN PRAKTIJKVOORBEELD

Bij de start van het sectoronderzoek krijgen leerlingen van VMBO-4 voorlichting in aanwezigheid van de mentor en een lid van de werkgroep sectorwerkstuk. Zij krijgen dan een handleiding. Op deze bijeenkomst worden de volgende zaken toegelicht:

- plaats van het sectorwerkstuk in het schoolexamen;
- de handleiding;
- het samenstellen van tweetallen;
- het kiezen van een onderwerp;
- het invullen van 'Mijn Sectorwerkstuk';
- de (ongeveer) benodigde werktijd;
- de verwachtingen en beoordelingscriteria.

Naar aanleiding van de keuze van de kandidaten wijst de mentor de begeleiders aan. Alle begeleiders ontvangen een overzicht van de verdeling.

Tijdens de mentoruren wordt aandacht aan de aanpak van het sectorwerkstuk besteed: delen en uitwisselen van ervaringen.

Vervolgens is er een contactmoment met de vakdocent betreffende het onderwerp en de hoofdvraag. Dan worden afspraken m.b.t. de begeleiding gemaakt.

Taken van de begeleiders:

- beoordelen/corrigeren van het (groeps)proces;
- controle van de voortgang;
- geven van adviezen;
- geven van de eindbeoordeling (in overleg met de mentor).

Begeleiding/beoordeling

Bij de beoordeling van het sectoronderzoek wordt gekeken naar het proces en het product.

Beoordelingscriteria worden vooraf met de leerlingen besproken. Hieronder worden enkele criteria genoemd, met daarbij voor de mentor/ begeleidende docent enige aandachtspunten.

(mentor)	<p>Vindt de keuze van de partner op een verantwoorde manier plaats? Is er gezamenlijke belangstelling? Kunnen de leerlingen het verwoorden?</p> <p>Elke sector kent haar sectorspecifieke vakken.</p> <p>Techniek : wiskunde en natuur-/scheikunde; Zorg en Welzijn : biologie en wiskunde of maatschappijleer of aardrijkskunde of geschiedenis; Economie : economie en Frans of Duits of wiskunde; Landbouw : wiskunde en natuur-/scheikunde of biologie.</p>
(mentor)	<p>Past het onderwerp in de sector? Denk hierbij aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> - eventuele herkenbaarheid van vakken; - vervolgstudie (voor zover bekend); - actualiteit; - interesse.
(begeleider)	<p>Past de hoofdvraag bij één van de genoemde typen in de leerlingenhandleiding? Denk hierbij aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> - beschrijvende; - vergelijkende; - verklarende; - waardebepalende; - voorspellende; - probleemoplossende. <p>Denk bij de vraagstelling aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> - concreet; - duidelijk; - onderzoekbaar; - diepgang; - originaliteit. <p>Deelvragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - rekening houden met type leerling (het maken van deelvragen is een moeilijk onderdeel); - relatie met hoofdvraag; - relevant; - vakinhoudelijk niveau; - geven de deelvragen antwoord op de hoofdvraag; - afbakening en inperking; - juiste terminologie. <p>Presentatievorm haalbaar Denk hierbij aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> - hulpmiddelen, bijvoorbeeld video, computer; - kosten voor leerling; - ruimte/plaats; - tijdstip (ouderavond bijvoorbeeld); - voorbereiding (ontruimen van.....).

(begeleider)	<p>Is er een duidelijk en realistisch Plan van aanpak gemaakt?</p> <p>Denk hierbij aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> - noodzakelijke (deel-)activiteiten benoemd; - logische volgorde van activiteiten; - realistische planning in tijd; - uitvoerbaarheid en duidelijkheid van het plan; - taakverdeling; - leidt Plan van aanpak tot antwoord op hoofdvraag; - voorgestelde presentatievorm.
(begeleider)	<p>Het verzamelen van informatie heeft de leerling een goed overzicht van geschikte informatiebronnen?</p> <p>Denk hierbij aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> - volledigheid van informatiebron; - actualiteit en omvang van informatiebron; - betrouwbaarheid van informatiebron; - variatie in informatiebronnen. - zijn de juiste informatiebronnen gebruikt? - is de zoektaak evenredig verdeeld?
(begeleider)	<p>Uitvoering:</p> <p>Wordt gewerkt volgens Plan van Aanpak?</p> <p>Denk hierbij aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> - minimaal 2 contactmomenten - tijdsplanning - taakverdeling - correctheid gegevens logboek <p>In welke mate heeft het duo / de leerling zelfstandig gewerkt?</p> <p>Denk hierbij aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zich heeft kunnen redden - zelf juiste beslissingen genomen - meedenken met elkaar - waardevolle ideeën (eventueel wie?)
(begeleider en mentor)	<p>Beoordeling van het sectorwerkstuk.</p>

Bijlage V

VERBINDINGEN TUSSEN EINDTERMEN

In dit schema een overzicht van de verbindingen die tussen de eindtermen DA/K/1, DA/K/2 en DA/K/3 met DA/K/4 tot met DA/K/9 gemaakt kunnen worden.

Tabel 1

		DA/K/1.1	DA/K/1.2	DA/K/1.4	DA/K/1.5	DA/K/1.6	DA/K/1.7	DA/K/1.8
	bewust van	mogelijkheden	vrije tijd dans	arbeid dans	affiniteit	onderzoeksvaardigheden	waarden	betekenis
DA/K/4.1	x							
DA/K/4.2								
DA/K/4.3	x							
DA/K/4.4	x							
DA/K/4.5	x							
DA/K/4.6								
DA/K/4.7	x							
DA/K/5.1								
DA/K/5.2	x							
DA/K/6	x							
DA/K/7.1	x		x					
DA/K/7.2								
DA/K/8.1								
DA/K/8.2	x	x	x		x	x		
DA/K/8.3	x		x	x				
DA/K/9.1								
DA/K/9.2								
DA/K/9.3								
DA/K/9.4								

Tabel 2

		DA/K/2.1	DA/K/2.2	DA/K/2.3	DA/K/2.4	DA/K/2.5	DA/K/2.6
DA/K/4.1					x	x	x
DA/K/4.2		x				x	x
DA/K/4.3		x		x			
DA/K/4.4		x					
DA/K/4.5		x			x	x	x
DA/K/4.6		x			x		x
DA/K/4.7		x	x	x	x		
DA/K/5.1					x		x
DA/K/5.2		x	x	x	x	x	x
DA/K/6		x				x	x
DA/K/7.1		x	x		x	x	x
DA/K/7.2					x	x	x
DA/K/8.1		x	x		x	x	

DA/K/8.2		x			x	x	x
DA/K/8.3							
DA/K/9.1		x	x		x	x	
DA/K/9.2		x	x		x	x	
DA/K/9.3				x	x	x	x
DA/K/9.4		x	x		x	x	

		DA/K/3.1	DA/K/3.2	DA/K/3.3	DA/K/3.4	DA/K/3.5
DA/K/4.1		x	x			x
DA/K/4.2		x	x		x	x
DA/K/4.3			x	x	x	x
DA/K/4.4		x			x	
DA/K/4.5			x	x		x
DA/K/4.6		x			x	
DA/K/4.7		x	x	x		x
DA/K/5.1				x	x	x
DA/K/5.2		x	x	x	x	x
DA/K/6		x		x		x
DA/K/7.1		x			x	x
DA/K/7.2		x				
DA/K/8.1		x				
DA/K/8.2		x				
DA/K/8.3						
DA/K/9.1						
DA/K/9.2		x				
DA/K/9.3		x				
DA/K/9.4		x				

Bijlage VI

TIPS EN ADRESSEN

Televisieregistraties

Het NPS en het Kunstkanaal zenden regelmatig op dinsdagavond en zondag dansregistraties uit en tonen dan ook balletten die speciaal voor de camera gemaakt zijn. Ook buitenlandse zenders, BBC, ARTE, TV5, ARD, WDR zenden regelmatig balletten op tv uit. Via het CNN en het Citogroep zijn ook registraties te bestellen.

Nieuwsbrief CKV-vmbo

Op de SLO site (www.slo.nl) staat de CKV-nieuwsbrief met CKV-informatie, tips voor activiteiten, (web)adressen, CKV-werkvormen en anderen bruikbare informatie voor het vak CKV binnen het vmbo.

Adressen

Citogroep, Postbus 1034, 6801 MG Arnhem Tel: 026 352 11 11

KPC Groep, Pieter Stuyvesandstraat 9, Den Bosch Tel: 073 624 72 47

NBDK, Zwanenveld 16-19, 6538 LP Nijmegen Tel: 024 343 07 74

SLO, Postbus 2041, 7500 CA Enschede Tel: 053 484 0274 (Afdeling kunstvakken)

KPC Groep

De KPC Groep heeft een kunstrijker ontwikkeld voor leerlingen uit het voortgezet onderwijs. Deze is te vinden op www.kunstkijker.org

Een aantal CKV-vmbo leermethoden

Palet van Thieme/Meulenhoff (www.palet-online.nl)

Full color van Eisma Edumedia en SLO (www.fullcolor-online.nl)

KunststoF van Lambo (www.lambo.nl)

KunstWerk van Malmberg (www.kunstwerk-malmberg.nl)

De Voorstelling van EPN (www.epn.nl)

(Voor een beschrijving en vergelijking van deze CKV vmbo methoden kunt u terecht bij Cultuurnetwerk Nederland. CNL, postbus 61, 3500 AB Utrecht. Tel 030-2361200)

Internet adressen

www.cultonline.nl

www.cultuurnetwerk.nl/bronnenckv.html

<http://dans.pagina.nl>

www.dansweb.nl

www.nbdk.nl

www.slo.nl

www.tin.nl

Musical links via:

<http://www.musicalfan.nl/index.cfm>

<http://musical.pagina.nl>

<http://musicals.net>

<http://musicals.op-het.net>

Video over geschiedenis van musicals te bestellen op:

<http://www.enchanting.com/mtlu/mtlu-bdw.htm>

The top 100 Greatest Videos Ever Made:

<http://mtv.com/mtv/tubescan/100videos/>

AVRO's toppop:

<http://www.avro.nl/toppop>

Video's van het Nederlands DansTheater:

<http://euronet.nl/users/cadi/videos.html>

Dans via de volgende sites:

www.dans-beweegt-je.nl

www.theater.nl

www.uitlijn.nl

www.nbdk.nl

www.introdans.nl

[www.xs4all.nl/~adancec ?](http://www.xs4all.nl/~adancec)

www.balletcompanies.com

www.kuwayama.com/balletarchive

www.artswire.org/artswire

www.het-nationale-ballet.nl

www.ndt.nl

www.cyberdance.org

www.dance.net/ballet.html

